

III,
M. 39053
h.

39053, III, M, h.

39053, III. M. L.

ZGODOVINSKE UČNE SLIKE

za

višjo stopnjo ljudskih šol.

o o o

Priredil

Fran Marolt,

učitelj na III. mestni deški ljudski šoli v Ljubljani.

===== Cena 2 K =====

V Ljubljani, 1910.

Natisnila in založila Učiteljska tiskarna v Ljubljani.

Vse pravice pridržane.

39053

ZGODOVINSKE UČNE SLIKE

za

višjo stopnjo ljudskih šol.

o o o

Priredil

Fran Marolt,

učitelj na III. mestni deški ljudski šoli v Ljubljani.

===== Cena 2 K =====

K. k. Studienbibliothek Laibach

V Ljubljani, 1910.

Natisnila in založila Učiteljska tiskarna v Ljubljani.
Vse pravice pridržane.

KAZALO.

	Stran
Predgovor.	
A. Splošni del	1
B. Učne slike	5
I. Naš cesar	5
II. Francozi na Kranjskem	15
III. Babenberžani	26
IV. Rudolf Habsburški	30
V. Marija Terezija	36
VI. Jožef II.	42
VII. Maksimilijan I.	48
VIII. Drugo obleganje Dunaja	52
IX. Herbart grof Turjaški	57
X. Andrej grof Turjaški	60
XI. Nikolaj Zrinjski	63
XII. Princ Evgen Savoyski	70
XIII. Laudon	73
XIV. Radecky	76
XV. Viljem pl. Tegetthoff	83
XVI. Fran Erjavec	87
XVII. Anton Martin Slomšek	90
XVIII. Sv. Ciril in Metod	95
XIX. Iznajdba smodnika	99
XX. Iznajdba papirja	102
XXI. Knjigotiskarstvo	104
XXII. Celjski grofje	108
XXIII. Turki pred Radgono	111
XXIV. Gosposvetsko polje	114
XXV. Junaški boj na Predelu	116
XXVI. Goriški grofje	118
XXVII. Trst se vda Habsburžanom	121
XXVIII. Cesar in država (Osnovni nauki ustavoznanstva)	126
C. Učni poizkus: Andrej Turjaški	134
Č. Spisna vaja (uporaba): Turki pred Dunajem	139
D. Zaznamek učil za zgodovinski pouk na višji stopnji ljudske šole	143

Cesar Franc Jožef I.

Predgovor.

Učni načrt zahteva za višjo stopnjo ljudske šole tudi podatkov iz domače zgodovine s posebnim ozirom na našo vladarsko rodovino, ker mora biti zgodovinski pouk v prvi vrsti šola domovinskega čuta in požrtvovalnega rodoljubja.

Ker je zbiranje zgodovinskega učiva ravno najbolj zamudno in manjka v ta namen čestokrat primernih knjig, sem sklenil na podlagi podrobnega minimalnega načrta, ki ga je sklenila leta 1903 okrajna učiteljska konferenca ljubljanska in ki ga je visoki c. kr. dež. šol. svet z razpisom z dne 27. decembra 1903, št. 2791, odobril, sestaviti pričujoče učne slike za višjo stopnjo ljudskih šol.

Te slike so pravzaprav le izbrano zgodovinsko učivo, ki sem mu želel v knjigi sami tudi primernih slik. Ker pa bi te knjigo preveč podražile, mi je up po teh slikah splaval po vodi.

Nekatere učne slike so zasnovane namenoma na širši podlagi, da se učitelj na učivo temeljito pripravi. Vsak učitelj si jih lahko svojim potrebam primerno okrajša.

Ker je na raznih ljudskih šolah izbor zgodovinskega učiva več ali manj isti, bode pričujoča knjiga gotovo dobro došla tako enorazredničarju, kakor učitelju štiri- ali pet-razrednice.

Da ustrezem tudi tovarišem sosednjih dežel, uvrstil sem po dve učni sliki s specialnim zgodovinskim učivom za Štajersko, Koroško in Primorsko.

K sklepu pripominjam, da se razvrstitev učnih slik deloma naslanja na učne slike iz zemljepisja: Avstrija, uredil Anton Maier. Učitelj združuj torej zemljepisni pouk kolikor mogoče z zgodovinskim. Kadar obravnava obči pregled naše države, bode s pridom podaval učivo „Naš cesar“ — pri obravnavi Tirolskega — cesar Maksimilijan — Ogrskega Nikolaj Zrinjski i. t. d.

Prav iskreno zahvaljujem g. profesorja dr. Frana Kro-pivnika za marsikatero stvarne popravke in tovariša Andreja Rapeta za praktično izvršeni učni sliki.

A. Splošni del.

Smoter zgodovinskega pouka v ljudski šoli je poznavanje najvažnejših zgodovinskih dogodkov svojega domovja, domovine in občne zgodovine, zlasti takih, ki ustanavljajo značaj in pospešujejo domoljubje. Poznajo naj učenci tudi glavna ustavna določila.

V IV. in V. razredu se obravnavajo slike posebno iz občne in avstrijske zgodovine. Učenci naj se pri obravnavi primerneга čtiva seznanijo tudi s slavnimi Slovenci, njih življenjepisom in imenitnimi zaslugami. Slednjič naj poznajo tudi najvažnejše iznajdbe.

Novejši pedagogi priporočajo, naj se zgodovinsko učivo na višji stopnji ljudske šole ne podava niti v doboslovnem, niti v vzratnem redu, ampak v obliki posameznih, krajših ali daljših, v celoto zaokroženih slik in življenjepisov.

Učivo je vsako uro tako prirediti, da daje učencem nekaj celotno zaokroženega, kar lahko pregledajo in pomnijo. Zato treba glavne osebe in dogodke s kratkimi, vodilnimi besedami na šolski tabli označiti ali napisati kot osnovo, ki po nji učenci potem učivo pripovedujejo.

Pri učnem postopanju treba učence na učivo pripraviti in zbuditi v njih zanimanje zanj, kar

se doseže s kakim zgodovinsko znamenitim predmetom, n. pr.: spomenikom Radeckega, Valvasorja, Vodnika, — imenom trgov, cest, ulic, n. pr.: Erjavčeva cesta, Resljeva cesta, Kongresni trg.

Važni za pripravo zgodovinskega učiva so tudi zgodovinsko znameniti dnevi, n. pr.: 22. rožnik 1593 (sv. Ahaca dan, bitka pri Sisku), — 12. september 1683 (osvoboditev Dunaja), — 24. juni 1866 (bitka pri Custozzi).

Zanimanje zbujajoča priprava so tudi junaške pesmi, n. pr.: Pegam in Lambergar, Ravbar, Lavdon i. t. d.

Ko je učitelj zbudil na ta način pri učencih zanimanje za učivo, mora že znane pojme združiti z novimi in šele potem podati novo učivo.

Najuspešnejše sredstvo, ki z njim zbuja učitelj zanimanje učencev do novega učiva, je moč jezika učiteljevega. Jezik učiteljev bodi lahko umeven, to je po obliki in vsebini dovršen in učencem razumljiv. Izogibati se mora torej vsem tujim, neznanim izrazom in govoriti v ljudsko pripovedujočem tonu.

Ker bi pa tudi tako podavanje utrudilo učence, skrbi učitelj ravno s pripovedovanjem v zaokroženih odstavkih po učencih samih za premembo.

Določeno učivo podava učitelj po odstavkih, napiše na tablo vodilno besedo, ki naj učence spominja učiva, ti pa pripovedujejo odstavek za odstavkom po vprašanjih.

Potem sledi vglabljanje v podano učivo. Primerjajo se osebe in njih značaj, zgodovinska dejanja z ozirom na podobnost ali nasprotstvo z že znanimi dogodki; razgovarja se o vzrokih in posledicah zgodovinskih dogodkov. Kar je splošnega, občeljavnega, se povzame v primeren izrek ali nauk.

Vglabljanje ima torej namen, učence seznanjati z značajem slavnih mož in jih navajati k posnemanju kreposti: Pravicoljubja, domoljubja in požrtvovalnosti ter tako vzgojevati njih duha k posnemanju.

K sklepu sledi uporaba, ki obstoja iz sestavljanja značaja nastopajočih oseb, primerjanja zgodovinskih dogodkov in vaje v pripovedovanju vsega učiva, ki ga pripovedujejo učenci drug za drugim v zvezi.

Tukaj stremi učitelj po popolnoma samostojnem pripovedovanju učencev (brez osnove), kar je v jezikovnem in vzgojnem oziru največjega pomena.

Za obravnavo posameznih učnih jednot se priporoča torej sledeča pot:

Napoved.

1. Priprava.

2. Podavanje: a) Pripovedovanje učiteljevo, b) Pripovedovanje učencev.

3. Vglabljanje: a) Primerjanje. b) Kulturno-historični razgovor. c) Združenjes sedanjostjo in z že poprej znanim. č) Povzetje občeveljavnega v primeren izrek ali nauk. d) Uporaba. (Označenje nastopajočih oseb — izpreminjanje i. t. d.).

S tem pa še ni rečeno, da se drži učitelj v vsaki zgodovinski učni uri do pičice vseh teh stopenj. Večkrat se da n. pr. vglabljanje združiti na več učnih slik.

Zgodovinski pouk izključuje torej vsako memoriranje zgodovinskega čtiva in tudi ne kaže, zgodovinskega učiva obravnavati s pomočjo takega čtiva. Tako čtivo naj učenci čitajo doma ali pri jezikovnem pouku.

Pač pa smejo memorirati pesmi zgodovinske vsebine n. pr.: *Mea Culpa*, *Ravbar*, *Laudon* i. dr.

Velike važnosti so, kakor pri vsakem, tako tudi pri zgodovinskem pouku, učila, ki ga oživljajo in delajo zanimivega. Semkaj spadajo različni, zlasti zgodovinski zemljevidi, po učitelju risani načrti, slike slavnih mož in zgodovinskih prizorov, kakršnih pa zlasti za domačo zgodovino nudi domače knjigotrštvo žalibog le malo ali celo nič. Saj

nimamo doslej niti uradno odobrenih slik bitke pri Visu, Custozzi ali Sisku, slik Turjačanov, Erjavca, Slomška, Cirila in Metoda ter drugih naših slavnih mož.

Ako je učitelj večš risar, pomaga si sam in jih preriše povekšano za učno uporabo. Jako umestno bi torej bilo, ako bi kak domač umetnik našel založnika, ki bi nam podal vrsto takih slik iz domače zgodovine.

Tudi sohe slavnih mož so izvrstna učila. Izmed pristnih zgodovinskih učil rabi učitelj stara orodja, orožja, okraske, novce, pečate, listine i. d.

K vsaki zgodovinski učni uri pripravi učitelj tudi potrebna učila, ki so vsaki pričujočih učnih slik poimensko dodana, s čimur bo marsikomu ustrezno.

B. Učne slike.

I. Naš cesar.

Učila: Sliki nadvojvode Franca Karla in nadvojvodinje Zofije. — Slike ali razglednice našega cesarja iz raznih starostnih dob. — Slika gradu Laxenburg. — Slika Radeckega. — Sliki bitek pri Novari in Custozzi. — Slika † cesarice Elizabete. — Sliki admirala Tegetthoffa in bitke pri Visu. — Slika nadvojvode Albrehta. — Sliki našega cesarja v lovski opravi in na vojaških vajah.¹ — Cesarjeva slika iz leta 1908.

1. Rojstvo. — Starši.

Predpoldnem dne 18. avgusta 1830 so zagrmeli na Dunaju topovi, naznanjajoč Dunajčanom in vsem podložnikom, da se je rodil nadvojvodi Francu Karlu prvi sin, ki so ga krstili za Franca Jožefa. Njegova mati je bila nadvojvodinja Zofija, hči bavarskega kralja Jožefa Maksimilijana. Njegov oče je bil jako ljubezniv in usmiljen do ubogih. To lepo svojstvo je kazal velikokrat dejanski. Srce mu je bilo le za siromake, in roka mu je bila vedno odprta. Zato so ga častili in slavili vsi, ki so ga poznali. Vsakdo ga je pozdravljal. Koliko je dajal za bolnike, slepce, sirote in druge nesrečneže, se ne da povedati. Mnogokrat

¹ Vse te slike dobiš v Apihovi knjigi: „Naš cesar“, ki jo je izdala leta 1908. družba sv. Mohorja v Celovcu.

je obiskal celo sam reveže, da jim je pomagal. Zato ga je ljudstvo ljubilo in imenovalo „očeta revežev“. Tak je bil oče našega cesarja, in mati njegova je bila verna družica svojemu možu.

2. Mladostna leta. — Učenje.

Od svojih staršev se je mladi nadvojvoda Franc Jožef že zgodaj naučil usmiljenja do revežev. Posebno rad ga je imel njegov ded, tedanji cesar Franc I. Skoro vsak dan so pripeljali mladega vnuka k njemu. Sam ga je poučeval in se igral z njim. Komaj je znal „Francek“ — tako ga je imenovala cesarska rodbina — dobro tekati, mu je kupil cesar puško in sabljo z malo vojaško opravo. Kadar je potem prišel k dedu, je moral korakati po povelju dedovem in sukati svoje orožje, kar se mu je prav lepo podalo. („Franc Jožef obdari na straži stoječega vojaka“ — pripovedovanje !)

Hitro teko leta in kmalu pride za otroke čas učenja.

Ko je bil Franc Jožef izpolnil šest let, mu je bil grof Henrik Bombelles odločen za vzgojitelja. Vendar ga je v resnici vzgojil grof Ivan Coronini. Mladi nadvojvoda se je učil mnogo jezikov in vseh vednosti, ki se jih uče drugi mladeniči po ljudskih, srednjih in visokih šolah. Že ob 6. zjutraj se je začenjalo poleti s poukom, in natanko so bile določene ure za vse predmete, za igre kakor za telesne vaje.

Mladi Francek je bil vedno natančen ob minuti na svojem mestu in tako točen je ostal vse poznejše življenje.

Komaj je bil star 12 let, je že znal najslavnejše evropske jezike, posebno pa jezike onih narodov, ki jim je sedaj vladar.

Tudi v telesnih spretnostih se je odlikoval; bil je že kot 11 letni deček izvrsten strelec. V času počitka pa se je s svojimi tovariši vadil v bojnih igrah.

Toda te otroške igre so se kmalu umaknile resnemu urjenju v orožju. Da se nauči vojaških ved, je moral začeti kot prostak. Izuril se je kot pešec, potem kot konjik in tudi kot topničar. Postal je izvrsten, neustrašen jahač in se je zajedno okrepil telesno.

Medtem, ko se je vadil vojaških spretnosti, pa ni opustil drugih nauk. Učil se je višjih, težjih nauk in zakonov, zakaj cesar ni le najvišji vojskovodja, ampak tudi najvišji sodnik. Od jutra do večera je bilo dosti opravila. Čas poučevanja se je bližal koncu; pod vodstvom grofa Coroninija je ostal do spomladi leta 1848.

3. Nastop vladarstva.

Leto 1848. je bilo ne samo za našo državo, ampak tudi za vso Evropo viharo in nemirno. Ljudstvo se je uprlo in terjalo večje svobode in novih pravic. Najhujši uporniki so bili na Dunaju. Pa tudi na Ogrskem in Laškem je izbruhnila vojna.

Na Laškem je bil poveljnik izkušen in star vojskovodja maršal grof Radecky. Tedaj pošljejo tudi mladega 17 letnega Franca Jožefa tja, da si ogleda na svoje oči bojne priprave ter se nauči bojevanja od sivega Radeckega.

V bitki pri sv. Luciji dne 6. maja 1848. dirjata mladi nadvojvoda in Radecky med junaki in vodita boj. Šestkrat večja množica jih napade, topovi grme, krogle švigajo, ali naši se ne ganejo. Blizu nadvojvode udari krogla v tla, a on se ne ustraši. Druga krogla udari blizu Radeckega in ga posuje s prstjo, a tudi tu se nikdo ne ustraši. Avstrijci se ne ganejo. Ko jim popoldne dojde pomoč, se vržejo ko vihra na sovražnika. Lahi beže od strahu in groze, nekateri kar na dom. — Franc Jožef je dobil kmalu na to povelje, da se ima vrniti domov.

Na Dunaju se je bil začel 13. marca upor, pa tudi na Ogrskem je vrelo. Cesarja Ferdinanda, ki je takrat

vladal, je bil ta upor globoko užalostil. Zato je sklenil odpovedati se vladi. Žalosten zapusti meseca oktobra Dunaj in se poda s princi in ministri v Olomuc na Moravskem.

V soboto 2. decembra 1848. se odpove cesar Ferdinand prestolu v korist mlademu 18letnemu nadvojvodi Francu Jožefu, ker se je odpovedal njegov brat Franc Karel prestolu v korist svojemu prvorojencu. Ginjen, da ni mogel niti govoriti, se vrže mladi cesar pred Ferdinanda na kolena; ta ga blagoslovi, rekoč: „Blagoslovi te Bog, bodi priden; Bog te bo varoval. Rad sem ti storil to.“ Klečečega blagoslove še cesarica Marija Ana, mati in oče.

„Z Bogom mladost!“ je rekel mladi cesar, ko je prejel žezlo, znamenje cesarske oblasti. Ni mu bilo neznano, da je cesarska krona težka, da so skrbi velike, posebno v onem vihnem času. Po vsi državi je bila zmešnjava. Na Laškem je krotil upornike hrabri Radecky; proti Ogrom so se bojevali vrli vojskovodje, med njimi slavni hrvaški ban Jelačić.

Da se težave premagajo, je bilo treba združenih moči. Zato si je cesar izbral za geslo besede „Viribus unitis“, t. j. „Z združenimi močmi“. Pod tem geslom je res premagal vse sovražnike in upornike.

4. Vojni časi. — V smrtni nevarnosti.

Mladi cesar je dobro poznal težave, ki ga čakajo, toda obupal ni. Zanašal se je na božjo pomoč in na vdanost svojih podložnikov. Najprej je bilo treba potlačiti upore v domačih deželah. To se je izvršilo brez velikih težav. Na Laškem in Ogrskem pa je moral odločiti meč. Radecky je uporne Lahe kmalu ukrotil, Ogre pa je avstrijska vojska porazila s pomočjo Rusov.

Naslednje leto 1849 so se Lahi, nahujskani od sardinskega kralja Karla Alberta, zopet spuntali. Vname se

vojna, ki je trajala le šest dni. V krvavi bitki pri Novari jih je stari junak Radecky potolkel tako, da je kralj Albert kar precej sklenil mir in se odpovedal kraljevi časti.

Leta 1852. je cesar potoval po Ogrskem, da si ogleda ondotnje razmere na svoje oči. Povsod so ga navdušeno sprejemali. (Tu se lahko vplete dogodek z ribičevim sinom.)

Leto pozneje se je na Dunaju zgodilo nekaj strašnega. Dne 18. februarja se je cesar sprehajal s svojim spremljevalcem grofom O' Donellom po dunajski bastiji. Blizu Koroških vrat se pripogne čez prsobran, da bi pogledal v mestni jarek. Kar skoči blazen mladenič — krojaški pomočnik Libeny — proti njemu in mu zasadi zadaj ostro bodalo v vrat. Ali božja roka je čuvala nad blagim cesarjem. Ovratnikova sponka je oslabila moč sunka, in bodalo je odletelo ter se le pol palca zarinilo v vrat. Spremljevalec O' Donell in dunajski meščan Ettenreich sta prijela besnega hudodelca in ga izročila policiji. Kakor bi se ne bilo nič zgodilo, se povrne cesar, tiščoč rano z robcem. Hudodelca so obsodili na smrt na vešalih. Materi njegovi, ki jo je hudodelec spravil ob kruh, je pa cesar sam dajal vsako leto podporo.

V spomin na srečno rešitev cesarja iz smrtne nevarnosti so na Dunaju začeli zidati velikansko cerkev — „Votivno“ imenovano — ki so jo odprli dne 24. aprila 1879, na dan srebrne cesarjeve poroke.

5. Cesarjeva ženitev. — Potovanje.

Dne 24. aprila 1854. se je namreč cesar poročil z bavarsko princezino Elizabeto. Vsa država se je radovala s cesarjem tega dne. Cesar je ta dan daroval 400.000 K ubožcem, mnogim kaznjencem odpustil kazni in storil veliko drugih dobrot. Tudi cesarica je podarila revežem 100.000 K.

To leto je cesar potoval po Češkem, prihodnje leto pa po Galiciji. Obiskoval je šole, bolnice in druge koristne zavode.

Leta 1856. je cesar potoval po Štajerskem in Koroškem ter prišel, potujoč na Laško, tudi v Ljubljano. Tu je praznovala cesarica svoj god; mesto je bilo razsvetljeno, kakor nikdar poprej. Ko sta se vračala z Laškega, sta si ogledala Postojnsko jamo. V Milanu je cesar pozdravil 82 letnega maršala Radeckega, ki je bil tudi cesarski namestnik. Ta ga prosi, naj mu odvzame težko breme. Konec februarja 1857 mu cesar izpolni željo. Toda že dne 5. januarja 1858. zatisne slavni junak oči. Cesar je mrtvemu izkazal čast, kakršne še ni doživel noben podložnik. Sam je na čelu dunajske vojaške posadke pozdravil in spremil mrliča.

Dne 21. avgusta 1858 se je raznesla po vsem širnem cesarstvu vest, da je cesarski rodovini rojen sin, Avstriji pa cesarjevič prestolonaslednik. Cesarjevič Rudolf, ki je umrl leta 1889., je bil up in nada svojih staršev in ponos naše monarhije.

6. Nove vojne.

Leto 1859. je prineslo našemu cesarju veliko skrbi in žalosti. Sardinski kralji so si že od nekdaj prizadevali Avstriji odtrgati Lombardijo in Benečansko. Ker so bili Lahi sami preslabi, se zvežejo s francoskim cesarjem Napoleonom III. Tako je imela Avstrija opraviti z dvema sovražnikoma. Pri Magenti in Solferinu se je naša vojska sijajno borila proti skupnemu sovražniku.

Cesar sam se je podal k vojski in bil tam, kjer je bila nevarnost največja. Ne meneč se za krogle, je stopil na čelo graničarskega bataljona, ki je hitel v odločilni boj, ter mu zaklical: „Naprej junaki, tudi jaz imam ženo in otroke!“ Komaj ga je spremstvo pregovorilo, da se ogne nevarnosti. Pa vsa hrabrost naše armade ni pomagala. Naši so se morali umak-

niti Francozom, a Lahe je zapodil vojskovodja Benedek nazaj. Avstrija, od vseh nemških zaveznikov zapuščena, je izgubila krasno Lombardijo.

Leta 1864. se je začela vojna med Avstrijo in kraljestvom Danskim zaradi dežele Schleswiga in Holsteina. Avstrija je šla v boj v zvezi s Prusi. Danci so bili tepeni, a zmaga je koristila le Prusom, ki so ti deželi hoteli sami imeti in Avstrijo izpodrinuti.

Zaradi teh dveh dežel je nastala leta 1866. vojna med Avstrijo in Prusijo. To priložnost hitro porabijo Lahi, ki jih je mikala Benečanska, in se zvežejo s Prusi.

Od dveh strani so prijeli sovražniki našo državo. S čudovito hitrostjo postavi Avstrija kar dve vojski: prvo na severu — na Češkem, drugo na jugu — na Laškem.

Na jugu izroči cesar vrhovno poveljstvo svojemu stricu nadvojvodi Albrehtu. V ti vojski so bili tudi slovenski polki, torej tudi naš domači polk št. 17, ki se je tedaj imenoval Hohenlohe.

Na severu pa prevzame poveljstvo slavní general Benedek, ki se je odlikoval pri Solferinu.

Izkušeni vojni maršal nadvojvoda Albreht napade sovražnika dne 24. junija — ravno na kresni dan — pri Custozzi in ga docela potolče. Še celo laškega kraljeviča bi bili kmalu vjeli.

A na severni strani se ni tako srečno izšlo. Pruska vojska je bila vsa zbrana in tudi boljše oborožena — imela je nove, boljše puške. Dne 3. julija 1866 se začne boj pri Kraljevem Gradcu na Češkem. Hrabro se je borila naša armada pod Benedekom, toda morala se je umakniti. Izgubili smo bitko.

Takrat pa se je bilo bati tudi italijanskega brodovja, ki je bilo številnejše in boljše od našega. Vendar pa je imelo naše brodovje izvrstne mornarje in hrabrega poveljnika admirala Viljema Tegetthoffa. Lahi so napadli otok Vis v Jadranskem morju. Tegetthoff hiti Visu na

pomoč in dne 20. julija 1866. se vname najslavnejša pomorska bitka, kar jih je izvojevala avstrijska mornarica. Lahki so bili sijajno premagani, izgubili so tri najlepše ladje in mnogo mornarjev.

Nesreča na severu pa je primorala cesarja, da je Lahom odstopil Benečansko, izstopil iz nemške zveze in sklenil mir v Pragi dne 23. avgusta 1866.

Od takrat je bila Avstrija še enkrat prisiljena prijeti za orožje. Leta 1877. so se namreč Rusi zapletli v vojno s Turki in jih premagali. Po sklenjenem miru je dobila Avstrija nalogo, zasesti Bosno in Hercegovino, prevzeti obe deželi v oskrbo in napraviti red in mir.

Dne 29. julija 1878 prekorači naša armada meje. Toda mohamedanci so se upirali in na več mestih našo vojsko zahrbtno napadli. A naši vojaki — med njimi skoro vsi slovenski polki — so jih po mnogih bojih slavno premagali. Posebno so se odlikovali polki, v katerih služijo Slovenci, v bitkah pri Jezeru, Jajcu, v Travniku, Livnu i. dr.

Že 19. avgusta 1878 je poročal vojskovodja Filipović po zavzetju glavnega mesta Sarajeva cesarju: „Bosna se klanja Vašemu Veličanstvu.“

7. Slavno vladanje cesarja Franca Jožefa I.

Naš cesar je prebil od leta 1848. več bridkosti, kakor veselih ur. Kako hudo mu je bilo, ko so mu v Ameriki ustrelili uporniki brata Maksimilijana; še hujše ga je zadela nepričakovana smrt ljubljene sina prestolonaslednika Rudolfa leta 1889. Najbridkejša ura pa je bila, ko mu je došla leta 1898. strašna vest, da je morilčeva roka usmrtila ljubljeno cesarico Elizabeto.

Vsi težki udarci, ki mu jih je Bog naložil, niso uklonili junaškega cesarja. Kljubu vsem nesrečam stoji naše cesarstvo dandanes veliko in mogočno med drugimi evropskimi državami.

Cesar se je ob nastopu vlade skazal dobrotnika svojim podložnikom: uvedel je enakopravnost vseh državljanov, odpravil tlako in kmetsko sužnost. Prva naprava je določila, da gredo vsem Avstrijcem brez razločka stanu, vere ali narodnosti enake pravice in tudi enake dolžnosti; druga pa je napravila kmeta prostega, samostalnega človeka. S tem je rešil za vselej kmeta grajske sužnosti. Pri sodiščih so bile uvedene porotne sodnije. Po ječah so odpravili tepenje in težke verige; po kaznilnicah sedaj delajo in se uče. Uvedla se je splošna vojaška dolžnost; pomnožila se je s tem moč države na kopnem in na morju. Naš cesar je vpeljal in potrdil občni šolski zakon, vsled katerega se je ustanovilo velikansko število ljudskih šol, število srednjih in visokih šol pa se je pomnožilo. Skoro je nemogoče naštet, koliko se je storilo za trgovstvo in promet, koliko cest, železnic, brzojavov in telefonov je bilo napravljenih. Koliko se je storilo za znanost in umetnost, koliko velikanskih stavb in spomenikov se je postavilo!

Kako so se razvile v Avstriji razne obrti, trgovina, poljedelstvo, znanosti in umetnosti, pokazala je svetovna razstava na Dunaju leta 1873. in jubilejna razstava leta 1898.

Ljubimo torej svojega presvetlega cesarja, zakaj tudi on je vselej kazal v vsem svojem življenju ljubezen in dobrotljivo srce do svojih podložnikov. Koliko upornikom in hudodelcem jo odpustil kazen ali na smrt obsojenim daroval življenje! Koliko milijonov je že razdal ubogim in sirotam, za razne zavode in koristne naprave!

Kjerkoli in kadarkoli se zgodi kaka nesreča, n. pr. povodenj, potres ali požar, vselej in povsod je njegova darežljiva roka prva, ki pomaga. Ko je leta 1895. grozni potres povzročil v Ljubljani veliko bede in gorja, je naš presvitli cesar takoj daroval za mesto 20.000 K, za deželo 10.000 K.

8. Kako živi naš cesar?

Kakor že v mladih letih, tako ima cesar tudi sedaj veliko opravka. Ob 4. in 5. zjutraj vstaja Franc Jožef I. Ko še spe Dunajčanje, je že na nogah. Ob 6. pride generalni adjutant poročat o opravkih. Za njim se vrste predstojniki najvišjih vojnih in drugih uradov, potem ministri in voditelji drugih uradov. V pondeljek in četrtek so navadno splošne avdijence. Kdorkoli ima kakšno prošnjo na srcu, sme pred cesarja, le oglasiti se mora v kabinetni (cesarski zasebni) pisarni.

Kdor govori le trenutek z vladarjem, spozna v njem svojega najboljšega prijatelja. (Tu naj se pove nakratko dogodek z Marijo Fuchsovo in odrečeni podpis smrtne obsodbe.)

Med 11. in 12. je drugi zajtrk, potem se izdelujejo važnejše predloge ministrov. Po 3. popoldne predlagajo zopet pisarne svoje izdelke v zopetni pregled. Navzočniki so večkrat kar osupljeni ob dejstvu, da je cesar tako poučen v najrazličnejših strokah vede. Navaden pogovor je: Cesar je zopet zadel pravo. Dokler je kaj opraviti, si cesar ne da miru in vobče je znano, da se v cesarjevi pisarni najhitreje uraduje.

Med 5. in 6. obeduje cesar sam ali v družbi členov cesarske rodovine. Zmernost in treznost cesarjevo sploh hvalijo. Ob nedeljah in praznikih je cesar pri sv. maši navadno ob 11. in izpolnjuje sploh vestno dolžnosti katoliškega kristjana. Na potovanju živi cesar posebno preprosto, povablja k sebi sopotnike in se ž njimi prijazno pogovarja. Ima izvrsten spomin. Ne pozabi oseb, ki se je ž njimi sešel. Čez mnogo let jih še pozna po imenu.

Lov je cesarju edina zabava. Najraje hodi na lov na gornje Štajersko, napravljen kakor štajerski lovec. Sploh je cesar trdnega zdravja, delo ga ne utruji, vremenske izpremembe mu ne škodujejo. Več let že ni bil resno bolan. Lep zgled točnosti in natančnosti daje svoji okolici. Nikoli

ga ni treba čakati, ne pri slavnostih, ne pri obedih, ne pri vojaških vajah. Vsako jesen se vrše na njegovo povelje velike vojaške vaje. On sam se hoče prepričati, kaj znajo njegovi vojaki.

Svojo pogumnost in neustrašenost je pokazal leta 1848. v bitki pri sv. Luciji in v Rabu na Ogrskem leta 1849., ko je uro po sovražnikovem odhodu že jezdil v mesto.

Presvetli cesar je velikodušen, rad prizanese posamezniku in je hvaležen vsem, ki si pridobe zaslug za državo.

Zato vsi presrčno ljubimo in čez vse spoštujemo svojega presvetlega cesarja in si želimo iz dna srca, da ga Bog ohrani in obvaruje do skrajne meje življenja ter mu za obile bridkosti da uživati srečno in visoko starost.

Osnova:

1. Rojstvo. — Starši.
2. Mladostna leta in učenje.
3. Nastop vlade.
4. Vojni časi. — V smrtni nevarnosti.
5. Cesarjeva ženitev. — Potovanje. — Smrt Radeckega.
6. Nove vojne.
7. Slavno vladanje cesarja Franca Jožefa I.
8. Kako živi naš cesar?

2 2 2

II. Francozi na Kranjskem.

Učila: Slike: Cesarja Franca I. — Napoleona¹. — Valentina Vodnika. — Nadvojvode Karla¹. — Maršala Marmonta¹. — J. Grm: Blejsko jezero. — Zemljevid Avstrije. — Zemljevid Evrope. — Boj pri Naborjetu¹. — Boj pri Predelu¹. — Nadvojvoda Karel pred bitko pri Aspernu¹. — Napoleon beži po bitki pri Aspernu na otok Lobau¹.

1. Nastop vlade Franca I.

Ko je leta 1792. umrl cesar Leopold II., brat cesarja Jožefa II., mu je sledil na prestolu njegov sin Franc.

¹ Glej: „Slovan“ 1909, 7. št., strani 163, 182, 188, 189, 179, 180, 181.

2. Francoska prekucija in napoved vojen.

Na Francoskem je takrat razsajala že tretje leto najgrozovitejša prekucija, kar jih je sploh kdaj bilo. Francozi so kar divjali; ropali so, požigali in morili ter pokončevali vse človeške naprave. Kdor je mogel, je bežal iz dežele. Tudi njih kralj Ludovik XVI. je skušal pobegniti, a prekucuhi so ga vjeli in grdo ž njim ravnali.

Ko cesar Franc vidi, da Ludovik ni več varen življenja, ga hoče v zvezi s tedanjim pruskim kraljem rešiti. Ko prekucuhi to zvedo, prisilijo Ludovika, da napove cesarju Francu vojno.

Ko so dohajala z bojišča za Francoze nesrečna poročila, so obdolžili svojega kralja izdajstva, ga obsodili na smrt in mu odsekali glavo (leta 1793.).

3. Napoleon Bonaparte.

Francozi so napovedali sedaj boj skoro vsem evropskim državam in drli z vojskami čez meje. Vodil jih je silni vojskovodja Napoleon Bonaparte. Ta slavohlepni mož se je povzpел od časti do časti in se naposled tudi dvignil na cesarski prestol. Kar sam se je okronal in je hotel podjarmiti vso Evropo. Našo vojsko je na Laškem večkrat zaporedoma premagal in jo potiskal nazaj. Tedaj pošlje cesar svojega brata nadvojvodo Karla, da je uredil umikanje čet, ker je bila naša vojska premajhna, da bi se s Francozi uspešno bojevala. Na svojem potovanju v Italijo je nadvojvoda Karel prenočil v Ljubljani.

4. Francozi prvič na Kranjskem.

Francozi so prihajali vedno bliže. En oddelek francoske vojske je prišel čez prelaze pri Pontablju in Predelu, kjer so se avstrijske posadke junaško borile in padle za domovino, — na Koroško, drug oddelek pa je pritiskal iz Goriške na Kranjsko.

Že 23. marca so pridrli Francozi pod vodstvom generala Bernadotta v Idrijo, kjer so pograbili živega srebra in cinobra v vrednosti dveh milijonov frankov (1 frank = 1 K 8 h).

Dne 27. marca so prijahali prvi sovražni huzarji v Postojno, za njimi pa se je pomikala vsa vojska po Tržaški cesti proti Ljubljani. Tu je bila velika zmešnjava, in tretjina prebivalcev je zbežala iz mesta. General Bernadotte je izdal oklic, ki je v njem obljubil, da bodo Francozi spoštovali vero in šege in varovali premoženje.

Dne 1. aprila 1797 je prišel Bernadotte z oddelkom francoske vojske v Ljubljano in se nastanil v škofiji. Skrbel je strogo za red. Ko pa je 5. aprila naglo odrinil proti Celovcu, so se razmere poslabšale. Francozi so jeli pleniti in delati silo.

Dne 7. aprila je Napoleon sklenil z našim cesarjem premirje v Ljubnem na Štajerskem in se vrnil nazaj na Laško.

Dne 28. aprila ob 8. zjutraj je prišel v spremstvu svojih generalov v Ljubljano, kjer je izstopil v škofiji in se ljudem pokazal pri oknu. Popoldne ob dveh pa je že odhajal proti Trstu.

Dne 29. aprila se je general Bernadotte vrnil v Ljubljano, oddal vlado 8. maja zopet Avstrijcem in zapustil s svojimi vojaki mesto. Naslednjega dne so vihrale zopet cesarske zastave raz hiše.

5. Francozi drugič na Kranjskem.

Mir pa ni trajal dolgo, zakaj Napoleon je bil brezmejno slavohlepen. Francozi so ga silno slavili; povzdigoval se je od časti do časti in se leta 1804. dal okronati za francoskega cesarja.

Ta sreča ga je naredila ošabnega in hotel je, naj bi vsa Evropa ležala pred njim v prahu. Najprej je hotel uni-

čiti Angleže. Toda ti so se zvezali z Avstrijo, Rusijo in s Švedsko ter pričeli ž njim novo vojno.

Poveljstvo avstrijske vojske je prevzel cesarjev brat nadvojvoda Karel. Ker je cesar Franc mislil, da bode Napoleon našo vojsko napadel zopet na Laškem, je poslal svojega brata tja. Toda to pot se je zmotil, zakaj Napoleon je poveljeval oni vojski, ki je udrla na Nemško in imela korakati proti Dunaju. Pri Ulmu je premagal avstrijsko vojsko in vjel 23.000 mož. Tri tedne potem je bil že na Dunaju. Odtod je sledil naši vojski na Moravsko in je v trocesarski bitki pri Slavkovem leta 1805. premagal združene Avstrijce in Ruse.

V Italiji je nadvojvoda Karel premagal Francoze v tridnevni bitki pri Caldieru, toda umaknil se je, ker je moral poslati večji del svoje vojske na sever proti Napoleonu.

Dne 22. novembra 1805. je potoval skozi Ljubljano, kmalu za njim je pa tudi avstrijska vojska zapustila Kranjsko in se umaknila Francozom na Štajersko in Koroško.

Dne 28. novembra 1805 so prišli Francozi drugič preko Postojne na Kranjsko. Vodil jih je general Massena. Med potom je požigal, plenil in naložil kranjski deželi 3 milijone frankov vojnega davka. Da bi si to vsoto zagotovil, je dal Massena pet najuglednejših ljubljanskih meščanov zapreti kot poroke.

Že 11. decembra je prišel Massena v Ljubljano in se nastanil v škofiji.

Po bitki pri Slavkovem je cesar Franc sklenil z Napoleonom mir v Požunu. Massena je sicer ujete meščane izpustil, a vojnega davka deželi ni odpustil. Dne 4. januarja 1806 je zopet zapustil Ljubljano, poprej pa zase nagrabil še 100.000 frankov.

Z veseljem so Ljubljančani zopet sprejeli avstrijske vojake in jih na starem strelišču dobro pogostili.

6. Francozi tretjič na Kranjskem.

a) Kranjska narodna bramba.

Ker so se nemški knezi silno bali Napolena, so se ž njim zvezali in mu še celo obljubili vojno pomoč.

Zato je cesar Franc odložil krono nemških cesarjev in povzdignil avstrijske dežele v cesarstvo leta 1804. On je torej prvi avstrijski cesar.

Razdražena je bila vsa Evropa, posebno pa ponižana Avstrija, ki se je natihoma pripravljala na velik boj z Napoleonom. Nadvojvoda Karel je preuredil vso vojsko, njegov brat nadvojvoda Ivan pa je osnoval deželno brambo in dopolnilno vojsko. Da bi se prepričal o stanju te vojske, je prepotoval Ivan vse domače dežele. Dne 1. julija 1808. je prišel tudi v Ljubljano in se prepričal na lastne oči, kako Kranjci gore za boj proti Napoleonu. Vse je hotelo prosto-voljno v vojno.

b) Valentin Vodnik. — Črna vojska.

Takrat je živel in učil na ljubljanski gimnaziji prvi slovenski pesnik Valentin Vodnik, ki je zlagal navdušujoče pesmi za brambovce. V Ljubljani so tedaj oborožili vse dijake. Po novem letu 1809. je že bila ustanovljena kranjska deželna bramba, obstoječa iz 7 bataljonov brambovcev.

Seveda je zvedel o vseh avstrijskih vojnih pripravah tudi Napoleon; ves razkačen ukaže cesarju Francu ustaviti oboroževanje. Toda mesto tega mu cesar Franc napove vojno.

Spomladi leta 1809. sta se pomikali dve veliki vojski proti sovražniku. Prvo je vodil nadvojvoda Karel čez Nemško, drugo pa njegov brat Ivan na Laško.

Napoleon brž pridirja na Nemško, in ker je imel večjo vojsko, se je moral nadvojvoda Karel umakniti na Češko.

Napoleon je drl naravnost na Dunaj in ga drugič vzel.

c) Bitka pri Aspernu in Esslingenu.

Ko se je Napoleon prepričal, da prodira nadvojvoda Karel proti Dunaju, da napraviti čez Dunav tri mostove in ga počaka pri vaseh Aspernu in Esslingenu. Tukaj sta se sovražni armadi popoldne dne 21. maja sprijeli. Pa kako! Šestkrat so pregnali Francozi Avstrijce iz Asperna, pa šestkrat so jim ga morali zopet prepustiti. Streljali so se kar na petnajst korakov daleč, nazadnje so se borili kar s sabljami za vsako ped zemlje. Napoleon je ves zbežan dirjal okolo vojakov in jim vse mogoče obetal. Tudi Karel je bil povsod, kjer je bila nevarnost največja. Še zvečer ob 8. je Napoleon naskočil naše s 3.000 konjeniki, toda naši huzarji in dragonci so ga vrgli nazaj. Pri tej priliki se je dragonec Ternin posebno odlikoval. Zapazil je sovražnega generala, se zakadil proti njemu in posekal vse sovražnike okolo njega, generala pa ranil, zgrabil in ujel.

Ponoči dobi Napoleon zopet pomoč; imel je zdaj 100.000 vojakov, Karel pa le 75.000. Že ob 1. ponoči napade Aspern, a naši so čuvali in ga vrgli nazaj. Ob svitu se zopet začne grozno klanje in streljanje; najstarejši vojaki niso pomnili kaj takega. V najbolj divjem boju se je začel umikati naš pešpolk št. 47; tedaj zagrabi nadvojvoda Karel sam zastavo 15. polka in se vrže na Francoze. Navdušeni udero naši za njim. Kakor vihra se vržejo na sovražnika in ga zapode nazaj. Napoleon se je moral umakniti na otok sredi Dunava. Premagan, jezen in truden zaspi brez zavesti in spi kar 36 ur skupaj. Francozi so se že bali, kaj bo, če se ne zbudi.

Na bojišču je bilo strašno: vse požgano, razbito, po-teptano in polno mrličev, konj, pušk in topov. Na Dunaj so pripeljali 35.000 ranjencev.

Po pravici je nadvojvoda Karel pohvalil svoje vojake, rekoč, da so na bojišču prvi izmed vojakov na svetu. Vsa Evropa se je veselila in hvalila

nadvojvodo Karla. Toda razkačeni Napoleon je poklical vse čete iz Laškega pred Dunaj in je 5. in 6. julija v bitki pri Wagramu premagal Karla, ker mu je njegov brat Ivan prišel prepozno na pomoč.

Cesar Franc je bil primoran skleniti mir in odstopiti Napoleonu Beljaški okraj na Koroškem, Kranjsko, Primorsko, Ogrsko Primorje in Hrvaško do Save.

č) Prihod Francozov. — Ilirija.

Ko je nadvojvoda Ivan hitel proti Wagramu svojemu bratu na pomoč, tedaj so že Francozi pritiskali za njegovo armado, ki se je umikala proti Ljubljani. Tukaj so naši generali sklenili braniti se do zadnjega. Utrdili so se na Rožniku, Gradu in Golovcu. Francozi so prihajali po Tržaški cesti od Vrhnike; dne 21. maja so že streljali na Grad in Golovec. Ker so bili Francozi močnejši, se je morala Ljubljana vdati. Nekaj naše vojske je zbežalo, nekaj pa je bilo vjete.

Bramboyci pa so se začeli zbirati na Dolenjskem in Hrvaškem. Tudi kmetje so se jim pridružili, zakaj Napoleon je bil naložil Kranjski 15 milijonov frankov vojnega davka.

Major Du Montet (izgovori „Dü Monte“) je nabral precej brambovcev in prežal na Francoze. Neko noč skrivaj napade mesto in se polasti Golovca; na Grad, kamor so se bili umaknili Francozi, pa ne more. Du Montet zasede vse ceste in strelja na Grad, Francozje pa na naše v mesto. Še sedaj vidimo na Poljanah v hiši št. 33 francosko kroglo v zidu; pred potresom pa je bilo videti tudi veliko bombo v hiši Frančiškanske ulice.

Ker se je bilo sklenilo premirje v Znojmu, zapusti Du Montet Golovec in se umakne iz dežele. Napoleon pa napravi iz dobljenih dežel ilirsko kraljestvo ali Ilirijo. Tako je prišla Kranjska tretjič v francosko oblast.

d) Francoska ustava. — Marmont.

Naše dežele so tedaj postale del francoskega kraljestva Ilirije; glavno mesto je bila Ljubljana. Tu je v Napoleonovem imenu vladal guverner, ki je imel oblast namestnega kralja.

Dne 17. novembra 1809 je došel guverner maršal Marmont (izgovori „Marmon“). Uredil je Ilirijo in odpravil vse avstrijske naprave; ostali so le avstrijski uradniki, ki pa so morali priseči Napoleonu zvestobo. Kranjska je morala dati 2.800 mož za francosko armado. Po deželi je postavil več adjutantov, v večjih občinah pa župane, ki so jih imenovali maire (izgovori „mêr“). Marmont je tudi upeljal policijo in orožništvo (žendarmerijo).

Ta je imela veliko posla, zakaj mnogo ljudi je bežalo v gore, odkoder so nadlegovali Francoze. Tudi vojaški novinci so pritegnili tja. Tako so postale ceste nevarne. Poleg teh so se klatile okolo še stare čete razbojnikov, ki so kradli in tudi morili.

Mnogo Francozov je bilo oropanih in ubitih, pa tudi domačinom niso prizanašali. To tatinsko in roparsko druhal so imenovali rokovnjače. Te so začeli Francozi trebiti.

Cerkve in duhovščino so pustili v miru: le nekaterim samostanom so vzeli premoženje. Kapucinski samostan s cerkvijo, ki sta stala tam, kjer je sedaj Zvezda, so 14. januarja 1810 izpremenili v topničarsko vojašnico. Pozneje so poslopji podrli in iz prostora napravili sedanjo Zvezdo.

4. julija 1810 je izdal Marmont naredbo radi šolstva. Ustanovile so se srednje šole — gimnazije in liceji — ljudske šole, vsaj v vsaki občini po jedna, in v Ljubljani visoka ali osrednja šola, nekako vseučilišče. Na srednjih šolah je bil učni jezik slovenski, deloma pa francoski in italijanski, na ljudskih šolah pa izključno slovenski.

Vodja gimnazije v Ljubljani je postal Valentin Vodnik. Marmont je ustanovil leta 1810. tudi botanični vrt.

e) Bertrand.

Ko je Marmont vse preuredil, se je leta 1811. peljal v Pariz poročat Napoleonu, ki mu je vse ugajalo. Zdaj pa pošlje v Ilirijo grofa Bertranda. Ta pride v Ljubljano in nadaljuje z delom, ki ga je pričel njegov prednik. Bil je blag, plemenit mož.

f) Poraz Francozov na Ruskem.

Ko je zmagoviti Napoleon došel na vrhunec svoje oblasti, napove leta 1812. tudi Rusiji vojno. Iz vse Evrope zbere vojsko in 14. septembra že koraka v Moskvo. Tudi mnogo Slovencev je moralo tja; ilirski polk je bil izmed najhrabrejših. A malo se jih je vrnilo. Rusi so Moskvo zažgali in Francozi niso imeli kje prezimiti. V hudi zimi so se morali vračati. Mraz je prihajal vedno hujši, sneg je zapadel in ostra burja je pihala. Živeža zmanjka, ruske zime vajeni kozaki pa Francoze vedno napadajo. Na tisoče jih zmrzne; konji cepajo, vozovi in topovi se ustavljajo. Ko pridejo do reke Berezine, da Napoleon čez njo napraviti dva mosta. Takrat pa pritisnejo za njimi Rusi. Zdaj beži v nepopisni gnječi vse na mostova. Brez reda se pehajo črez, na tisoče je bilo poteptanih ali zvrnjenih v reko, od zadaj pa švigajo smrtonosne ruske krogle. Napoleon sam zapusti ostanke svoje vojske in skrivaj beži. Vse ceste, po katerih Francozi beže, so posute s konjsko mrhovino in z mrličmi. Nihče nima več puške ne meča, vsi so razcapani, medli in blede ko smrt. Videti je, kakor bi bili od smrti vstali vsi berači celega sveta.

Pa tudi ta nesreča Napoleona ni ostrašila; kmalu začne zbirati novo vojsko. Meseca marca leta 1813. odpokliče tudi generala grofa Bertranda iz Ilirije, ker ga je potreboval v novi vojni, ki je že žugala.

g) Pogumne Blejke.

Dne 23. marca pride v Ljubljano Bertrandov naslednik maršal Junot (izgovori „Jünó“). Napoleon je potreboval

mnogo vojakov in denarja. V to svrho je morala Kranjska plačati visok vojni davek in dati zopet vojakov.

Ker pa so Francozi dobili premalo denarja, so sklenili vzeti vsem cerkvam in božjim potom denar in dragocenosti, ki so jih darovali pobožni kristjani. Tudi Marijino cerkev na Blejskem jezeru naj bi zadela enaka osoda.

Ko so prišli francoski uradniki po premoženje, zaklenile so srčne blejske žene in dekleta cerkvena vrata in začele biti plat zvona. Od vseh strani prilete žene vkup z vilami, s cepci in z motikami. Pravijo, da so prišli tudi možje iz bližnjih vasi v ženski obleki ž njimi. Francozi so morali oditi. Prišli so dvakrat, a vselej zastonj. Končno pride iz Ljubljane povelje, naj cenijo cerkveno premoženje, ljudje naj potem tisto vsoto plačajo. Cenitev se je izvršila, tudi dolžno pismo so Francozi dobili, denarja pa ne, ker so morali še tisto jesen pobrati kopita in za vselej zapustiti Kranjsko.

7. Konec francoske vlade na Kranjskem.

Maršal Junot je kmalu po prihodu v Ljubljano znorel. Njegov naslednik je bil slaven policijski načelnik Fouché (izgovori „Fúšé“), ki je prišel v Ljubljano dne 23. julija 1813 in se nastanil v Cojzovi hiši na Bregu, ostal pa ni dolgo, zakaj bližali so se veliki dogodki in boji, ki jih je videla Kranjska in zlasti Ljubljana.

Dne 12. avgusta 1813 je namreč cesar Franc zopet napovedal vojno Napoleonu.

Francoska vojska 53.000 mož je zasedla vse prehode preko Ljubljane na Laško, njim nasproti pa je stal avstrijski general Hiller. S Štajerskega po dunajski cesti pritisne general Fölseis, z Dolenjskega pa general Rebrovič. Prvi premaga Francoze pri Trzinu in Črnučah, drugi pa pri Velikih Laščah in Cerknici. Francozi so se morali umakniti proti Postojni.

Le na ljubljanskem gradu je ostala še francoska posadka, ki se je krepko branila. Toda Fölseis napravi na

Golovcu okope in prične streljati na Grad. Posadka se je morala vdati. Tedaj so bili Ljubljanci veseli, da je vendar konec dolgotrajnih francoskih vojen.

Dne 18. oktobra 1813 — na dan, ko so zavezniki po tridnevni bitki pri Lipskem Napoleona odločno premagali, je prišel v Ljubljano nov cesarjev namestnik baron Lattermann. Ljubljanci so ga slovesno sprejeli. Bil je blag mož, ki je skrbel za blaginjo mesta in dežele. Kranjci so dne 4. oktobra 1814 zopet prisegli vdanost cesarju Francu I.

Po sklenjenem miru dne 31. maja 1814 je dobila Avstrija vse dežele, ki jih ji je bil Napoleon vzel, zopet nazaj.

Dne 18. marca 1815 zapusti Lattermann Ljubljano. Prebivalci so po njem žalovali in mesto ga je imenovalo častnim meščanom. Drevored, ki pelje proti gradu Turnu, in ki ga je začel saditi meščan Andrej Malič, končal pa Lattermann, imenuje se še sedaj Lattermannov drevored.

8. Kongres. — Zvezda. — Barje.

Po sklenjenem miru se je Kranjska zopet opomogla. Leta 1821. so se v Ljubljani sešli trije vladarji, avstrijski in ruski cesar in neapolitanski kralj, ter tu sklenili trajno zvezo. V spomin na to so na mestu nekdanjega kapucinskega samostana napravili Zvezdo, trg okrog nje pa imenovali Kongresni trg.

Tudi Ljubljansko barje so jeli osuševati in izpeljali preko njega pod vlado cesarja Franja I. lepo cesto. Na to nas spominja še sedaj spomenik ob Gruberjevem prekopu.

Osnova:

1. Nastop vlade Franca I.
2. Francoska prekucija in napoved vojen.
3. Napoleon Bonaparte.
4. Francozi prvič na Kranjskem (1797).
5. Francozi drugič na Kranjskem (1805—1806).

6. Francozi tretjič na Kranjskem:

- a) Kranjska narodna bramba.
- b) Valentin Vodnik. — Črna vojska.
- c) Bitka pri Aspernu in Esslingenu.
- č) Prihod Francozov. — Ilirija.
- d) Francoska ustava. — Marmont.
- e) Bertrand.
- f) Poraz Francozov na Ruskem.
- g) Pogumne Blejke.

7. Konec francoske vlade na Kranjskem.

- a) Junot. — Fouché.
- b) Končni boji s Francozi. — Posadka na Gradu.
- c) Lattermann.

8. Kongres. — Zvezda. — Barje.

2 2 2

III. Babenberžani.

Učila: Kollarz: Die Regenten Österreichs. — Slike Leopolda I., Henrika II., Leopolda V. in Friderika II. — Becker-Geiger: Smrt Friderika II. Bojevitiga. — Gerasch-Rusch: Leopold VI. pred Damietto. — Isti: Oton Veliki v bitki ob Liki. — Lehmann: Viteški turnir. — Umlauf F.: Načrt naraščanja avstrijskih dežel (zemljevid). — Hišni grb cesarske rodovine.

1. Ustanovitev Vzhodne krajine.

Kmalu po odhodu divjih Obrov (učivo o Hunih iz IV. razreda se ponovi in dostavi nakratko o Obrih [Avarih]) so posedli sedanjo Ogrsko divji Madjari, ki so napadali sosedne države, plenili in požigali vasi in mesta.

Leta 955. pa jih je nemški cesar Oton Veliki v hudi bitki na Liškem polju odločno premagal. Sedaj so Nemci, zlasti Bavarci, neprestano prodirali ob Dunavu proti vzhodu ter se naseljevali po krajinah, ki so jih polagoma jemali Ogrom. Nekatera važna mesta so tudi utrdili.

V zasedenih pokrajinah je postavil cesar sebi zvestega krajinskega ali mejnega grofa kot poveljnika vojski, ki jo je imel sklicati, kadar je bilo treba udariti na sovražnika.

Te zasedene pokrajine so tvorile majhno, proti vzhodu ležečo deželico, ki so jo imenovali Vzhodno krajino ali Marko.

2. Leopold I. Babenberški.

V današnjem bavarskem kraljestvu se dvigujejo razvaline babenberškega gradu, kjer so bivali pred več ko 900 leti grofje Babenberški, ki so bili pogumni in cesarju vdani.

Tudi Leopold Babenberški je bil že v mladosti pogumen junak. Nekdaj jezdi z nemškim cesarjem Otonom I. na lov. Velikansk medved plane na cesarja in zgrabi njegovega konja. Hitro prime Oton za lok, da bi s puščico usmrtil medveda. Lok pa se zlomi in cesar je v smrtni nevarnosti. Zdaj prihiti Leopold in poda cesarju svoj lok, da je z njim medveda ustrelil.

Ginjen zahvali Oton mladeniča za pomoč. „Srebro in zlato ne bi plačalo tvoje zvestobe. Vzemi ta lok in prinesi mi ga, kadar ti bode treba moje milosti. Bog bode že dal, da te dostojno zahvalim.“

Po tem dogodku je minilo več let. Leopold je postal hraber mož in je v marsikateri bitki pokazal svoje junaštvo. Cesarja Otona I. je pokosila smrt, in njegov sin Oton II. zasede cesarski prestol. Tudi mejni grof v Vzhodni krajini je umrl.

Leopold je poznal to deželo, polno nevarnosti. Hrepenel je pokazati svojo vdanost cesarju na tako nevarnem mestu. Stopi torej pred cesarja, položi zlomljeni lok pred prestol in prosi, naj ga postavi za mejnega grofa v Vzhodni krajini.

Cesar se spomni, kako je bil Leopold rešil njegovemu očetu življenje. Zato mu usliši prošnjo in ga leta 976. imenuje mejnim grofom Vzhodne krajine, ki so jo pozneje imenovali Ostarrichi ali sedaj Österreich.

Majhna je bila ta deželica in je segala samo od Aniže do potokov Traisen. Prebivalci njeni so bili deloma še Slovenci. Leopold je deželo krepko branil in v bojih z Madjari podvrigel mejno trdnjavo Melk ter razširil baje mejo do Dunajskega lesa. Potem pa je privabil naselnike v zapuščene kraje. Umrli je leta 994.

Sledil mu je najstarejši sin Henrik I., ki je krajino tudi nekoliko razširil. Temu je sledil najmlajši brat Adalbert I. Zmagoviti, ki je tudi v boju z Madjari razširil mejo svoje grofiije do Litave in Morave, današnje meje med Avstrijsko in Ogrsko, in si izvolil Tuln za stolno mesto.

3. Henrik II. Jasomirgott.

Izmed naslednikov je omeniti mejnega grofa Henrika II., ki se je tako rad rotill, da se ga je prijel priimek Jasomirgott. Ta si je izvolil Dunaj za glavno mesto in pridobil tudi večino sedanje dežele nad Anižo. Tako povečšano Vzhodno krajino povzdigne nemški cesar Friderik I. Rdečegradec leta 1156. v vojvodino in podeli Henriku še posebne pravice. Henrik je bil zdaj vojvoda. Umrli je leta 1177.

4. Leopold V. Krepostni.

Sledil mu je njegov najstarejši sin Leopold V. Krepostni, ki se je udeležil 3. križarske vojne. V Palestini ga je baje razžalil ponosni angleški kralj Rihard Levosrčni, ki je, ko se je sprl z vsemi poveljniki, vendar pogumno zmagoval Turke. Pri obleganju mesta Akona se je Leopold boril tako junaško, da je bila njegova obleka proti večeru vsa rdeča od krvi; le pod mečevim pasom je ostala še bela. V spomin na tako hrabrost mu je podelil cesar grb: srebrno povprečnico v rdečem polju.

Ker je Rihard Leopolda V. hudo razžalil, je ta zbral svoje viteze in se odpravil domov.

Kmalu potem se tudi Rihard odpravi v domovino. Na morju pa hud vihar zanese njegovo ladjo do istrske obale.

Komaj reši golo življenje in v spremstvu sluge nadaljuje pot po Avstrijskem. Blizu Dunaja so ga spoznali po bizantinskih cekinih, ki je z njimi njegov sluga vse plačeval. Leopold ga da ujeti in zapreti na trdnem gradu Dürrensteinu ob Dunavu, a ga kmalu izroči nemškemu cesarju, ki ga je imel zaprtega toliko časa, da so ga rojaki odkupili z visoko odkupnino.

Istočasno je na Štajerskem vladal grof Otakar VIII. iz plemenitega rodu Traungavcev. Ta je vsled hudih bolezni, ki si jih je bil nakopal v Palestini, vedno bolehal. Ker ni imel otrok, je postavil sorodnika Leopolda V. svojim dedičem na Štajerskem. Ko je Otakar leta 1192. umrl, postal mu je naslednik avstrijski vojvoda Leopold, ki ga je tudi nemški cesar priznal in potrdil. Tako so postali Babenberžani tudi štajerski vojvode.

Dve leti po Otakarjevi smrti (1194.) umrje tudi Leopold. Njemu na čast so napravili v Gradcu velik turnir, ki se ga je udeležil vitežki vojvoda. Po nesreči pade s konja in si zlomi nogo. Ker ni bilo zdravnika, si je poskušal kar sam odsekati nogo z veliko sekiro. Toda njegove ure so bile štete; kmalu potem je umrl v prijetni zavesti, da zapušča Štajersko in Avstrijsko čvrstima sinovoma Frideriku in Leopoldu.

5. Leopold VI. Slavni.

Po zgodnji smrti svojega brata Friderika (1198.) zavladal je Leopold VI., ki ga imenujemo „Slavnega“, ker je bil vitežkega obnašanja in je bilo njegovo vladanje slavno. Skrbel je za notranjo blaginjo svojih dežel. Razvila se je kupčija. Dunajskim trgovcem je podaril 30.000 M srebra in olepšal Dunaj. Pospesheval je lepe umetnosti, zlasti pesništvo. Udeležil se je tudi križarske vojne in se v družbi z ogrskim kraljem Andrejem II. odlikoval pri obleganju trdnjave Damiette v Egiptu. Svoje dežele je pomnoževal z mnogimi posestvi na Kranjskem; po teh je pozneje cela kranjska dežela pripadla avstrijskim vladarjem. Umrl je leta 1230.

6. Friderik II. Bojeviti.

Temu slavnemu vojvodi je sledil sin Friderik II. Dobil je priimek Bojeviti, ker je imel neprestane boje z domačimi vitezi, s Čehi in z Ogrji in celo s cesarjem.

Nakupil je leta 1231. več posestev na Kranjskem, druga pa priženil. Zato se je imenoval „Gospoda kranjske dežele“. Ogrski kralj je bil razžaljen, ker mu ni hotel pomagati v boju zoper divje Tatare in Mongole. Zato mu napove vojno in pridere blizu do Dunaja. Na ravnini ob reki Litavi se vname leta 1246. huda bitka. Friderik je sicer zmagal, a zmago plačal s svojim življenjem. Ko je namreč padel s konja, ga je neki Frankopan prebodel s sulico.

Ker ni zapustil otrok, je ž njim izumrl slavni rod babenberški, ki je s toliko hrabrostjo vladal na Avstrijskem skoro 300 let.

Osnova:

1. Ustanovitev Vzhodne krajine.
2. Leopold I. Svetli (976—994).
3. Henrik II. Jasomirgott. — Vojvodina leta 1156.
4. Leopold V. Krepostni (1177—1194).
5. Leopold VI. Slavni (1194—1230).
6. Friderik II. Bojeviti (1230—1246).

2 2 2

IV. Rudolf Habsburški.

Učila: Slika Rudolfa Habsburškega. — Življenje na cestah v srednjem veku (Pole s pod. za š. in d.). — Rudolf v bitki pri Suhih Krutih (Pole s pod. za š. in d.). — Becker-Geiger: Rudolf Habsburški pri mrtvem Otakarju. — Slika rodnega gradu Habsburg. — Načrt bitke pri Suhih Krutih.

1. Habsburški rod.

V Švici stoje še dandanes ob reki Aari razvaline močnega gradu Habsburga. Kako dolgo že stoji ta grad, se

ne ve natanko. Pravljica pripoveduje, da je hotel zidati Radbot močen grad. Dolgo se ni mogel odločiti, kam bi ga postavil. Nekega dne jaše na lov. Ko prijah na pod goro, izpusti svojega sokola, da bi mu vjel kako zverjad. Ali sokol zleti naravnost na vrh gore in sede na najvišji kamen. Gospodar ga kliče, toda sokol se ne zmeni za to in mirno sedi na istem mestu. Radbot skoči s konja in gre po sokola, ki se da mirno vjeti. Gospodar sede upehan na skalo in pogleduje okolo sebe. Ko vidi lepo in pripravno lego tega kraja, odloči se na tem mestu postaviti svoj grad.

Zbere torej mojstre in jim odkaže prostor. Mojster ga vpraša, kako naj bo ime novemu gradu. Radbot nekoliko pomisli in pravi: „Habichtsburg“ (to je sokolov grad) naj se imenuje, ker mi je pokazal sokol mesto zanj.“ Ker Švicarji navadno imenujejo „Habs“, zato se imenuje grad še dandanes Habsburg.

V tem gradu so pred kakimi trinajststo leti živeli stari in mogočni grofje Habsburški. Bili so močne postave, modrih oči in orlovega nosu. V svojem gradu so živeli mirno in tiho.

2. Rojstvo in mladostna leta.

V tem gradu se je rodil dne 1. maja 1218 Rudolf grof Habsburški, oče naše avstrijske cesarske rodovine. Tedanji nemški cesar Friderik II. je bil Rudolfov krstni boter. Rudolf je preživel mladostna leta na očetovem gradu. Vadil se je kakor je bila tačas navada, jahati, sukati meč in kopje ter hoditi na lov. Pečal se je tudi z vednostjo, kazal je bistro glavo, krepko in urno telo. Skrbna mati mu je vcepila v dušo pobožnost in krepost, ki sta ga krasili vse življenje.

Ko je odrasel, ga je poklical boter, cesar Friderik II., k sebi, da bi se na njegovem dvoru olikal v junaškem vedenju. Zahajal je v boj, spoznaval tuje ljudi in kraje ter si tako pridobil veliko znanje.

V tem času je šel njegov oče v boj zoper nevernike v sveto deželo, kjer je tudi umrl za sveto vero. Komaj 20 let

star je moral Rudolf braniti svoje pravice proti grabežljivim sorodnikom.

3. Boji z vrstniki. — Medvladje. — Izvolitev za nemškega cesarja.

Rudolfovi vrstniki so ga spoštovali in se ga tudi bali, zakaj ponižal je že marsikaterega nemirnega in mogočnega sosedu. Meščani in kmetje so ga ljubili, saj je večkrat prijel za orožje, da slabejšemu pomaga do pravice proti močnejšemu.

Nekega dne je odjahal s svojimi služabniki na lov. V gozdu zasliši zvonček, ki je naznanjal, da nese duhovnik umirajočemu sv. popotnico. Pobožno se Rudolf prikloni. Duhovnik pa je moral iti čez globok potok. Ker je bila povodenj odnesla most, je že hotel sezuti čevlje in prebresti vodo i. t. d. — Ta novica se je kmalu raznesla po celi okolici ter je pridobila Rudolfu mnogo prijateljev.

Leta 1250. je umrl nemški cesar Friderik II. Trebalo je torej voliti novega cesarja. Volilni knezi pa niso bili složni; vsaka stranka je izvolila svojega kralja. Ena je izvolila nekega angleškega, druga pa španskega princa. Prvi je prišel le malo pogledat na Nemško, drugega pa sploh ni bilo nikdar v deželo. Tako pravzaprav ni bilo pravega vladarja.

Vitezi so gospodarili na svojo roko. Ob cestah in rekah so napadali mirne potnike in trgovce, jim siloma jemali blago ter se bojevali s sosedi. Sodnika in pravice ni bilo. Siromašni ljudje si niso vedeli pomagati; skrivaj so se zbirali reveži in so obsodili marsikaterega krivičnega. Taka tajna sodišča so zvali „feme“ (Femgericht).

Tako so potem ljudje večkrat našli kakega obešenca ali koga zabodenega s skrivnostnim znamenjem, kar je pomenjalo, da ga je obsodila skrivna sodnija „sveta fema“.

Tako je šlo 23 let. Vedno bolj je naraščalo prepričanje, da treba domačega cesarja, ki bi krotil razbojnike, branil podložnike in trgovino. Tedaj so se volilni knezi

zbrali in posvetovali. Le češkega kralja Otakarja II. ni bilo zraven, ker je mislil, da bodo izvolili njega. Tri dni so se posvetovali in na dan sv. Mihaela leta 1273. izvolili grofa Rudolfa Habsburškega za nemškega cesarja.

Ko je bil izvoljen za vladarja, se je pripovedovalo daleč naokrog, kako strogo ravna s hudodelci, kako kaznuje razbojnike in cestne roparje, kako podira gradove roparskih vitezov, pa kako milo in ljubeznivo se pogovarja s siromaki. Obilo opravlja, je imel novi vladar z urejevanjem in pomirjevanjem države.

4. Razmere v Avstriji.

V avstrijskih deželah je tedaj vladal slavni rod Babenberški. Vojvoda Friderik Bojeviti je podedoval po svojem očetu vojvodini Avstrijsko, Štajersko in del Kranjskega. Leta 1246. pa pade v boju z Madjari ob reki Litavi. Ž njim je izmrl slavni rod Babenberški.

Njegove dežele si prisvoji češki kralj Otakar II. Pridobil si je tudi Koroško in kos Furlanije. Oblast tega močnejša je torej segala od Krkonošev in Krušnih gora do Jadranskega morja. Plemenitaši v teh deželah so se ga bali, pa ga tudi sovražili, ker je bil ošaben in oster.

5. Boj Rudolfa z Otakarjem II.

Otakar ni hotel priznati novoizvoljenega kralja; zato ga Rudolf pokliče pred svoje sodišče. Ker pa Otakar ni prišel, se je sklenilo na državnem zboru, da se mora odpovedati deželam, ki si jih je bil nepostavno prilastil. A temu ukazu se je Otakar le posmehoval. Zato so ga preklicali.

Meč je moral med obema razsoditi. Rudolf zbere svojo vojsko in se pomika proti sovražniku. Manjkalo mu je denarja, toda zaupal je v božjo pomoč in v zveste zaveznike.

Rudolfovi zvesti zaveznik, grof Meinhard Tirolski, se polasti Koroškega, brat njegov Albert grof goriški

se polasti Kranjskega, na Štajerskem pa so se plemenitaši uprli in pognali češke posadke.

Otakar je čakal Rudolfa na Češkem. Ta pa udari naravnost na Avstrijsko in oblega Dunaj pet tednov, a se ga ne more polastiti. Kar je mogel, je sedaj Otakar hitel, da otme avstrijska posestva. Z mogočno vojsko pridrvi do Dunava. Čez pa ne more, ker ni bilo nobenega mostu.

Med tem pa se dvignejo Otakarjevi sovražniki za hrbtom na Češkem samem. Otakar je bil primoran skleniti mir. Odpove se oblasti nad Avstrijo, Štajersko, Kranjsko in Pordenone ter prizna Rudolfa za nemškega cesarja. Dne 25. novembra so sklenili mir in še tisti dan se je prišel Otakar Rudolfu klanjat. Dne 3. decembra 1276 je Rudolf proglasil deželni mir in red.

6. Bitka pri Suhih Krutih.

Otakar ni mogel pozabiti svojega ponižanja. Zato se je skrivaj pripravljaj na boj in nabiral vojakov in zaveznikov. A tudi Rudolf se je pripravljaj. Ogrski kralj Ladislav mu ponudi svojo pomoč in Rudolf sklene z njim prijateljsko zvezo. Pa tudi med češkimi plemenitaši je imel Rudolf svoje prijatelje. Dne 17. junija 1278 se Otakar napoti iz Prage na odločilni boj. Ker je bil slab vojskovodja, si ni upal naravnost proti Dunaju; oblegal je gradove in manjša mesta ter tako tratil čas.

Rudolf pa odločno prekorači Dunav; pridruži se mu 8000 Madjarov in še drugi zavezniki iz alpskih dežela. Na Moravskem polju, poleg Suhih Krutov, so se približale sovražne čete tako, da je bil boj neizogiben.

Dne 26. avgusta 1278 — bilo je ravno v petek — razpostavita Rudolf in Otakar svoje čete. Hud boj se vname. Med Rudolfovimi so se odlikovali zlasti Štajerci in Kranjci. Rudolf sam pride v smrtno nevarnost, ko pade pod konja; vitez Henrik Walther iz Ramswega ga reši. Kar se začnejo nekateri Čehi vsled prevelike utrujenosti umikati.

Zato ukaže Otakar poveljniku pomočne vojske — Miloti — naj prihiti na pomoč. Ta pa pobegne. Bil je izdajalec. S tem je bila bitka odločena; Čehov se lotita strah in groza. Otakar se sam vrže v divji boj, pa vse zastonj. Čehi beže. Utrujen pade Otakar na tla. Neki plemenitaš bi ga bil rad rešil, toda nekateri osebni sovražniki ga dohite in pobijejo.

Rudolf je ukazal, naj se mu prizanaša, a bilo je prepozno. Zahajajoče solnce je obsevalo mrtvega, v krvi in prahu ležečega nasprotnika. Pri tem prizoru stopijo Rudolfu solze v oči, ko pomisli, kako mogočen in bogat je bil Otakar, ki zdaj mrtev leži v prahu. Rudolf ga ukaže umiti, prepeljati v Prago in slovesno pokopati.

7. Ustanovitev habsburške vladarske rodovine.

Dan 26. avgusta 1278. leta je bil takorekoč rojstni dan habsburške monarhije, zakaj nikdo več si ni upal vzeti Rudolfu avstrijskih dežel. S privoljenjem nemških knezov podeli Rudolf dne 27. decembra 1282. leta Avstrijsko, Štajersko in Kranjsko svojima sinovoma Albrehtu in Rudolfu, pozneje (1. junija 1283 samo sinu Albrehtu.) Koroško izroči zvestemu zavezniku grofu Meinhardu Tirolskemu.

Vaclav, sin Otakarjev, pa obdrži dedni deželi Češko in Moravsko. Tako so prišle tri dežele naše sedanje države pod gospodstvo habsburške vladarske rodovine.

8. Rudolfova slavna vlada in smrt.

Rudolf proglasi občni mir v avstrijskih deželah in jih modro uredi. Povsod po nemškem cesarstvu je bilo Rudolfovo ime v časti. Ko je dne 15. julija 1291. leta v Spiri umrl, so vsi žalovali ob njegovi smrti. Pokopali so ga v stolni cerkvi.

Kako so ga spoštovali, kaže najbolj pregovor, ki se je ohranil več sto let. Kdor ni držal dane obljube, so mu rekli: „Ta nima Rudolfove pravičnosti“.

Rudolf Habsburški je začetnik in oče naše avstrijske vladarske rodovine.

Osnova:

1. Habsburški rod.
2. Rojstvo in mladostna leta.
3. Boji z vrstniki. Medvladje. Izvolitev za nemškega cesarja.
4. Razmere v Avstriji.
5. Boj Rudolfa z Otakarjem.
6. Bitka pri Suhih Krutih.
7. Ustanovitev habsburške vladarske rodovine.
8. Rudolfova slavna vlada in smrt.

2 2 2

V. Marija Terezija.

Učila: Mayerhofer: Marija Terezija (slika). Isti: Laudon. — Slike: Karla VI., Franca I. Lotarinškega, Dauna, Kaunitza. — Slika bitke pri Kolinu. — Slika reda Marije Terezije. — Slika: Marija Terezija na državnem zboru v Požunu. — Slika spomenika Marije Terezije na Dunaju.

1. Karel VI. in pragmatična sankcija.

Cesar Karel VI. ni imel nobenega sina, pač pa hčeri: Marijo Terezijo in Marijo Ano. Izmed teh je bila starejša Marija Terezija. Za Avstrijo je veljala takrat postava, da morejo le moški Habsburžani podedovati prestol in vlado. Da bi ohranil avstrijske dežele svoji rodovini, je izdal dne 19. aprila leta 1713. državni temeljni zakon o nasledstvu, takoimenovano pragmatično sankcijo. Ta zakon je določeval: 1. Da se avstrijske dežele ne smejo nikdar razdeliti. 2. Da jih podedujejo moški po starostni vrsti, ko bi pa teh ne bilo, pa v isti vrsti tudi ženske.

Po tem zakonu so pripadle avstrijske dežele starejši hčeri cesarjevi Mariji Tereziji.

Cesar Karel VI. se je ves čas svoje vlade trudil, da bi evropske oblasti priznale ta zakon. Stalo ga je mnogo dežel, denarja in vojakov. Tedanji slavni vojskovodja princ Evgen mu je svetoval, naj uredi gospodarstvo tako, da bo mogel vzdrževati veliko vojsko, češ, polne denarnice in močna vojska sta najboljša poroka za pragmatično sankcijo.

2. Rojstvo in mladost Marije Terezije.

Marija Terezija je bila rojena dné 13. maja 1717. leta. Vzgojevale so jo imenitne gospe in učili najboljši učitelji. Naučila se je pet jezikov in je bila sploh bistrega duha in krepkega telesa; tudi na lov je hodila. Nosila se je zmerno. V jedi in pijači je bila zmerna. Z vsakim človekom je občevala preprosto in rada poslušala njih pritožbe in prošnje. Rada je pomagala ubožcem in obiskovala bolnice.

3. Možitev in nastop vlade. — Kaunitz.

Za soproga si je Marija Terezija izbrala Franca Štefana, vojvodo Lotarinškega, ki se je ž njim poročila leta 1736., ko je bila stara 19 let.

Ko je njen oče Karel VI. zatisnil oči leta 1740., je Marija Terezija, stara šele 23 let, prevzela vlado avstrijskih dežel. Položaj takrat ni bil ravno ugoden; pretile so razne nevarnosti. Mnoge države, ki so prej priznale pragmatično sankcijo, so zdaj snedle dano besedo in postale naravnost sovražne. Hotele so Avstrijo kar razkosati. V teh stiskah ji je bil najboljši svetovalec mladi češki grof Vaclav Anton Kaunitz.

4. Vojne. — Daun. — Laudon.

Ko so privreli sovražniki od vseh strani, so avstrijska ljudstva hitela pomagat svoji vladarici.

Posebno nadležen in predrzen je bil pruski kralj Friderik II. Ta je z veliko vojsko vdrl v Šlezijo in Marijo Terezijo, ki je imela opraviti že z drugimi sovražniki,

premagal. Da je imela mir pred njim, mu je odstopila večji del Šlezije (1742). Drugih sovražnikov se je srečno otresla.

To pa Frideriku ni bilo všeč. Zato vdere leta 1744. drugič v Šlezijo. Po mnogih bojih se obnovi prejšnji mir (1745). Friderikovi uspehi leta 1742. so dali Francozom in Bavarcem pogum, da so napadli Gorenje Avstrijsko in Češko, ki so jih deloma posedli. Bavarski kralj Karel Albert se je dal v Pragi celo venčati za češkega kralja.

Ko so še Francozi napadli Belgijo, je marsikdo mislil, da je napočila Avstriji zadnja ura.

Cesarska rodovina se ni čutila več varno niti na Dunaju, zato se umakne na Ogrsko v Požun. V tej hudi stiski se obrne Marija Terezija do Ogrov in Hrvatov.

V državnem zboru v Požunu stopi pred ogrske in hrvaške velikaše in jim popiše z živimi besedami svoj obupni položaj. Lepe besede obupane kraljice ganejo velikaše tako, da potegnejo meče in zakličejo: „Življenje in kri za našo kraljico Marijo Terezijo!“

Res so zbrali Ogrji močno vojsko, ki se ji je pridružilo nad 50.000 Hrvatov.

Urno potisnejo Francoze in Bavarce iz Češkega in premagajo tudi druge sovražnike. Tako je Marija Terezija rešila obstoj Avstrije.

Leta 1745. so nemški knezi v veliko veselje Marije Terezije izvolili njenega soproga Franca Štefana Lotarinškega nemškim cesarjem.

Po sklenjenem miru je Marija Terezija ustanovila višjo vojaško šolo v Dunajskem Novem mestu in obdarila hrabre vojake z redovi. Dala je zidati tudi hiše za onemogle vojake. Vse to in še mnogo družega blagega je zvršila s pomočjo izvrstnega ministra grofa Kaunitza.

Ker bi bila Marija Terezija rada nazaj dobila Šlesko, se po nasvetu Kaunitzovem zveže s Francozi in Rusi. Pa zviti Friderik je bil o vsem dobro poučen in takoj udere z vojsko na Češko. Vojna, ki se je sedaj vnela, je trajala

7 let. Friderik je večkrat zmagal, toda avstrijska generala Daun in Laudon sta ga vedno potisnila nazaj. Dne 18. junija 1757. ga general Daun pri Kolinu tako odločno pobije, da je moral pustiti obleganje Prage in bežati iz Češkega. Na Dunaju so bili te zmage tako veseli, da je Marija Terezija v spomin ustanovila vojaški red Marije Terezije, ki se z njim odlikujejo častniki za posebne junške čine v vojni.

Daun pobije Pruse leta 1758. tudi pri Hochkirchu. Najhujše pa je bil tepen Friderik od Avstrijcev in Rusov pod vodstvom Laudona dne 12. avgusta 1759. leta pri Kunersdorfu. V divjem, obupnem begu je pisal Friderik v Berlin: „Vse je izgubljeno, tega dneva ne preživim!“

Ker so pa v tako dolgi vojni dežele preveč trpele in Marija Terezija ni več upala dobiti Šlezije nazaj, sklene mir s Friderikom (l. 1763.).

5. Smrt Franca I. — Pridobitve.

Dve leti potem (1765.) je umrl cesar Franc I. Marija Terezija je za njim silno žalovala in ni odložila žalne obleke do smrti. Kot sovladarja je imenovala svojega najstarejšega sina Jožefa II.

Proti koncu svojega življenja je državo povečšala s pridobitvijo Galicije leta 1772., ko so si Rusija, Pruska in Avstrija razdelili Veliko Poljsko. Kmalu nato je Turčija odstopila Mariji Tereziji pokrajino Bukovino (1775. leta.)

6. Modro vladanje in pospeševanje:

a) kmetijstva.

Ko so se vrnili mirni časi, je cesarica skrbela za notranjo blaginjo države; vladala je 40 let.

Pospeševala je kmetijstvo s tem, da je zmanjšala pravice graščakov do podložnikov glede tlake, pristojbin davkov ter zelo podpirala kmetijske družbe.

Za Marije Terezije se je pričelo osuševanje ljubljanskega barja, kajti l. 1772. so jeli kopati Gruberjev prekop. Pospesevala je tudi čebelarstvo. Sloveč čebelar Anton Janša, rodom Gorenjec, je celo na čebelarški šoli na Dunaju predaval. Tačas so pričeli pri nas saditi krompir, turščico in buče, deteljo in proso. Na ljubljanskem trgu je bil prvi krompir na prodaj leta 1770.

b) Obrta in trgovine.

Obrtnikom je dajala nagrade, predplačila in predprave in jim popuščala davke. Oproščevala je delavce tlake in vojaščine, pa tudi zabranjevala izseljevanje kovačev in drugih obrtnikov. Posebno je pospeševala platnarstvo; na Kranjskem pa je hotela povzdigniti čipkarstvo ter zato v Ljubljano poslala posebne učiteljice.

Kranjci so smeli voziti vsakovrsten živež v Trst brez carine; ker smo smeli izvažati tudi železne izdelke, so se vsled tega dvignile kranjske fužine. Odpravila je večino mitnic in znižala carino med posameznimi deželami. Dala je sezidati tovarne za svilnato blago. Zboljšala je stare in zgradila nove ceste, n. pr. čez Podkorenski prelaz, čez Unec itd. Tačas so zgradili most čez Savo pri Črnučah. Največ pa je storila za Trst in povzdignila pomorsko trgovino.

c) Pravosodja.

Pod njeno vlado so se preosnovala tudi sodišča. Dozdaj so bile sodne kazni strašne, zakaj zločince so sežigali ali nabadali na kole, na štiri kose trgali in jim s kolesom trli kosti. Vse te kazni in tudi človeško tezalnico je ukazala popolnoma odpraviti.

č) Šolstva.

Do tedaj je bilo kaj malo ljudskih šol; zato je bila ljudska izobrazba na prav nizki stopnji. Marija Terezija je

pomnožila in preuredila ljudsko šolo in se zato tudi imenuje mati ali utemeljiteljica avstrijske ljudske šole. Ustanovila je tudi veliko srednjih šol. Dala je spisati šolske knjige, ki so jih revni otroci dobivali zastonj. Skrbela je tedaj tudi za omiko svojih narodov. Po pravici jo imenujemo pravo mater svojih državljanov.

7. Družinsko življenje in smrt.

S svojim možem Francem je živela v srečnem zakonu skoraj 30 let. Svoje otroke je skrbno vzgojevala.

Ko se je postarala, se je pripravljala na smrt; po cele ure je klečala v molitvi. Okolu vseh svetov leta 1780. je nevarno zbolela, a rekla je, da se ne boji umreti. Cesar Jožef II. je bil že več dni in noči pri nji in jo ni hotel same pustiti. Kar se vzdigne in gre sama k naslonjaču, ker jo je dušilo. Cesar jo prime za roke in vpraša: „Kam hočete?“ — „K tebi, — k tebi pridem; Bog — vzemi mojo dušo!“ — reče in umrje dne 29. novembra 1870. l. Vsi narodi so žalovali za najplemenitejšo ženo tistega časa.

Ona je s Francem I. ustanovila Avstriji novo, še sedaj cvetočo vladarsko rodovino habsburško-lotarinško.

Osnova:

1. Karel VI. in pragmatična sankcija.
2. Rojstvo in mladost Marije Terezije.
3. Možitev in nastop vlade. — Kaunitz.
4. Vojne. — Daun. — Laudon.
5. Smrt Franc I. — Pridobitve.
6. Modro vladanje in pospeševanje:

- a) kmetijstva,
- b) obrti in trgovine,
- c) pravosodja,
- č) šolstva.

7. Družinsko življenje in smrt.

2 2 2

VI. Cesar Jožef II.

U č i l a : Mayerhofer : Cesar Jožef II. (Slika). — E. Pirhan : Cesar Jožef II. orje s plugom (Slika). — Slika Jurija Vege. — Slika spomenika Jožefa II.

1. Jožefova mladost.

Jožef II. se je rodil dne 13. sušca 1741. leta v dobi najhujših bojev, ki jih je bojevala njegova mati s silnimi sovražniki. Imel je bister um in dober spomin ter se je dobro učil.

2. Nastop vlade in njegova osebnost.

Po smrti svoje matere leta 1780. je prevzel Jožef II. vladarstvo avstrijskih dežel. Bil je blagega srca in je imel visoke namene. Živel je samo zato, da bi povzdignil moč in veljavo svoje dedne države. Rad je skrivaj in preoblečen zahajal med ljudi in se pogovarjal z njimi, da se je sam prepričal o potrebah preprostega ljudstva in mu pomagal.

O nobenem drugem vladarju se ne pripoveduje toliko lepih dogodov, kakor o njem. Na hodniku pred njegovo pisarno se je vse trlo ljudi, ki so prihajali prosit kake milosti. Pomagal je, če je bilo le mogoče.

a) Cesar Jožef in uboga žena.

Nekega dne se je prerila uboga žena skozi množico do cesarja, da bi mu podala prošnjo. Stražnik jo nekoliko ostro zavrne. Cesar pa mu reče: „Ako ubogih ljudi ne poslušamo, kadar nam tožijo, kako bode Bog nas poslušal, če se njemu potožimo.“

b) Cesar Jožef II. pri plugu.

Leta 1768. je potoval cesar Jožef II. po Moravskem. Sredi polja ukaže kočijažu ustaviti konje, stopi z voza in gre na bližnjo njivo, kjer je oral kmet. Cesar prime za plug

in izorje brazdo. Utrujen in ves poten izroči plug zopet kmetu in ga bogato obdari. Na tem kraju so Jožefu pozneje postavili lep spomenik; plug pa, ki je z njim oral, hrani še dandanes brnski muzej. Tako je Jožef II. pokazal, kako visoko čisla kmečki stan.

c) Cesar Jožef II. kot zdravnik.

Nekega jesenskega večera se je sprehajal Jožef po mestu, oblečen kot priprost meščan. Sreča ga revno oblečen deček in ga prosi miloščine. „Tako mlad si, in že beračiš!“ ga zavrne Jožef. — „Ne zamerite, dobri gospod“, pravi deček, „velika potreba me je prisilila. Oče so mi umrli, mati pa so bolni in brez postrežbe. Potrebovali bi zdravnika, pa nimajo denarja, da bi ga plačali.“

„Dobri deček“, pravi cesar, „tu imaš goldinar in pojdi po zdravnika, jaz pa grem sam k bolni materi, morda jih ozdravim.“

Deček se lepo zahvali, pove stanovanje in hiti po zdravniku. Cesar se urno pripelje k uborni hišici, kjer je stanovala mati. Trije otroci so stali okoli nje. Cesar, ki je kmalu spoznal vso revščino, pravi, da je zdravnik, zapiše nekaj na listek in odide.

Kmalu potem pride deček s pravim zdravnikom. Bolna žena mu pove, da je bil že drug zdravnik tu, ki je pustil listič z zapisanim zdravlilom. Radoveden vzame mož recept in reče: „Dobrega zdravnika imate, žena; na listu stoji zapisano: „Kdor pride s tem lističem v dvorno blagajno, izplača se mu 25 cekinov. Zdravnik ni nihče drugi, ko cesar Jožef.“ Vsi so bili veseli, in bolna žena, ki ji je manjkalo le dobre hrane in postrežbe, je s pomočjo cesarskega daru kmalu ozdravela.

č) Cesar Jožef in kmetica.

Ko je še živela cesarica Marija Terezija, je bil cesar Jožef nekdanj na potovanju. Prišla je stara kmetica prosit za

svojega sina, ki je bil pri vojakih, rekoč: „Dober dan, gospod cesar! Želim, da bi bili vi, gospod cesar, še lepo zdravi. Kaj pa počenjajo gospa mati? Ali so tudi še zdravi?“

Cesarja prav zelo razveseli to vprašanje; zato da ženici nekaj cekinov, rekoč: „Dobra mamica! Razven tebe me na vsem potovanju ni še nihče vprašal po moji materi. V dveh dneh dobiš sina zopet domov.“

d) Cesar Jožef in visoki mož.

Ko pride cesar nekdanj na Ogrsko, ugleda med došlim ljudstvom moža dobro glavo višjega od drugih. Cesar ga pokliče k sebi in ga vpraša, koliko čevljev ima. Preprosti kmet ne razume tega vojaškega izraza in odgovori: „Par čevljev in par škornjev.“

Cesar se nasmeje in reče: „Na 3 cekine, kupi si še par šlap.“

Časih je slišal prosilec tudi kaj neprijetnega. Seveda je to tudi vselej razslužil.

e) Cesar Jožef in mlad prosilec.

Mlad človek je prišel prosit primerne službe. A cesar je kmalu izprevidel, da ta človek ni sposoben za službo, katero je prosil, ker še svojega imena ni znal dobro podpisati. Poslal ga je k ravnatelju ljudskih šol in mu dal pismo, v katerem je bilo zapisano: „Ta človek naj se seznani najprej s predmeti, ki se uče v ljudskih šolah. Morebiti bodo ljudje njegove vrste oplašeni s tem in me ne bodo nadlegovali za službe, dokler se niso naučili branja in pisanja.“

f) Cesar Jožef in častniška vdova.

Neka častniška vdova je prišla cesarja prosit za pokojnino. „Ali imate kaj otrok?“ jo vpraša ta. „Imam!“ odgovori gospa, ki je rada malo višje letala, kakor prav. „Tri gospodične imam pa enega mladega gospoda.“ Cesar jo

pogleda od nog do glave, potem pa pravi: „Jaz sem tudi imel punčiko, pa mi je umrla.“

g) Prater na Dunaju.

Prater, krasen in velikanski vrt na Dunaju, ki je bil odločen plemenitnikom, je odprl cesar za vse ljudi ter je dal nad vrata zapisati: „Kraj, vsem ljudem v razveseljevanje namenjen od njihovega častilca.“

Tako si je sam dal najlepši priimek. Ko so se zaradi tega pritoževali nekateri visoki gospodje, jim je cesar odgovoril: „Ako bi hotel jaz živeti samo med svojimi, sebi enakimi, moral bi se podati v kapucinsko cerkev, kjer počivajo moji pradedje.“

3. Državne preosnove cesarja Jožefa.

Ko je Jožef II. prevzel vlado, je hotel izvesti vse ono, s čemur je menil, da bo koristilo vsem podložnikom.

S posebno hvaležnostjo se mora spominjati vsak kmet tega cesarja, zakaj od pravi leta 1782. v vseh deželah sužnost, t. j. nesvobodno podložnost kmetijskega stanu. Kmet je oprostil tlake, desetine in sužnosti, ki je pod njo zdihoval.

S tem pa niso bili zadovoljni ne kmeti ne graščaki; zakaj prvi so morali odslej plačevati davke, drugim pa je cesar kratil stare pravice do kmetov.

Za Kranjsko si je pridobil cesar Jožef še posebnih zaslug, ker je zopet spravil v tirsuševanje Ljubljanskega barja.

Pospeševal je tudi trgovino in obrtnost. Sklenil je s tujimi državami pogodbe; izboljševal je ceste in podpiral rokodelske zadruge.

Tudi bela Ljubljana je za vlade Jožefa II. zelo napredovala.

Na Gorenjskem je zopet oživel železarstvo.

Tudi pravosodje je preuredil s popravo kazenskega zakonika. Odpraviti je velel zadnje ostanke hudih kazni; toda za hude zločince je dal nekatere telesne kazni še povečati, češ, hudodelec naj le kazen živo občuti.

Najobčutljivejša kazen je bila, da so morali zločinci po dva in dva skupaj uklenjena pometati ceste, ali pa po Dunavu navzgor ob slabi hrani vlačiti ladje.

Te kazni so bile namenjene tudi zločincem gosposkega stanu, češ pred zakonom smo vsi enaki.

Drugovercem je podelil enake pravice s katoličani. Odpraviti je dal vse tiste samostane, ki se niso pečali z dušnim pastirstvom, s poukom mladine ali postrežbo bolnikov. Takih je bilo nad 700. S tem pa je jako razdražil duhovščino.

Ljudska ali narodna šola je bilo cesarju jako pri srcu. Uvedel je obvezno sedemletno poučevanje na ljudskih šolah, ki pa se ni strogo izvrševalo, ker je manjkalo učiteljev.

Živo se je zanimal za vzgojo slepih in gluhonemih.

4. Nemiri in nezadovoljnost.

Te in druge prenaredbe so vznemirjale posamezne dežele. Ljudstvo se ni moglo sprijazniti z novimi napravami. V Belgiji je nastal upor, ki ga je Jožefov naslednik in brat Leopold II. komaj zadušil. Tudi Ogrji so bili nezadovoljni.

5. Vojna s Turki. — Smrt.

Leta 1780. se je zvezal Jožef II. z rusko cesarico Katarino II. in napovedal Turkom vojno z namenom, osvoboditi krščanske prebivalce na Balkanu turškega jarma.

Po nasvetu grofa Lasceya je postavil ob turški meji velikansko armado 300.000 mož. Takrat je bil že hudo bolan. Moral se je vrniti in poveljstvo je prevzel stari maršal Laudon, ki je dne 18. septembra 1789. začel oblegati trdnjavo Beligrad.

Pri obleganju te trdnjave se je posebno odlikoval naš rojak Juri j Vega, ki je kot topničarski častnik z bistro-umnim vodstvom topništva največ pripomogel k padcu trdnjave (8. oktobra 1789.).

Poročilo o zmagi je Laudon takoj poslal na Dunaj. Cesar Jožef, ki je že ležal smrtno bolan, je bil vendar silno iznenaden in vesel te novice.

Kmalu potem je vsled prigovarjanja Kaunitza in Laudona preklical nekaj svojih naredb, da bi pomiril uporne duhove. Toda najvažnejše so vendar ostale.

Popolnoma vdan in miren je pričakoval smrti; samo to ga jo bolelo, da je tako malo ljudi osrečil in si toliko nehvaležnikov naklonil.

Dne 20. februarja 1790. je umrl v najlepši dobi, star šele 49 let.

Spomenik, ki mu ga je postavil cesar Franc I., kaže napis: „Jožef II., ki je živel za blagor države, ne dolgo, pa popolnoma.“

O s n o v a :

1. Jožefova mladost.
2. Nastop vlade in njegova osebnost.

Kitica pripovedk:

- a) Jožef II. in uboga žena.
 - b) Cesar Jožef II. pri plugu.
 - c) Cesar Jožef II. kot zdravnik.
 - č) Cesar Jožef in kmetica.
 - d) Cesar Jožef in visoki mož.
 - e) Cesar Jožef in mlad prosilec.
 - f) Cesar Jožef in častniška vdova.
 - g) Prater na Dunaju.
3. Državne preosnove cesarja Jožefa.
 4. Nemiri in nezadovoljnost.
 5. Vojska s Turki. — Smrt.

VII. Cesar Maksimilijan I.

Učila : Mayerhofer : Maksimilijan I. (Slika.) — Slika Martinje peči.
— V. Brožik : „Tu felix Austria nube.“ (Slika.) — Maksimilijan premaga Du Barrea¹ v Wormsu. (Slika.)

1. Maksimilijanova mladost.

V začetku 16. stoletja je Nemcem cesaroval Maksimilijan I., sin Friderika III. (IV.)

V mladosti se mu je duh le počasi razvijal. Do 6. leta ni znal govoriti in še do 12. leta je govoril le jecljaje. Že v mladosti je bil v smrtni nevarnosti, ko so uporniki oblegali cesarski dvorec na Dunaju. Pripoveduje se, da je moral med obleganjem dan na dan uživati grah, ki se mu je zategadelj tako pristudil, da ga pozneje ni nikdar jedel.

Moral se je mnogo in pridno učiti. Noben knez pred njim ni znal toliko jezikov, kakor on; govoril je gladko šest jezikov, med temi tudi slovenski, zakaj njegov učitelj je bil Slovenec Tomaž Prelokar. Posebno se je pečal z računstvom, tudi godel in slikal je rad, skladal je pesmi in prebiral zgodovinsko spise o znamenitih možeh.

Čislal je učenjake in umetnike, zlasti slikarje, stavbarje in pesnike. Za svoj nagrobni spomenik je napravil sam načrte.

Tudi telesno je bil dobro izurjen. Mladi cesarjevič ni maral posedati po sobah, rajši je skakal nu vrtu, plezal na drevesa, v konjaku lezel na konje, učil se jahati, vadil se v vitežkem orožju in borbah tako, da je bil kos najspretnjšim vitezom.

2. Maksimilijan kot vitez in lovec.

Nekoč ga je oče vzel s seboj v Worms ob Renu, kjer se je vršil sijajen turnir. Prijahal je tudi orjaški francoski vitez Du Barre, ter je zaničljivo pogledujoč okolo sebe,

¹ Reci „Dü Barré-a“.

pozival nemške viteze na boj, a nikdo se ni upal nanj. Kar pridirja vitez v bleščeči opravi in se postavi Francozu nasproti. Začne se boj, in ko trčita skupaj, omahne Francoz in se zvrne na tla. Vse je občudovalo mladega viteza junaka. Ko dvigne naličnik (vizir), pa spoznajo mladega cesarjeviča Maksimilijana. S tem in z drugimi vitežkimi čini se je proslavil tako, da so mu nadeli častni priimek „zadnjega viteza“.

Bil je tudi radodaren. S kmeti, lovci, drvarji in pastirji se je znal tako pomeniti kakor s knezi in plemenitimi gospemi.

Poleg resnega boja in vitežkih iger mu je bil lov najljubši; večkrat je zapustil Dunaj in šel na štajerske in korške planine. Tam je sledil divjačini po najhujših strminah; opiraje se na kopje, lje skakal čez pregrade ali plezal po pečinah. Ni čuda, da je včasih prišel v smrtno nevarnost, a rešil se je vselej.

Nekoč je na Martinovi peči blizu Inomosta zašel tako, da ni mogel ne naprej ne nazaj in ga je le pravi čudež rešil smrti.

Gonil je namreč divjo kozo od skale do skale tako goreče, da naposled ni vedel kam. Skale, strme kakor stene, so štrlele kvišku nad in pod njim. Tirolci so storili vse, da bi ga rešili, a zaman. Naposled je tudi mladi cesar spoznal, da zanj ni več rešitve. Imel pa je še eno željo. Napiše jo na list s svinčnikom, zavije okolo kamen in vrže; prosil je sv. odveze. Prišel je duhovnik in s solznimi očmi odzdo laj gor blagoslovil nesrečneža.

Glas o tej nesreči je šel bliskoma po vsej deželi. Zvonovi so peli noč in dan. Staro in mlado, vse je hitelo v cerkev, potem pa kar z banderi v procesiji pod Martinovo peč. Pa rešitelja ni bilo med njimi.

Kar pripleza lovec, nikomur znan, čez strmine do njega in ga varno odvede iznad stene. Nikoli se ni izvedelo, kdo

je bil. Pomešal se je med množico in izginil. Tirolci so pravili, da je bil sam angel iz nebes.

3. Maksimilijan kot vladar.

Cesar Maksimilijan je storil za nemško državo marsikaj dobrega. Storil je konec pravici s pestjo in oklical (1495. leta) „Večni mir“, to se pravi: prepovedal je vsakomur, delati si pravico sam. Soditi sme le gosposka; pri njej se pritoži, če se komu zgodi kaka krivica.

V ta namen je ustanovil posebno državno sodišče — „Reichskammergericht“. Sploh se je za vse brigal in skušal izboljšati. Ne le na Nemškem, ampak tudi med Dunajem in Berlinom je ustanovil redno pošto — doslej so pisma prenašali le trgovci ali posebni posli.

Tudi pravosodje je izboljšal, nastavljal je uradnike, ki so imeli namesto njega soditi, skrbeti za red, pobirati davke itd.

4. Maksimilijanove pridobitve.

Med nemškimi knezi je bil Maksimilijan pač že tedaj najbogatejši. Po svojem očetu je podedoval Gorenje in Dolenje Avstrijsko, Štajersko, Koroško in Kranjsko.

Ko je leta 1500. umrl zadnji goriški grof Lenart, je Maksimilijan poslal tri grofe s 300 vojaki v Gorico. Vpričo cesarjevih poslancev so prisegli deželni stanovi cesarju zvestobo, slovenski župani so mu pa izročili svoje kraje. Tako je zopet prišel velik del našega naroda pod žezlo habsburško.

Ko se je oženil z Marijo Burgundsko, je priženil bogate burgundske dežele (l. 1477.).

Po očetovem bratrancu Sigismundu Tirolskemu je podedoval Tirolsko (l. 1490.).

Toda svoji rodovini je želel pridobiti še več posestev. Zato je oženil svojega sina Filipa Lepega s špansko dedičinjo Ivano, ter pridobil Habsburžanom Špansko in

ravnokar odkrite, neizmerne dežele amerikanske. Filip Lepi je sicer kmalu umrl in vdova Ivana je od žalosti zblaznela, za otroka pa je skrbel cesar sam.

Filipov drugi sin Ferdinand se je poročil z ogrsko-češko kraljičino Ano in je po nepričakovani smrti svojega svaka podedoval ogrske in češke dežele.

Tako je bila Avstrija takrat največja svetovna država in rekli so, da ji solnce nikdar ne zaide.

5. Maksimilijanove vojne.

Vojen Maksimilijanu ni nikoli manjkalo. Najprej je pognal Ogre z Dunaja in sklenil pozneje (1515) s kraljem Vladislavom zvezo in dedno pogodbo. V prvih letih njegovega vladanja so divjali Turki po Slovenskem; potolkli so n. pr. leta 1493. krščansko vojsko na Hrvatskem in sultanu poklonili 5400 odrezanih nosov.

Bojeval se je s Francozi, Španci in Benečani. — Nemški knezi ga pa niso hoteli podpirati z denarjem, zato je bil primoran ustaviti bojevanje.

6. Maksimilijanova smrt.

V neutrudnem delovanju je Maksimilijan osivel. Začel je misliti na smrt in si dal napraviti krsto, ki jo je dal potem za seboj voziti na vseh potih.

Ko je v Welsu na Gornjem Avstrijskem nenadoma hudo zbolel, se je sam zdravil. Pil je vodo, se postil in telovadil. Pa to pot mu ni pomagalo. Moral je leči in čakati smrti. Malo pred smrtjo je rekel okoli stoječim, jokačim sorodnikom: „Zakaj jokate, če vidite umirajočega človeka? Ženske naj jokajo zaradi tega, moški ne!

Umrli je leta 1519. Truplo so prenesli v Dunajsko Novo mesto, kjer leži poleg matere.

O s n o v a.

1. Maksimilijanova mladost.

2. Maksimilijan kot vitez in lovec.

3. Maksimilijan kot vladar.
4. Maksimilijanove pridobitve.
5. Maksimilijanove vojne.
6. Maksimilijanova smrt.

VIII. Drugo obleganje Dunaja.

Učila: Mayerhofer: Karel Lotarinški (slika). — Isti: Slika grofa Starhemberga. — Slika kralja Ivana Sobieskega. — Becker-Geiger: Prizori iz obleganja Dunaja. — Pole s podobami za šolo in dom: „Obleganje Dunaja.“ — „Prizori iz dunajskega obleganja.“ — Kollarz: Leopold I.

1. Priprave za obleganje.

Kmalu po novem letu 1683. so zavihrali konjski repi v Carigradu nad palačo sultanovo in velikega vezirja Kare Mustafe in zatem nad hišami janičarskih ag. To je turško znamenje, da so dobile vojne čete povelje za odhod na vojno.

Kakor strela iz jasnega neba je udarilo med Dunajčane pismo, ki ga je poslal v turškem taboru pridržani avstrijski poslanec: „Pripravite se, Kara Mustafa bo udaril na Dunaj ter prignal s seboj 200.000 vojakov.“

Res je veliki vezir Kara Mustafa razvil zeleno zastavo prerokovo in kmalu imel zbranih 250.000 mož ter se z njimi in s 300 topovi valil proti Dunaju.

Neopisen strah je zavladal po mestu; zakaj štiri leta prej je podavila kuga mnogo prebivalcev. Manjkalo je torej braniteljev, mestno obzidje in jarki pa so bili silno zanemarjeni.

Okolo Dunaja je bilo takrat močno in visoko zidovje. Meščani se brž začno vaditi v orožju; mestna gosposka pa je vozila živež v mesto, dala je tudi iztrebiti globoki jarek in na mnogih krajih popraviti zidovje. Dne 13. julija so

Dunajčani ugledali prve turške konjike, ki so se klatili po okolici in požigali. K sreči je trajalo šest dni, preden je pridrla vsa vojska pred zidovje.

Kmalu so videli meščani okoli in okoli mesta v plamenu žareče nebo. Mesta in vasi — vse je ginilo v pepel in prah, kjerkoli so se pokazale turške čete.

Cesar Leopold I. je tedaj zapustil Dunaj ter zbežal z vsem spremstvom v Linc. Z njim se je umaknilo iz mesta okrog 60.000 ljudi, zlasti ženske in otroci. Okoličani pa so bežali pred krvoloki v mesto, dokler poveljnik posadke ni dal zapreti mestnih vrat, da bi prehitro ne zmanjkalo živeža za toliko ljudi.

Kar so Dunajčani prej zamudili, so morali popraviti sedaj. Vse je prišlo za delo in kmalu je bil Dunaj dobro zavarovan in zidovje nasajeno s topovi.

Poveljnik posadke, ki je štela kakih 14.000 mož, je bil Ernest Rüdiger grof Starhemberg. Pogumno je navduševal vojščake in meščane na boj proti Turkom. Mnogo mož na Dunaju je prišlo prostovoljno za orožje, med njimi tudi več Kranjcev.

2. Obleganje in boji.

Okoli Dunaja je naraslo novo mesto iz samih belih šotorov. Na sredi pa je stal dragocen in sijajno opravljen šotor velikega vezirja. Še celo lepe vrte so napravili okoli tega šotora in veliki vezir se je dal nositi v z železjem oklopljeni nosilnici, da bi ga kakšna krogla ne zadela.

Turki so pričeli obleganje z vso resnobo. Napravili so velike okope z velikanskimi nasipi, nanje so postavili silne topove in z njimi metali velikanske krogle in netivo v mesto, pa zaman. Tedaj sklene Kara Mustafa po krtje priti v mesto. Velik del turške vojske se zarije v zemljo ter koplje noč in dan.

Podkopi so segali prav pod mestno obzidje, vanje so Turki nasipali smodnik ter ga zažigali. Ko je razpočil pod-

kop, so Turki planili na razrušeno ozidje ter se grozno rjoveč zaganjali na branilce, ki so jih pa vselej odbili. Vsak drugi ali tretji dan je zletel kak kos ozidja v zrak in janičarji, ki jih je Kara Mustafa priganjal z besedo, darili in palicami, so naskakovali. Pa vse zaman, zakaj pogumna posadka je s pomočjo meščanov, duhovnikov, menihov in dijakov sproti popravljala in utrjevala zidovje. Eni so zidali, drugi so branili, tretji poslušali, kje Turki pod zemljo rijejo, da bi jim delo pokončali, zopet drugi so donášali potrebne reči in stregli ranjencem.

Grof Starhemberg je sedel na zvoniku sv. Štefana, da je lahko vse pregledal in dajal povelja; trikrat podnevi in enkrat ponoči je obhodil vse obzidje. Škof Kolonić pa je skrbel za bolnike in ranjence.

Prvi čas so bili Dunajčani dobre volje in se bili kakor levi. A brambovcev je bilo vedno manj; mnogi so padli. Pohajala sta tudi hrana in strelivo. Vrhutega se je med branitelji začela širiti kužna bolezen: rdeča griža, ki je pomorila več brambovcev, kakor pa Turki. Nevarnost je rasla od dne do dne. Iz stolpa sv. Štefana je spuščal poveljnik vsako noč rakete v znamenje, da je mesto v najhujši stiski. Pa tudi janičarji so mrmrali vedno glasneje, češ, da so se naveličali brez zmage naskakovati.

A Dunaj se ne vda! Drzni Hrvatje in Poljaki, med njimi Kolšicki in njegov sluga Mihajlović, turško oblečena in turško pevajoč, neseta cesarski vojski onstran Dunava poročilo, kako nujno potrebna je pomoč.

Dne 11. septembra pošlje poveljnik Starhemberg cesarskemu vojskovodji Karelju Lotarinškemu vest: „Ne gubite časa, milostljivi gospod, nikar ga ne gubite!“ Istega dne zvečer je zopet pustil iz stolpa pognati rakete v zrak, češ, da je mesto v skrajni nevarnosti. In glej, z bližnjega Kahlenberga se zasvetijo rakete v znamenje, da je blizu težko pričakovana pomoč.

3. Boj in zmaga.

Vojvoda Karel Lotarinški je bil nabral pomočno vojsko 35.000 hrabrih in navdušenih mož. Njemu se je pridružil junaški poljski kralj Ivan Sobieski s 25.000 Poljaki.

Ta vojska je prekoračila Dunav in zlezla na Kahlenberg, odkoder se vidi na Dunaj.

Neopisna radost je zavladala v mestu. Kara Mustafa pa je krel, ker ni krščanski vojski zabranil prehoda preko Dunava. Turki so dozdej mesto oblegali že 60 dni in ga naskočili osemnajstkrat.

Trikrat manjša cesarska vojska pa zdaj sklene Turke odločno napasti. 12. septembra zgodaj je služil pobožni kapucin Marko sv. mašo na Kahlenbergu in goreče prosil Boga za zmago. Kralj Sobieski sam mu je stregel. Po dovršenem opravilu ustrele petkrat iz topov v znamenje, da se je bitka pričela.

Avstrijski polki so drli z višine proti sovražniku. Tudi Kara Mustafa je razpostavil svojo vojsko. Usoda mesta samega, cele države in Nemčije, da, vse Evrope, je visela zdaj na nitki.

Najhujši udarec so morali napraviti Poljaki, zakaj zgrabili so Turke tam, kjer je stal sam Kara Mustafa z janičarji.

Vname se strašno klanje. Kakor levi se bore korak za korakom. Okoli poldne jim pride pomoč in klanje se vrši še dve uri vedno groznejše. Že se Turki umikajo in ob 4. popoldne so pregnani iz šatorov.

Tudi mestna posadka je srečno odbila zadnji naskok in potem sama udarila na Turke, ter jih še bolj zmešala. Proti večeru pa je zmagal križ nad polumesecem. Večerni mrak povzdigne Turkom strah še bolj in ob 7. zbeže v največjem neredu.

Ko je Kara Mustafa to videl, pokliče svoje sinove k sebi in se razjoče kakor dete. Tatarskemu kanu reče: „Reši me, če me moreš!“ Kan mu pa odgovori: „Mi dobro po-

znamo kralja poljskega, njemu se ni moči ustavljati, glejmo, da pobegnemo!“

4. Plen.

Nad 10.000 Turkov je obležalo na bojišču. Kara Mustafa je od strahu popustil v divjem begu ves tabor in druge priprave, ki so prišle kot neizmeren plen kristjanom v roke, in sicer: vojna blagajna z 2.000.000 kovanega denarja, 370 topov, 10.000 volov, 5000 velblodov, 15.000 šotorov, nešteto zastav in turških konjskih repov.

Šotor velikega vezirja, ki so ga cenili na 400.000 tolarjev, je dobil junaški Sobieski. Drugi velikaši so vzeli, kar jim je bilo najbolj všeč, n. pr.: vojvoda Lotarinški najlepše orožje, škof Kolonić pa okolo 500 otrok, ki so jim Turki poklali roditelje. Poljak Kolšicki pa je dobil za svojo nevarno službo veliko zalogo kave, ki so jo Turki imeli s seboj, in menda je on prvi na Dunaju otvoril kavarno. Posebno pa so bili veseli Avstrijci, zakaj po tej zmagi je bilo rešenih iz sužnosti 82.000 ljudi, med njimi 65.000 otrok.

5. Praznovanje zmage.

Nepopisno je bilo veselje Dunajčanov, ko je drugi dan — 13. septembra — poljski kralj na čelu zmagovalcev prihajal v slovensnem sprevodu v mesto.

Ljudje so se kar trli okoli njega, vsak mu je hotel poljubiti roko ali vsaj njegovo obleko. V cerkvi sv. Štefana pa so zapeli zahvalnico tako goreče, kakor še nikoli.

Prišel je tudi sam cesar Leopold I. in pohvalil Sobieskega.

Turki so bežali in bežali; zvezna vojska jih je pa zasledovala. Na Ogrskem so Turke še enkrat prav trdo prišli in slavno zmagali. Mustafa je bežal v Beligrad, a tu mu je že nasproti prihitel sultanov sel s pismom in z zeleno vrstico. Pismo je vezir prečital, vrv je pa poljubil in je bil z njo zadavljen. Pokopali so ga v Belgradu; odse-

kano glavo pa je sel nesel sultanu v Drinopolje. Tam so jo nataknil na kol, potem pa jo poslali nazaj v Belgrad, kjer so jo s truplom vred pokopali. Ko so pozneje cesarski to trdnjavo osvojili, so odnesli lobanjo vezirjevo na Dunaj, kjer se hrani še dandanes v orožnici.

Osnova:

1. Priprave za obleganje.
2. Obleganje in boji.
3. Pomoč, boj in zmaga.
4. Plen.
5. Praznovanje zmage.

IX. Herbart grof Turjaški.

Učila: Slika Herbarta Turjaškega. — Graefe: Slika Turjaškega gradu. — Slika bitke pri Budačkem. — Razglednice Turjaškega gradu in Siska. — Ražun: Fotografična slika Herbartove in Višnjegorskega glave.

1. Junak in branitelj domovine.

Po smrti slavnega vojskovodje Ivana Kacijanarja so Slovenci kmalu vnovič začutili turško srditost. Turški razbojniki so leta 1540. divjali po Kočevskem, leta 1545. po Št. Jernejskem polju, dve leti pozneje prodro od Kolpe do Novega mesta in steptajo vso deželo.

Rešitelj Slovencev iz teh nadlog je bil grof Herbart Turjaški, najslavnejši junak in najpogumnejši vojščak izmed vseh, kar smo jih imeli Slovenci v turških vojnah.

Njegov rojstni kraj je Turjak na Dolenjskem. Vsled svoje pogumnosti in spretnega vodstva je postal Herbart že z dvajsetim letom poveljnik na kranjsko-hrvaški meji, ki so jo tedaj imenovali Granica. Večkrat je Turke pregnal z nje in je šel tudi kar naravnost na Turško nanje. Takoj,

ko je prevzel vodstvo Slovencev, se je čutilo, da jih je prešinel nov ogenj in da se je vojna sreča, ki se je obračala od njih, vrnila zopet k zastavam naših očetov.

2. Zmaga na Dolenjskem.

Leta 1559. je pridrla nad 15.000 Turkov skozi Kočevje na Kranjsko in pustošilo okoli Cerknice. Turki jo udarijo tudi na Kras; toda Kraševci jih tako naklestijo, da se razkrope na vse strani.

Naslednje leto so udarili Turki v Istro in tudi na Notranjsko. Naši so jih pustili v miru in sami krenili na Turško, kjer so pod vodstvom Herberta plenili na vso moč. Herbert pospravi ves plen na varen kraj in se sprime s Turki. Napad naših junakov je bil tako silen, da je bila turška vojska v kratkem popolnoma razbita.

Vkljub temu se je zbrala leta 1563. turška vojska zopet na Dolenjskem. Pa komaj se jamejo Turki dobro pomikati proti Novemu mestu, že stoji Herbert pred njimi.

Ker so Turki imeli pred njim velik strah, se spuste v divjem begu proti Kostanjevici. Dalje niso mogli, saj je pred njimi tekla globoka Krka, za njimi pa so pritiskali naši pod Turjačanom.

Vname se strašen boj, ki se je končal z veliko slavo naših očetov. Samo štirje Turki so ušli groznemu klanju.

3. Bitka pri Budačkem.

Kmalu potem so Turki vnovič prihrumeli na Hrvaško. Herbert Turjaški skliče naglo nekaj plemenitašev in mladih kmetijskih ljudi in udari ko blisk nanje.

Zadnji večer pred bitko se izroči v goreči molitvi Bogu in leže s težkim srcem.

Zjutraj ga zbudi strel; naglo zajaše konja, ki pa se kar strese, kot bi slutil, da zadnjič nese gospodarja v boj.

Pri Budačkem se vname boj. Kristjani so se borili kakor levi, toda naša vojska je bila premajhna. Videč, da ne

more zmagati, sklene Herbart raje častno umreti kakor pa se podati. Plane tedaj med sovražnike.

Strašen boj se vname. Kristjani se bore kakor levi in Turki padajo kakor snopje. Že se jamejo Turki umikati, kar jim pride močno turško krdelo na pomoč.

5. Junaški boj in smrt Herbartova.

Kmalu obkolijo Turki kristjane, naše rdeče zastave padajo, ž njimi pa tudi vsi najboljši junaki.

Herbart sam in njegov prijatelj vitez Višnjegorski sta ubita.

Turki so bili zmage kar pijani. Odsekali so obema junakoma glave in jih poslali sultanu v Carigrad.

Tu se je razlegalo velikansko veselje, ker je umrl junak, ki je bil mnogo let strah in trepet Turkov.

Vsa Ljubljana je jokala, ko so pripeljali Herbartovo truplo brez glave. Turjaška rodovina je pozneje za drag denar odkupila obe glavi in jih hrani v spomin še dandanes na rodnem gradu Turjaškem.

Spomin junaka Herbarta pa bode med Slovenci živel do konca dni.

Osnova:

1. Junak in branitelj domovine.
2. Zmaga na Dolenjskem.
3. Bitka pri Budačkem.
5. Junaški boj in smrt Herbartova.

X. Andrej grof Turjaški.

Učila: Slika Andreja Turjaškega. — Graefe: Slika Turjaškega gradu. — Načrt bitke pri Sisku. (Po knjigi: Ortelius redivivus l. 1604.) — Bitka pri Sisku. (Posnetek slike, ki je v ljubljanskem muzeju.)* — Zemljevid Evrope in Avstrije.

1. Rojstvo in mladost.

Andrej Turjaški je bil rojen leta 1557. na Turjaku. Oče mu je bil Vuk Engelbert Turjaški, mati pa Ana iz glasovite rodovine Lambergov. Do 16. leta je ostal doma in se učil, kakor je bila tačas navada, vseh potrebnih vojaških vednosti. Potem je na Laškem popolnjeval svoje znanje in potoval po raznih deželah.

2. Boji na Granici.

Leta 1578. se je že bojeval na Hrvaškem. Pri neki priložnosti je z 12 konjiki napadel 500 Turkov tako urno in odločno, da so prestrašeni bežali. 1589. leta je bil imenovan zapovednikom trdnjave Karlovec. Turki so hitro zvedeli, kdo je v Karlovcu poveljnik in niso hodili več tam mimo. Skušali so raje priti mimo Siska v slovenske pokrajine.

3. Hasan paša hoče vzeti Sisek.

V Bosni je vladal takrat turški poveljnik Hasan paša, krvoločni mož, ki je bil prej menih, se poturčil in postal najhujši sovražnik kristjanov. Zagnal se je že večkrat v Sisek, da bi potem mogel dalje, pa ni ničesar opravil. Dne 1. junija 1593. leta pa pripelje močno vojsko pred trdnjavo. Takrat je bila v Sisku le prav majhna posadka, ki sta ji poveljevala zagrebška kanonika Matej Fintić in Blaž Gjurak.

*) Glej: Orožen: Vojvodina Kranjska, II. pag. 124.

4. Krščanska vojska se zbira. — Slovenci pritisnejo na pomoč. — Andrej Turjaški. — Ravbar.

Brž zbereta poveljnika nekaj mladih ljudi in se pripravita k hudemu obleganju. Zagrebški poveljnik, general Rupert Eggenberg, jima v naglici pošlje 100 vojakov na pomoč. Tudi na Slovenskem so spoznali važnost te trdnjave. Najprej odrine na pomoč močni Adam Ravbar s svojimi konjiki, potem pa pritisne za njim Andrej Turjaški s Slovenci, Uskoki in karlovsko posadko. Krščanski vojski se pridruži še nekaj Hrvatov, Nemcev in Madjarov. Vsa vojska je narasla na 8000 mož.

Zavoljo težkih topov je prišel Hasan šele čez 14 dni do Kolpe. Onkraj Kolpe je stal Sisek, za njim pa je tekla Sava. Nasproti Siska se utabore in delajo okope za topove. En oddelek pa je gradil most čez Kolpo in se ukopal pred Siskom.

Ko so bile priprave končane, ukaže Hasan streljati v Sisek. Že prva krogla razbije železna vrata in ubije Fintića.

Prestrašeni Sisčani brž naznanijo v Zagreb, da se Turkov ne ubranijo. Zato prosi Eggenberg naše poveljnike, naj hite za božjo voljo. Ti spoznajo nevarnost in se v največji naglici že 21. rožnika utabore dve uri pred Siskom.

Kaj pa sedaj začeti? Turkov je bilo ko listja in trave. Ali naj se lotijo Hasana?

Kar pride poročilo iz Siska: „Ako danes ni pomoči. jutri pade Sisek!“ — Sedaj se ni smelo več odlašati.

Andrej Turjaški zbere poveljnike na posvetovanje ter jih vnema na boj v navdušenem govoru, ki ga konča z besedami: „Ne glejmo na število sovražnikov, Bog nam bo pomagal!“

Poveljniki sklenejo napasti Turke precej drugi dan.

5. Boj in zmaga sv. Ahaca dan. — Plen.

Na sv. Ahaca dan, dne 22. rožnika zjutraj se odpravi: hrvaški ban grof Erdödy, general Rupert Eggen-

berg in naš Andrej Turjaški v treh krdelih proti Sisku. Brž ukaže Hasan 20.000 najboljšim konjikom, da se zakade v Hrvate. Ti se morajo res umakniti.

Tu pa plane Andrej Turjaški s kranjskim krdelom naprej. Vname se grozen boj. Turki padajo kakor omamljeni na desno in levo s konj. Tedaj se Hrvatje ojačijo in vnovič zagrabijo Turke, potem pa še pritisne ostali del vojske. Boj je grozen. Turjaški ukaže zasesti most, da Turki ne morejo črez, zakaj ravno so se hoteli umakniti.

Vsi vrtoglavi skačejo Turki kar v vodo; tudi Hasana zavlečejo v vodo. V veliki zmešnjavi tlačijo Turki kar drug drugega pod vodo. Vse se potaplja: ljudje in konji. Vsa Kolpa je polna ljudi in živine.

Padlo je 8000 Turkov, večina turške vojske je pa poginila v valovih. Rešili so se le oni, ki so bili onkraj Kolpe v taboru. Tudi Hasan paša pogine v valovih tiste Kolpe, ki je o nji nekoč rekel, norčevaje se iz sv. maše, pri kateri moli duhovnik „Mea culpa“: „Mea Kulpa“ — „Moja bo reka Kulpa in ne vaša!“

„Teče Kulpa vsa krvava,
Hasan paša mrtev plava,
Sred tovaršev naokoli,
Sred mrličev Hasan moli:
Mea culpa, mea culpa!“

Turki so popustili tabor in bežali v divjem diru domov.

Kristjani so imeli le majhne izgube, dobili pa so veliki plen: veliko topov — izmed teh „Kacijanarico“ — vse zastave, zlatnino, bisere in druge dragocenosti, streljivo in 2000 konj. Iz vode so izvlekli mrtvega Hasana in mu slekli svileni, z zlatom pretkani plašč. Pokopali so ga na lepem mestu pri Sisku, iz njegovega plašča so pa pozneje napravili dva mašna plašča, v katerih se bere še sedaj sveta maša na sv. Ahaca dan; enega hranijo v ljubljanski stolni cerkvi, drugega na Turjaku.

6. Odlikovanje.

Za to zmago je imel Andrej Turjaški s kranjskimi junaki največ zaslug, zato so ga v Karlovcu sprejeli z največjo slovesnostjo. Cesar Rudolf II. mu je poslal zlato ovratno verižico. Papež Klemen VIII. pa mu izreče v posebnem pismu občudovanje in zahvalo. V spomin na to slavno zmago so dali deželni stanovniki kranjski (t. j. tedanji deželni zbor) iz izbočenga bakra izgotoviti pridvižno sliko bitke pri Sisku, ki jo je napravil Oktavijan Lamelli in ki se hrani še dandanes v deželnem muzeju.

Osnova:

1. Rojstvo in mladost.
2. Boji na Granici.
3. Hasan paša hoče vzeti Sisek.
4. Krščanska vojska se zbira. — Slovenci pritisnejo na pomoč. — Andrej Turjaški. — Ravbar.
5. Boj in zmaga sv. Ahaca dan. — Plen.
6. Odlikovanje.

XI. Nikolaj Zrinjski.

Učila: Slika Nikolaja Zrinjskega. — Slika Szigeta. — Slika poslednjega boja in junaške smrti Zrinjskega. — F. Weber: Grofica Jelica Zrinjska uniči grad Sziget (slika). — Zemljevid Avstro-Ogrske.

1. Sultan Soliman.

Za vlade cesarja Maksimilijana II., sina Ferdinanda I., ki je združil kraljestvi Ogrsko in Česko z avstrijskimi deželami, so Turki zopet navalili na Hrvaško in Ogrsko. Vodil jih je sultan Soliman II., najmogočnejši in najgrozovitejši turški cesar. Akoravno je bil že star in bolehen in stal že

z eno nogo v grobu, je vendar še enkrat poskusil, ali se mu ne izpolni vroča želja, priti na Dunaj.

Spomladi leta 1566. se vzdigne iz Carigrada z velikansko vojsko. Ker sam ni mogel jahati, so ga nosili in se le počasi naprej pomikali. Vrhutega je Turke zadrževalo grdo vreme in od deževja narasle reke. Pred Belgradom se odpočijejo.

Ker je Soliman zvedel, da namerava grof Nikolaj Zrinjski Turke ustaviti pri Sziget, ukaže razkačen, naj vojska pokonča Sziget in Zrinjskega. Potem pa je hotel udariti naravnost proti Dunaju.

Kar pride sel povedat, da Hasan beg ne more napraviti mostu čez deročo Dravo. Soliman mu ga pa ukaže napraviti v dveh dneh, sicer ga bo dal obesiti.

Sedaj pošlje Soliman bosenskega pašo z 10.000 možmi naprej poizvedovat o sovražniku in plenit; toda Zrinjski jim pošlje nasproti hrabrega Hrvata Juranića s 1000 možmi, ki močen oddelek turške vojske popolnoma razbijejo.

Strašno se raztogoti Soliman in dere naravnost na Osjek, kjer vidi, kako se Hasan beg bori z valovi deroče Drave. Čez 17 dni šele se posreči Dravo premostiti. Vsa turška vojska — 200.000 mož s 300 topovi — se je valila čez Dravo, Soliman pa si jo je ogledaval, vozeč se v pozlačenem vozu.

2. Trdnjava Sziget.

Ko je cesar Maksimilijan II. zvedel, da preti silna nevarnost, in so Turki že blizu, pošlje tedaj hitro poslanca do vseh krščanskih vladarjev s prošnjo, naj pošljejo pomoči. Zvestega Zrinjskega pa prosi v posebnem pismu, naj se žrtvuje za domovino in naj zadrži Turke, da se zbere cesarska vojska.

Zrinjski zbere nekaj vojske in pripravi Sziget za brambo. V Szigetju je stal mal grad z močnim stolpom in trdnim obzidjem. Okoli gradu pa je bil stari del mesta, obdan tudi z močnim obzidjem in globokim okopom.

Poleg starega mesta se je razprostiralo novo mesto, ki ga je na treh straneh varovalo močvirje, tako da se je do mesta dalo priti le od ene strani, če je kdo hotel trdnjavo premagati. Tu sklene Zrinjski braniti se in Turke, ker ne bi mogli vsi naenkrat navaliti v boj, zadržavati.

V trdnjavi je bilo vse živo in veselo, kakor na ženitvi. Pri uходу postavijo največji top „zmaj“, ki je grmel kakor grom iz oblakov. Dva manjša topova, „lisico“ in „volka“, pa postavijo v notranji grad. Pred grajska vrata da Zrinjski postaviti velik križ, svojim ljudem v pogum, Turkom pa v strah.

Imel je komaj 2.500 mož, izbranih hrvaških in ogrskih junakov, ki jih je že poprej nabral in izuril.

3. Grof Nikolaj Zrinjski.

Nikolaj Zrinjski je bil grof stare hrvaške rodovine Šubicev in je živel istodobno s Herbartom Turjaškim.

Mati njegova ga je tako vzgojila, da je bil že v mladosti goreč za čast svete vere, za brambo domovine in za boj proti Turkom.

Še čisto mlad, se je že boril s Turki, ko so oblegali prvikrat Dunaj. Pozneje se je odlikoval v vseh bojih in večkrat odločil zmago.

Komaj 30 let star, je že postal ban hrvaški, t. j. cesarski namestnik Hrvaške, Slavonije in Dalmacije. A v teh hudih časih je bilo v teh deželah vse v neredu, nihče ni bil varen življenja in imetja, mnogo je bilo tudi od Turkov podkupljenih. Vendar pa Zrinjski z železno roko ukroti nezveste podanike, zbira zveste prijatelje in jih pripravlja na boj. Soliman je kar z zobmi škripal, ko je slišal, kako se Hrvati pod Zrinjskim dvigajo in zbirajo moči.

4. Zrinjski brez pomoči.

Zrinjski pošlje ogrskega plemenitaša Petra Vilackega do vladarja s prošnjo za pomoč. Ta prinese šele zadnji dan

pred prihodom Turkov odgovor, ki bi bil vsakogar ostrašil, le Zrinjskega ni.

Cesar Maksimilijan II. mu je namreč pisal, naj se drži v Szigetú dokler more, naj ne upa na pomoč, ampak se brani do zadnjega moža. On se zanesel nanj in na njegove junake in je prepričan, da bode, če treba, junaško umrl za domovino. Zrinjskemu res ni bilo za življenje, žal pa mu je bilo, da bode morala z njim umreti žena in nedolžna hči.

5. Turki pred Szigetom.

Dne 5. avgusta 1566. leta je pred Szigetom navalila vsa velikanska turška vojska. Turki zagledajo na trdnjavi velik križ, trdnjavsko zidovje pa prevlečeno z rdečim blagom. Zrinjski jih pozdravi s strelom iz Zmaja in odloči brž vsakemu svoje mesto.

Vojvode, stotnike, plemenitaše in neoborožene vojake pošlje v grad in zaklene vrata za njimi. Potem pa stopi sredi trga med vojake in jih v prelepem govoru navdušuje.

V pričo vseh vojakov in ljudstva potegne meč, poklekne na tla in govori to le prisego:

„Jaz, Nikolaj Šubic, grof Zrinjski, prisegam troedinemu Bogu, cesarju in domovini zvestobo do smrti. Bog naj me zapusti in mi odtegne svojo milost, ako bi vas kdaj zapustil ali izdal. Prisegam pri Bogu in svoji neumrljivi duši Sziget braniti do zadnje kaplje krvi in do zadnjega diha.“

Enako so mu prisegli poveljniki in vojaki.

6. Novo in staro mesto pokončano.

Turki so začeli Sziget naskakovati, da se je zemlja tresla pod pritiskom konj in vojakov. Kakor morski valovi so se turške trume valile na mesto; toda hrabra posadka je odbijala napad za napadom. Zrinjskega vojaki so se bili kakor levi in Soliman je moral na lastne oči gledati, kako mu

vojnike koljejo in mečejo raz zidovje. Ves besen zmerja vojake, da se dajo odganjati kakor stare babe. Vse moči napno in zopet navale na trdnjavo, pa vse zaman. Grozen strah spreleti vse, in kar hipoma začne bežati cela vojska. Tako je končal prvi dan, pa tudi drugi in tretji.

Ker je pa Zrinjski spoznal, da novega mesta ne more dalje braniti, se vsi preselijo v staro mesto, novo pa zažgo.

Zdaj so Turki potrebovali mnogo časa, da so prišli do starega mesta. Prepričali pa so se, da z naskakovanjem ne bo nič in so zato trdnjavo hoteli prijeti od vseh strani. Sklenejo premostiti močvirje in zasipati jarke.

Zrinjski spozna, da je zidovje starega mesta za brambo preslabo in, da se bo moral umakniti v zadnje zavetišče — v grad.

Preden pa to stori, se hoče izkazati pravega junaka. Poveljništvo trdnjave izroči junakoma Alapiju in Juraniču, sam pa odbere 500 najzvestejših junakov in na čelu teh plane z golim mečem iz trdnjave naravnost v turški tabor. Kakor levi so se zakadili Hrvati med neštnevilne Turke in jih sekali z ostrimi meči, kakor seka kosa cveticam glave.

Že se Soliman razveseli, češ, zdajle naskočim trdnjavo z vso silo, Zrinjskemu pa pot do mesta nazaj prestrižem in ga vjamen ko ptička. Tedaj pošlje proti Zrinjskemu najboljšje janičarje, z vso drugo vojsko pa navali na trdnjavo.

Posadka se je hrabro držala in ker je bilo vojakov premalo, so pomagale ženske in otroci, ki so Turke pobijali s kamni in jih polivali z vrelo vodo in oljem s tako silo, da jim je pot kapal s čela. V tem pa Zrinjski pripelje svojo četo nazaj v mesto, ko je posekala na tisoče Turkov. Z bistrim pogledom takoj vidi, kaj mu je storiti. Ukaže staro mesto zažgati na vseh koncih in se vsem umakniti v trdnjavo.

Soliman je na pogorišču zagledal na tisoče svojih mrtvih ali ranjenih. Kar škripal je, da mu je Zrinjski ušel.

Sklenil je, živega dobiti v pest, če ga stane tudi polovico vojske, in ga mučiti na sto načinov.

7. Soliman zboli in hoče Zrinjskega podkupiti.

Ko Soliman premišljuje svoj sramotni poraz in se spominja, da bo moral morebiti z vso svojo vojsko popustiti obleganje, zboli od same jeze.

Jeza, strast in vročina mu tako vdarijo v glavo, da mu zmešajo vso pamet. Vedno je povpraševal, če ni nehal goreti „ta dimnik“. — Tedaj začne ponujati Zrinjskemu vso Hrvaško in Slavonijo in vjetega sina, če se mu poda.

Toda Zrinjski ostane zvest kakor skala; vse ponudbe odbije in s tem bolnega Solimana tako razjezi, da umre.

8. Zrinjskega junaška smrt.

Za Solimanovo smrt so vedeli samo štirje ljudje: trije generali in sultanov zdravnik. Generali sklenejo sultanovo smrt zamolčati, dokler ne pade Sziget, da bi vojakov ne oplašili. Zadavijo zdravnika, vojakom pa povedo, da bo sultan kmalu ozdravel in se jim pokazal.

Veliki vezir ukaže zopet trdnjavo naskočiti in zagrozi poveljnike vse pobesiti, če mu jo v enem dnevu ne vzamejo.

Začne se strašno streljanje, da so se hiše v trdnjavi podirale. Vsa trdnjava je bila natlačena ljudi, ki so pribežali iz mesta. Živež je jel pohajati, otroci so jokali in prosili kruha. Matere so otročiče krišku dvigale in s solzami prosile pomoči iz nebes. Bilo je kakor na sodni dan.

Le Zrinjski in njegovi junaki so stali neupognjeni, kakor skale. Pripravljeni so bili umreti, pa se ne podati.

Ponoči začne trdnjava od silnega streljanja goreti. Zdaj je Zrinjski videl, da bo ogenj vse uničil.

Zato sklene umreti, kakor umirajo junaki. Obleče se v krasno žametasto obleko. Okolo vrata si obesi zlato verižico, ki mu jo je bil podaril cesar, na glavo pa dene črno kapo z žrjavovimi peresi, pritrjenimi z dvema dijamantom. V žep pa vtakne 100 cekinov in trdnjavske ključke, češ, da Turek, ki ga bo po smrti slačil, ne bode trdil, da pri njem ni ničesar

dobil. Med meči pa izbere onega, ki se je z njim prvič bojeval pred Dunajem, rekoč: „Naj me spremlja na zadnji poti!“ Veselo se zasučē, stopi k vojakom in se poslovī od njih, ti pa od njega. Razloži jim, da ni rešitve; čaka jih le junaška smrt ali pa sužnost.

Zrinjski ukaže trdnjavska vrata odpreti; topovi zagrmē in podirajo cele vrste sovraga, junaška četa pa se vsuje na Turke. Vname se kratek in krvav boj; Zrinjski in tovariši sekajo Turke, ti pa kar beže in delajo pred Zrinjskim prostor, a ker je Turkov preveč, še bežati ne morejo.

Zrinjskega vojaki padajo drug za drugim. Njega samega zadenejo tri krogle; ko ga odzadaj zadene turški meč na glavo, pade in še na tleh se bori z rokama, dokler ne izdihne junaške duše.

9. Konec trdnjave in junaških boriteljev. — Zrinjskega glava.

Kakor lačne zveri planejo zdaj Turki v grad, kričeč na vse grlo svoj „Allah“! Ko pa so najbolj veseli svoje zmage, se potrese zemlja in szigetski grad zleti v zrak, ž njim pa vsi otroci, žene in 3000 Turkov.

Na povelje Zrinjskega je junaška njegova žena Jelica zažgala ves smodnik v kleti. V enem trenutku se je tisoče ljudi preselilo v večnost. Šele sedaj, ko ni bilo več živega branitelja, so dobili Turki v oblast kup razvalin.

Veliki vezir da Zrinjskemu odsekati glavo in nataktni sredi tabora na kol, kjer so jo Turki s strahom občudovali; še mrtve glave so se plašili. Potem pa jo pošlje cesarskemu poveljniku, ki je stal pred Rabom, pisoč mu: „Sprejmi v znak mojega prijateljstva glavo tvojega največjega junaka, ki bi ga še vrlo potrebovali. Truplo slavnega junaka pa sem dal pokopati, ker bi bilo sramotno, da bi ga razjedale ptice pod nebom.“

Od cele posadke szigetske se je rešil le stotnik Protnik — bržkone Slovenec — in sedem mož, ki so ušli

v nek gozd, ko je padla trdnjava, in so po znanih stezah odkurili, da jih Turki niso dohiteli. Ostanek teh junakov je potem naznanil svetu, kaj se je godilo v Sziget, sicer bi svet ne vedel ničesar.

Slavna smrt Zrinjskega se ne bo pozabila do konca dni. —

Večjega junaka od Zrinjskega zemlja ni nosila ne prej ne poznej. Nam Slovencem naj bo sijajen zgled, kako treba ljubiti domovino v času nevarnosti, in če treba, tudi junaško umreti zanj.

Osnova:

1. Sultan Soliman.
2. Trdnjava Sziget.
3. Grof Nikolaj Zrinjski.
4. Zrinjski brez pomoči.
5. Turki pred Szigetom.
6. Novo in staro mesto pokončano.
7. Soliman zboli in hoče Zrinjskega podkupiti.
8. Zrinjskega junaška smrt.
9. Konec trdnjave in junaških braniteljev. — Zrinjskega glava.

§ § §

XII. Princ Evgen Savoyski.

Učila: Mayerhofer: Princ Evgen (slika). — Meinhold-Camphausen: Princ Evgen pred Belgradom (slika). — Slika spomenika princa Evgena na Dunaju. — Zemljevid Avstro-ogrske monarhije.

1. Mlada leta. — Evgen zapusti domovino.

Večkrat ste že slišali, kako so Turki nadlegovali naše dežele. Slabo bi se bilo godilo Avstriji, da ji ni v hudih vojnah pomagal mož, ki ga smemo prištevati največjim vojskovodjem. To je bil princ Evgen Savoyski.

Rodil se je leta 1663. v Parizu na Francoskem. Ker je bil šibke in majhne rasti, so ga starši namenili za duhovnika, a sina je bolj mikal vojaški stan. Čital je najrajši vojaške knjige. 19 let star naprosi francoskega kralja Ludovika XIV. kapitanske službe pri dragoncih. A kralj zavrne prošnjo, posmehujoč se prinčevi nelepi in slabotni postavi; rekel je, da nima prave mere za vojaka.

2. Na avstrijskem dvoru.

To je mladega moža tako užalilo, da zapusti natiho Francosko s prisego, da se ne vrne drugače, kakor z mečem v roki. Sedaj se ponudi avstrijskemu cesarju Leopoldu I. Ta ga prijazno sprejme. Evgen gre takoj na vojno zoper Turke, ki so oblegali Dunaj. Tu je pokazal svojo neustrašenost in pogumnost, gorečnost in hrabrost. Odlikoval se je tako, da ga je cesar imenoval generalom, ko še ni bil 24 let star. Ko so podili bežečega Turka skozi Ogrsko, se je Evgen pri vsaki priliki odlikoval. Kmalu so spoznali, da je sposoben voditi tudi večjo vojsko, da je princ takorekoč rojen za nadpoveljnika v vojni.

3. Slaven vojskovodja.

Spočetka so se mu vojaki smejali in ga imenovali „malega kapucina“; a kmalu se jim je jako priljubil. Koder je Evgen vodil vojake, povsod so premagali sovražnika. To jim je vžigalo pogum, Turke pa preplašilo.

Na Ogrskem je hotel leta 1697. turški poveljnik prekoračiti reko Tiso in napasti cesarsko vojsko; pa princ Evgen mu je bil že za petami, ga je napadel pri Zenti in v dveh urah pokončal polovico turške vojske. Druga polovica, ki je bila že onkraj mostu in ni mogla priti svojim na pomoč, ker je Evgen most razdejal, pa je bežala v divjem begu. Cesar ga je imenoval maršalom.

Dve leti po tej bitki so morali Turki skleniti mir in zapustiti Ogrsko. Po sklenjenem miru je odšel princ Evgen

na Dunaj, kjer pa ni ostal dolgo. Cesar Leopold I. ga je poslal z vojsko v Italijo, kjer je pobil in potolkel Francosko vojsko v dveh bitkah.

4. Francoski kralj vabi Evgena.

Ko je zvedel francoski kralj o Evgenovih junaških činih, ga je skušal dobiti zopet nazaj. Najprej mu zapreti z dosmrtnim pregnanstvom iz francoske dežele, če bi se takoj ne vrnil v domovino. Evgen se zato ne zmeni. Kar se ni dalo doseči zgrda, menil je kralj doseči zlepa. Ponudil mu je francosko maršalstvo, namestništvo in 2000 cekinov letne priklade. Evgen pa mu je odgovoril, da je rajši cesarski maršal in da ima dovolj denarja.

Ta hvaležnost do cesarja pa ni bila edina Evgenova krepost. V svojih poročilih je povzdigoval častnike in hvalil vojake, nikdar pa ni omenjal svojih zaslužnih del. Ko so mu zvižgale krogle okrog glave, je bil miren, kakor doma za mizo. Vojaki so ga ljubili, kakor očeta; zlagali so pesmi o njem in jih prepevali še mnogo let po Evgenovi smrti.

5. Pri Belemgradu.

Služil je trem cesarjem; Leopoldu I. in njegovima sinovoma Jožefu I. in Karlu VI. Rekel je večkrat: „Leopold je bil moj oče, Jožef moj brat, Karel pa moj gospod“.

Izvojeval je 14 velikih zmag, med njimi ono pri Belemgradu, kjer je s 40.000 vojaki slavno premagal 200.000 Turkov.

6. Pokrovitelj znanosti in umetnosti.

Akoravno se je toliko bojeval, se je vendar mnogo pečal z znanostmi in umetnijo. Nabiral je redke knjige, star denar in redke živali. Dal je zidati tudi lepa poslopja; še sedaj občudujejo njegovo krasno palačo „Belvedere“ na Dunaju, ki jo je napolnil z dragocenimi slikami in umetninami.

7. Smrt.

Umrli je v svojem lepem gradu Belvedere dne 21. aprila 1736. leta star 73 let. Ž njim je izgubil cesar svoj zmagonosni meč, Dunaj najboljšega meščana, država svojega branitelja, svet pa enega izmed najslavnejših mož. Pokopali so ga v cerkvi sv. Štefana. Za cesarja Franca Jožefa I. so mu postavili pred cesarskim gradom na Dunaju lep spomenik.

Osnova:

1. Mlada leta. — Evgen zapusti domovino.
2. Na avstrijskem dvoru.
3. Slaven vojskovodja.
4. Francoski kralj vabi Evgena.
5. Pri Belemgradu.
6. Pokrovitelj znanosti in umetnosti.
7. Smrt.

XIII. Laudon.

Učila: Mayerhofer: Laudon (slika). — Laudon v bitki pri Belemgradu (slika).

1. Domovina. — V ruski službi.

Ernest Gideon Laudon se je rodil na Livonskem v Rusiji. Že od rojstva je bil po telesu slaboten deček, pa bi bil skoraj tudi na duhu ostal zanemarjen, zakaj za njegovo izobrazbo so skrbeli kaj malo.

Skoro brez znanja stopi v rusko vojaško službo. Odlikoval se je v bojih s Turki. Pokazal je, kako je zvest v službi in pogumen v vsaki nevarnosti. Pomikal se je v službi od stopnje do stopnje in je postal podpolkovnik. Po dokončani vojni zapusti Rusijo in se napoti na Dunaj.

2. Avstrijski vojskovodja.

Spotoma se ustavi tudi v Berlinu na Pruskem. Ker so mu ponujali službo, ki mu je ugajala, naprosi res pruskega kralja Friderika II. zanjo. A zgodilo se mu je, kakor princu Evgenu na Francoskem. Kralj mu odgovori, da mu ni všeč njegov obraz.

Odpravi se torej na Dunaj, kjer ga sprejmejo z veseljem v vojaško službo.

V dolgotrajnih vojnah s Friderikom je Laudon cesarici Mariji Tereziji odločno pomagal. Vodil je hrvaške čete — pandurje — ki so bili strah Prusom. V sedemletni vojni je Laudon pripomogel generalu Daun, da je blizu Prage potolkel Friderika popolnoma. Tedaj ga je cesarica imenovala generalmajorjem. Čez eno leto pa se je vojskoval na Moravskem zopet v vojni s Prusi in se tako odlikoval, da je postal feldmaršallajtnant. V bitki pri Kunersdorfu je tako odločno premagal Friderika, da je ta poročal v Berlin: „To je strašna nesreča, ki je ne preživim!“

Tudi pri Landshutu v sedemletni vojni je Laudon vjel pruskega generala Fouque-ja (reci „Fuké“) in uničil njegovo krdelo popolnoma.

Cesarica Marija Terezija ga je sijajno odlikovala: pobaronila ga je in imenovala feldcajgmajstrom.

3. Kitice iz njegovega življenja.

Laudon je šel utrujen na svoj grad Hadersdorf in se ukvarjal s poljedelstvom. V vojni je bil vesel, junašk in se ni bal nobene nevarnosti, doma pa je bil malobeseden in skromen, skoro ljudomržen.

Nekoč se snideta pruski kralj Friderik II. in cesar Jožef II. z Laudonom. Pruski kralj ga je zdaj jako cenil in žal mu je bilo zanj.

Nekoč je hotel Laudon v svoji skromnosti pri obedu sedeti na zadnjem mestu. Friderik pa ga prime za roko,

rekoč: „Semkaj, k meni, moj gospod general Laudon! Vidim vas rajši poleg sebe, nego sebi nasproti.“

Laudon se izgovarja, češ da je prepozno prišel. Friderik pa mu reče: „Navadno prej nego mi.“

Z navadnimi ljudmi ni mnogo občeval. Če pa je bilo treba pokazati se v višjih krogih, je rad ostal v kotu ali za vrati, sploh v najmanj razsvetljenem kraju.

Nekoč vpraša Marija Terezija: „Kje pa je moj ljubi Laudon?“ Nek dvornik odgovori: „Za vratmi, čisto sramežljiv zaradi svojih zaslug.“

Na Češkem se je v toplicah seznanil z nemškim pisateljem Gellertom. Ta je pisal o Laudonu: „Kar sem imel znanj, bilo mi je z generalom Laudonom najljubše. Laudon je poln značaja, resen in tih, kakor jaz na pol žalosten, malobeseden; govori vedno resnico, a o svojih delih in vojnah ni še omenil ničesar. V vedenju in obleki je preprosto. Ker sem bil sam vedno žalosten, me nekdanj vpraša, kako je mogoče, da sem napisal toliko knjig, pa še mnogo šaljivih in veselih vmes. Rekel sem mu, da jaz pa ne umejem, kako je mogoče, da je osvojil toliko trdnjav, ker se mu to ne vidi na obrazu. Takrat se je prvič smejal.“

4. Pri Belemgradu.

Še enkrat je moral Laudon stopiti na čelo avstrijske vojske, a tudi tedaj je bilo njegovo ime strah sovražnikom. Cesar Jožef II. se je bojeval s Turki, pa nesrečno, ker mu je kuga pomorila tisoče ljudi. Zdaj postavijo Laudona za poveljnika vojski.

Glavna bitka se je vršila pri Belemgradu. Laudon oblega trdnjavo in jo naskoči. — Turki so mislili, da je ta trdnjava nepremagljiva. Pa Laudon jo vzame in dobi tudi velik plen, posebno bojnega orožja.

Cesar mu zato podeli vojni red Marije Terezije z briljanti, ki ga navadno nosi samo cesar. Tako je Laudon do-

segel najvišjo čast in slavo, ki pa je ni dolgo užival. Umrli je 74 let star.

5. Slava Laudonova.

Preprost spomenik v logu njegovega gradu kaže na njegovem grobu pomenljiv napis: „Tukaj počiva Laudon.“

Slovenska narodna pesem pa mu je postavila neminljiv spomin, zakaj pelo se bode, dokler bode živel slovenski rod:

„Glej tak mogočni Laudon je
Premagal vse sovražnike,
In dokler Beligrad stoji,
Naj slava Laudonu doni.“

Osnova.

1. Domovina. — V ruski službi.
2. Avstrijski vojskovodja.
2. Kitice iz njegovega življenja.
4. Pri Belemgradu.
5. Slava Laudonova.

XIV. Radecky.

Učila: Mayerhöfer: Radecky (slika) — Slike:¹ Bitka pri Custozzi leta 1848. — Bitka pri Novari. — Radecky pred Vicenzo. — Koroški polk pred Milanom. — Nadvojvoda Albreht. — Slike ali razglednice Radeckega spomenikov na Dunaju, v Pragi in Ljubljani. — Zemljevid Avstrije in Evrope.

1. Rojstvo. — Mladost. — Vojaški stan.

Ivan Jožef Radecky je bil rojen dne 2. novembra 1766. leta v vasi Třebnici na Češkem. Njegov oče Peter Evzebij Radecky je bil c. kr. komornik in stotnik.

¹ Glej: Apih: „Naš cesar“, st. 31., 57., 21., 41., 117.

Že v zgodnji mladosti je izgubil roditelja in prišel kot šestletni deček k botru v Prago. Tudi ta je kmalu umrl, nakar ga je vzel k sebi stric Ignacij Radecky.

Šolal se je v brnski gimnaziji, potem pa v terezijanski akademiji na Dunaju. Odločil se je za vojaški stan. Pod vladjo cesarja Jožefa II. je postal že kadet in se na Ogrskem tako odlikoval, da je v dveh letih postal nadporočnik. Udeležil se je pod poveljstvom slavnega Laudona vojne s Turki in bil odlikovan z zlato svetinjo za hrabrost. Pod Laudonom se je navzel junaškega duha in vojaške odločnosti.

2. V boju s Francozi.

V tem času se je vnela na Francoskem grozna preukcija. Francozi so vdrli na Nizozemsko, ki je bila tačas še avstrijska. Zato je poslal cesar Leopold I. nad Francoze močno vojsko; v nji je služil tudi Radecky, ki se je tu posebno odlikoval. Neko noč je preplaval s šestimi konjiki široko reko, si ogledal sovražno trdnjavo in naznanil vojskovodji, da so jo sovražniki zasedli.

Kmalu potem je dobil v boju dve rani na glavi, zato je bil odlikovan in povišan v konjeniškega stotnika.

Leta 1795. je bil pri naskoku na trdnjavo Mogunc ranjen na nogi. Naslednjega leta se je na Laškem boril s Francozi; rešil je vrhovnega vojskovodjo jetništva in se tako odlikoval, da je bil povišen v pionirskega majorja.

V bitki pri Mantovi je z neizrekljivo hrabrostjo branil predmestje sv. Jurija; ko se je pa moral umakniti v trdnjavo, je celih pet mesecev branil trdnjavska vrata svete Terezije in pogumno odbijal napade. Ko je trdnjava le padla, so Francozi dovolili Avstrijcem zaradi hrabrosti odhod z orožjem in s prtljago; med odhajajočimi je bil tudi Radecky, ki se je podal na Dunaj.

Po sklenjenem miru se je oženil v Gorici z grofico Strassoldo-Grafenbergovo. Pozneje so napravili pod njegovim vodstvom ob Soči močne utrdbe.

Čez eno leto se je vnela zopet vojna s Francozi. Radecky je odšel na Laško kot glavni pribočnik generala Melasa. V grozni bitki ob Trebiji, kjer je topova krogla ubila konja pod njim, se je Radecky tako odlikoval, da je bil povišan v pionirskega polkovnika.

V bitki pri Marengu je bil zopet konj ustreljen pod njim in pet krogel mu je prevrtalo suknjo; tu se je odlikoval proti Napoleonu.

V kratkem je bil prestavljen na Nemško. V bitki pri Hohenlindenu je bil ranjen na nogi in zopet je bil konj ustreljen pod njim. To pot je bil v smrtni nevarnosti, zakaj konj se je zvalil nanj in bi ga bil zmečkal, da ga ni rešil nek pogumen častnik. Odlikovan je bil s križcem reda Marije Terezije. Leta 1804. se vname vnovič vojna s Francozi. Radecky gre kot generalmajor k vojski na Laško in pozneje še dvakrat na Nemško.

Vsled odlikovanja je bil imenovan feldmaršallajtnantom. V bitki pri Aspernu je rešil nadomestno topništvo in vojno vozovje; pri Wagramu pa so zopet ustrelili konja pod njim. Radi njegove hrabrosti in zvestobe ga je cesar Franc imenoval lastnikom huzarskega polka, ki se za večne čase imenuje polk Radeckega huzarjev.

Leto pozneje je bil odlikovan s komanderskim križem Marije Terezije reda.

3. Vojaški preosnovatelj. — V bitki pri Lipskem.

Po sklenjenem miru se je marljivo pečal z vojaškim zemljepisjem in je sestavil vojno zgodovino zadnjih let.

Kar napove Napoleon vojno Rusiji. Strašna zima in Rusi so Napoleonovo vojsko popolnoma uničili.

Vendar je Napoleon zbral novo vojsko in premagal Pruse. Zdaj pa se zvežejo Prusi, Rusi in Avstrijci. V bitki

ob Katzbachu 26. avgusta 1813. leta, kjer se je Radecky zopet odlikoval, uničijo zavezniki del francoske vojske.

Napoleon je razkačen zbral pri Lipskem vse svoje sile in jih postavil zaveznikom nasproti. V tridnevni bitki (16. 17. in 18. oktobra 1813.) pa so zavezniki Napoleona popolnoma premagali in ga podili v Pariz, kjer se je moral odpovedati cesarski oblasti. Načrt za to bitko je sestavil Radecky.

Radecky sam je bil 3 dni zaporedoma na konju; dva konja so mu ustrelili in tudi njega samega težko ranili. Vrhovni poveljnik knez Schwarzenberg mu je pripel na ju-naška prsa komanderski križec reda Marije Terezije, ki je bil njemu samemu namenjen, ruski car Aleksander pa mu je podelil red sv. Jurja.

4. Vojaški preosnovatelj. — Feldmaršal.

Sedaj je postal Radecky cesarjev tajni svetovalec, konjeniški general in trdnjavski poveljnik v Olomucu. Tukaj je izdal sloveče navodilo o vojaških vajah.

Leta 1830. se je zopet začela francoska prekucija in Avstrija je poslala Radeckega z veliko vojsko na Laško.

Kot štiriinšestdesetletni junak se je moral zopet podati na vojno in šele sedaj je Radecky nastopil pot neumrljive slave.

Postal je poveljnik cele armade. Vojakom se je tako prikupil, da so ga ljubili kot svojega očeta in mu navadno rekli „oče Radecký“. Cesarju Francu I. je služil 43 let. Njegov naslednik, cesar Ferdinand, pa ga je povzdignil za feldmaršala in odlikoval z raznimi redovi, pa tudi drugi vladarji so mu bili naklonjeni. V tem času se je približalo viharo leto 1848. in Radecky je zopet moral izdreti meč iz nožnic.

5. V bojih na Laškem.

Kmalu se je razširila njegova slava po vsej Evropi. Lahi so se zopet uprli in njih kralj Karel Albert je preko-

račil 22. marca 1848 avstrijsko mejo. Radecky v vojnem povelju vojake navdušuje, naj z vsemi močmi branijo lombardo-beneško kraljestvo. Ti so se res držali nad vse hrabro. Posebno so se odlikovali slovenski polki. Borili so se tako hrabro, da se je Radecky vselej odkril, kadar je jahal mimo kakega slovenskega polka. V bitki pri sv. Luciji, dne 6. maja 1848. leta, je s 15.000 možmi premagal Lahe tako silno, da so ti v divjem begu bežali na vse strani in prosili premirja.

Po sklenjenem miru pa se je Radecky zopet pripravljaj na vojno, ker je vedel, da se tudi Lahi natihome pripravljajo nanjo. Res prinese 12. marca 1849. leta laški častnik v Milan Radeckemu napoved vojne, ki pa je bila najznamenitejša v tistem stoletju, ker je bila že v šestih dneh končana.

V krvavi bitki pri Novari dne 23. marca 1849. je Radecky tako slavno premagal kralja Karla Alberta, da je ta zbežal in se odpovedal kraljevi časti. Presvetli cesar Franc Jožef I. je okrasil Radeckega z najvišjim avstrijskim redom, ki ga dobivajo le člani cesarske rodovine: z redom zlatega runa, in je njemu na čast dal kovati zlate, srebrne in bronaste kolajne z napisom: Jožef grof Radecky, avstrijski najvišji poveljnik.

Ruski car Aleksander pa mu je poslal z biseri okrašeno zlato maršalsko palico.

6. Državni in vojaški načelnik.

Ker je presvetli cesar dobro vedel, kako se Lahi boje Radeckega, ga je tudi povišal: postavil ga je za državnega in vojaškega načelnika v lombardo-beneškem kraljestvu. Krepko in milo je vladal Radecky. Leta 1854. je praznoval sedemdesetletnico svojega službovanja, 1. novembra 1855. leta pa je minilo ravno pol stoletja, odkar je postal general: praznoval je svojo petdesetletnico.

Najbolj je 90 letnega starčka veselilo, ko sta cesar in cesarica leta 1856. prišla v Milan. Cesar je ginjen pozdravil starčka, ki je že triinsedemdeseto leto zvesto služil petim vladarjem. Sivi starec je bil še čvrst, že njegovo ime je krotilo nemirneže.

Sedemnajstkrat je bil v vojni, 7krat je bil ranjen in 9 konj so sovražniki ustrelili pod njim.

Njegovo ime še dandanes navdušuje vojake. Toda Radecky ni bil le slaven vojskovodja, ampak tudi pobožen in ljudomil človek.

Leta 1857. naprosi cesarja, da bi mu odvzel težavno breme cesarskega namestnika. Cesar mu prošnjo izpolni z željo, da mu ostane do smrti še zvest svetovalec. Hkratu mu ponudi vse svoje gradove, naj si katerega izbere in v njem živi kot cesarjev gost.

7. Smrt Radeckega.

Toda Radeckega dnevi so bili šteti. Dne 21. maja 1857. leta pade na stopnjicah in si zlomi levo bedrno kost. Sicer je ozdravel, pa je vedno pešal in slabel in že 3. januarja 1858. leta izdihne svojo blago dušo.

Cesar je ukazal še tisti dan, naj nosi peti huzarski polk za večne čase Radeckega ime, naj se opravljajo zadušne maše v vseh krajih, kjer so vojaki in naj žaluje cela vojska 14 dni ter ta čas ovija zastave v črno.

Mrliča so oblekli v maršalsko opravo, na prsi in na blazine pa so položili vse njegove redove, ki jih je imel 42.

Truplo so prepeljali iz Milana na Dunaj, kjer mu je v pozdrav zagrmelo 24 topov. Tu je izkazal cesar mrtvemu maršalu čast, kakršne še ni doživel noben podložnik. Cesar sam je vodil dunajsko posadko mrliču na čast do cerkve sv. Štefana, kjer so junaka blagoslovili, potem pa so ga odpeljali v grad Wetzdorf na Dolenjem Avstrijskem, kjer počivajo tudi drugi avstrijski junaki.

8. Spomeniki.

Malo je mož, ki bi bili ljudstvu tako priljubljeni, kakor je bil oče Radecky. Bil je odločen vojskovodja, pa tudi ljubeznjiv; znal je vojake navduševati in oživiti. Zato so mu pa tudi navdušeno služili in ta navdušenost je prešla tudi v naš narod. V narodni pesmi še sedaj živi in vsakdo ve, kako dober je bil oče Radecky.

V Pragi so mu postavili bronast spomenik, vlit iz 200 laških topov. Ljubljana je imenovala slavnega moža častnim meščanom in mu postavila dva spomenika: enega v Zvezdi, drugega pa pod Tivolskim gradom, ki je bil last Radeckega.

Na Dunaju pa so mu nedavno tega postavili in odkrili največji spomenik. Tam sedi Radecky z maršalsko palico v roki na konju, ki je na podstavku iz rdečega granita, kazoč z desnico svojim vojakom proti sovražniku.

Njegov spomin je neminljiv.

Osnova:

1. Rojstvo. — Mladost. — Vojaški stan.
2. V boju s Francozi.
3. Vojaški preosnovatelj. — V bitki pri Lipskem.
4. Radecky feldmaršal.
5. V bojih na Laškem.
6. Državni in vojaški načelnik.
7. Smrt Radeckega.
8. Spomeniki.

XV. Viljem pl. Tegetthoff.

Učila: Mayerhofer: Tegetthoff (slika). — Slika bitke pri Visu. — Slika spomenika padlih junakov pri Visu. — Slika Tegetthofovih spomenikov v Mariboru in Pulju. — Zemljevid Evrope in Avstrije.

1. Rojstvo in mladost.

Slavni vojskovodja Viljem pl. Tegetthoff, poveljnik avstrijskega brodovja, ki je leta 1866. zmagal ošabne italijane v bitki pri dalmatinskem otoku Visu ter tako ohranil slovansko Primorje slavni habsburški rodovini, se je rodil 27. decembra 1827. leta v Mariboru.

Oče njegov, Karel, je bil major; tudi njegovi pradedje so bili vsi vojaškega stanu. Zato so navdušeni popisi vojaških činov njegovih prednikov zbudili v mladem Viljemu veselje do vojaškega stanu in vojaških del.

2. V vojaški šoli.

L. 1840. je vstopil v vojaško mornariško šolo v Benetkah, kjer se je tako pridno učil, da je bil odličnjak. Ko je bil 18 let star, je že dobil službo na vojni ladji, ki se je z njo vozil po Jadranskem morju.

3. Vožnje po morju in učenje.

Pridno se je učil, kako so zgrajene vojne ladje drugih mornaric. Premišljeval je noč in dan, kako bi našo moč na morju izboljšal in tako ojačil, da bi lahko napadel vsakega sovražnika.

Leta 1856. je že bil poveljnik vojnega parnika „Taurusa“, s katerim je jadral do izliva Dunava v Črno morje.

4. Bitka pri Helgolandu.

Ko je leta 1864. Avstrija začela vojno z Dansko zaradi dveh dežel, je Tegetthoffovo ime zaslovelo po vsi

Evropi, zakaj vodil je avstrijsko brodovje tako izvrstno in odločno v dolgotrajnem krvavem boju, da je prisilil v bitki pri otoku Helgolandu dansko brodovje se umakniti. S to zmago si je pridobil svetovno ime.

5. Bitka pri Visu.

Leta 1866. se je vnela nova vojna med Avstrijo in Prusijo. To priliko je porabil laški kralj Viktor Emanuel ter je tudi napovedal boj Avstriji.

Že prej, preden se je začela vojna, se je govorilo, da nameravajo Italijani vzeti Dalmacijo. Pa Italijani so se hudo zmotili. V boju pri Visu je naše sicer maloštevilno in mnogo slabše brodovje pod poveljnikom Tegetthoffom zmagalo tako slavno, da ta zmaga stoji zapisana v zlati knjigi avstrijske zgodovine.

Otok Vis leži nekako sredi Jadranskega morja ob dalmatinskem obrežju. Ima največji in najlepši pristan v Jadranskem morju.

Naša mornarica je bila revna v primeri z italijansko. Štela je samo 27 starih in lesenih ladij s 532 topovi. Ko je bil boj neizogiben, so brž v naglici napravili še dve večji oklopnici, staro leseno ladjo „Cesar“ pa je dal Tegetthoff okovati s sidrnimi verigami.

Poveljnik pa je pridno vežbal mornarje, posebno, kako se morajo hitro približati sovražnim ladjam, zakaj naše ladje so imele le majhne topove, laške pa velike, da so lahko iz daljave streljali s 100—200 kg težkimi krogli.

Dne 16. julija je zapustil laški poveljnik Peresano s 34 ladjami, 11.000 možmi in 746 topovi luko Jakinsko. Priplul je pred Vis in začel streljati na ondotne trdnjave. Velikanski laški topovi so napravili mnogo škode in le z največjim naporom so naši — bilo jih le 1800 mož — branili izkrcevanje italijanske mornarice.

Posadka tedaj prosi pomoči in Tegetthoff ji brzojavi: „Držite se! Pridem!“

V jutro dne 20. julija je Persano ravnal svoje ladje na odločilni napad in naši mornarji, večinoma Dalmatinci, so bili že pripravljeni na smrt. Gosta megla je pokrivala morje. Ko se je tekom dopoldneva megla dvignila, je viška posadka z veseljem zagledala Tegetthoffove ladje, ki so v treh oddelkih naglo plule proti sovražniku. Sedem oklopnice je bilo spredaj (na oklopnici „Cesar Ferdinand Maks“ je bil poveljnik Tegetthoff), v drugem oddelku so bile velike, v tretjem pa male lesene ladje. (Učitelj pokaže ali nariše načrt.)

Ko Persano zagleda avstrijske ladje, zakliče zaničevalno: „Glejte ribiče!“ Po 10. uri ukaže Tegetthoff z znamenji: „Ladje pripravite na boj! Tresknite v sovražnika in ga potopite!“ Tisočeri hura je odgovoril z vseh ladij.

Naše brodovje se v podobi zagvozde zakadi v italijansko vrsto in jo pretrga. Nasprotniki se pomešajo in streljajo drug na drugega. Grmenje topov se je slišalo noter do Zadra in Pulja. Naše ladje so se čudovito hitro gibale, se zaletavale v laške in jih poškodovale. Gost dim se je valil po morju in težko bi bilo spoznati sovražnika, da niso imeli Italijani vseh brodov sivo pobarvanih. Zato Tegetthoff treska na vse, kar je sivega. Kar zagleda veliko, sivo steno laške oklopnice „Re' d' Italia“ pred seboj. Urno ukaže kapitanu pl. Sternecku, naj s svojo ladjo hitro s polno močjo vseh strojev trešči v sovražnika in se takoj umakne.

Res se zaleti s svojo ladjo s tako silo, da so vsi naši mornarji popadali na tla; naredili so strašno luknjo v sovražni ladji, potem se pa hitro umaknili; zakaj sovražna ladja se je za hip postavila pokoncu, potem pa se pogreznila v morje s 600 vojaki in z 42 topovi vred.

Še v tistem trenutku, ko sta ladji trčili skupaj, skoči krmar Nikola Karković k robu sovražne ladje in se med hudim streljanjem polasti sovražne zastave, ki bo še poznim rodovom pričala o junaškem činu naših mornarjev.

Bitka je trajala 4 ure, toda Italijani so se začeli polagoma umikati. Tegetthoff pa jih ni hotel preganjati, ker je vedel, da ima slabejše ladje. Med tem se še vname ogenj na veliki laški oklopnici, ki se z groznim pokom razleti. Avstrijci pa niso izgubili nobene ladje.

Še nikdar se ni na morju priborila taka zmaga s tako neznatnimi močmi, kakor dne 20. julija 1866. leta pri Visu. V tem boju, ki so se ga poleg junaških Dalmatincev udeležili tudi mnogi Slovenci, je admiral Tegetthoff pridobil nevernljiv venec slave za našo monarhijo.

6. Tegetthoff preosnovatelj naše mornarice.

Umevno je, da so po tem činu Tegetthoffa občudovali vsi mornarji. Tudi Italijani! Cesar ga je odlikoval in imenoval za najvišjega mornaričnega poveljnika; padlim junakom pa je dal na Visu postaviti lep spomenik. Tegetthoff je sedaj potoval po drugih državah in z bistrim očesom opazoval tuje pomorske naprave. Vse izkušnje je potem doma porabil v prid naši mornarici. On je bil tudi vzoren človek. Nobena mati bi si ne mogla želeli pokornejšega sina, noben vladar skrbnejšega služabnika in nobena ladja boljšega poveljnika.

7. Tegetthoffova smrt. — Spomeniki.

Ko je bil komaj 44 let star, so se mu vnela pljuča in je umrl dne 7. aprila 1871. leta. Vsa Avstrija je zaplakala ob toliki izgubi. Ob krsti so se zbrali najvišji gospodje. Sam nadvojvoda Albreht — zmagovalec pri Custozzi — je tam klečal in se razjokal.

V večni spomin so mu postavili tri spomenike: na Dunaju, v Pulju in v Mariboru.

Osnova:

1. Rojstvo in mladost.
2. V vojaški šoli in na morju.

4. Vožnje po morju in učenje.
4. Bitka pri Helgolandu.
5. Bitka pri Visu.
6. Preosnovatelj mornarice.
7. Smrt. — Spomeniki.

2 2 2

XVI. Fran Erjavec.

Učila: Slika Erjavčeva (ali kip). — Fotografična slika Erjavčeve rojstne hiše. — Erjavčevi zbrani spisi — (izdala „Matica Slovenska“). — „Domače in tuje živali v podobah“ (izdala družba sv. Mohorja v Celovcu). — „Naše škodljive živali v podobi in besedi“ (izdala ista).

1. Rojstvo in mladost.

Franc Erjavec se je rodil 4. septembra 1834. leta v Ljubljani na Poljanah v hiši nasproti Marijanišču. Mati Erjavčeva je bila Elizabeta iz rodbine Bezljajeve. Bila je nenavadno lepa ženska. Leta 1821., ko je bil v Ljubljani kongres, in je takrat tukaj bival ruski car Aleksander I., je Erjavčeva mati, takrat še lepo in mlado dekletce, prala perilo na Ljubljanci. Po izvršenem delu si umije obraz. Takrat pa pride ravno ruski car s svojim spremljevalcem mimo. Ko zagleda cvetočo deklico, se ustavi, potegne svilen robec iz žepa ter ga ji, smehljaje se, ponudi, da si obriše ž njim mokri obrazek.

Pri hiši so imeli vrt s sadnim drevjem in cvetličnjakom na zgornjem koncu. Oče se je najrajše pečal z lepimi cvetlicami; mati pa, ki je bila skrbna gospodinja, je cvetice le postrani gledala.

Francku pa je bila najljubša velika mlaka konec vrta. Tja je vozil pesek, nazaj pa črešnjevih peček, in če se mu je ladja po nesreči potopila, ni dolgo žaloval, ampak si hitro naredil drugo iz papirja.

Ves dan je čepel tam in opazoval živali, ki so živele v mlaki: žabe, močerade, hrošče, ščipalce in mušice.

A teh veselih dni je bilo kmalu konec, zakaj zgodaj je izgubil očeta. Mesarji so neko noč očeta tako pretepli, da je umrl, komaj 32 let star. Zdaj se je naselilo pri Erjavčevih uboštvo. Večkrat je moral iz šole grede iti s sestro na Golovec po suhljad.

Tudi mater, ki se je bila vnovič omožila, je kmalu izgubil; nekega dne je šla hitro po stopnicah v klet, se izpodtaknila in ubila.

2. Dijaška leta.

Izprva se mu v šoli ni dobro godilo; šele drugo leto v IV. razredu, ki ga je moral zaradi neznanja nemščine ponavljati, je postal izvrsten in zanesljiv dijak, kakršen je ostal ves čas na gimnaziju (1847—1855).

Kot dijak se je seznanil s slovečim prirodnopiscem Ferdinandom Schmidtom, ki mu je v Šiški pomagal urejevati njegove zbirke. Tu se je navzel ljubezni do prirodoznanstva. Seznanil se je tudi z drugimi prirodoslovci in v družbi z njimi preteknil marsikatero jamo in votlino.

Že kot dijak je spisal več poučnih in zabavnih spisov.

3. Erjavec — profesor.

Po končanih gimnazijskih naukih se je odločil za učiteljski stan in odšel na Dunaj učiti se prirodopisja. Že leta 1859. je napravil preizkušnjo. Po dokončanih naukih je dobil službo profesorja na realki v Zagrebu. Tukaj se je priučil hrvaškemu jeziku in si pridobil z moškim postopanjem, z značajnostjo svojo in učenostjo mnogo prijateljev.

Leta 1871. je bil prestavljen v solnčno Gorico, kjer so ga bili Slovenci silno veseli. Tukaj je delal na šolskem polju z vso ljubeznijo in si je vedno prizadeval, strogo izpolnjevati svoje dolžnosti. Umrl je l. 1887. Novica o smrti

tega veljaka je pretresla vse Slovence, zakaj povsod so ga visoko cenili.

4. Erjavčeva postava in njegov značaj.

Erjavec je bil srednjevelike, pa krepke postave. Oči je imel svetlorjave, mirne, krotke in duhovite. Bil je lep mož, ki se je že po vnanje na prvi pogled prikupil človeku.

Učenjaka se je izkazal v šoli in zunaj nje. Povsod med učenim svetom je slovelo njegovo ime; tudi Nemci in Hrvati so ga čislali.

Bil je odločen narodnjak nele v javnosti, ampak tudi v svoji domači družini; v njegovi rodbini se je govorilo vedno slovenski. Vse svoje spise je posvetil Slovencem.

Značaj Erjavčev je bil jeklen in neomajen, pa tudi čist, kakor zlato. Vse nesreče in bridkosti je prenašal brez tožbe.

Bil je pa tudi poštenjak v vsakem oziru. Nikomur ni želel ne storil najmanjše krivice. Učenci so ga radi imeli, in oblasti visoko cenile. Bil je tih, miren človek in dobrega srca. Kljubu vsej učenosti je bil zelo skromen. Nikdar se ni silil in porival naprej ali se, čeravno učen, hvalil.

Ob vsej učenosti je ostal dober kristjan, kar je pokazal tudi pri odgoji svojih otrok.

5. Erjavec pisatelj — prirodoznanec in učenjak.

Erjavec je bil odličen slovenski pisatelj. Napisal je dolgo vrsto učenih prirodopisnih razprav; spisal ni le več šolskih učnih knjig, ampak tudi mnogo zabavnih in kratkočasnih povesti. Koliko gradiva, pa tudi koliko dela in truda! Najlepši pa sta knjigi: „Domače in tuje živali v podobah“ in „Naše škodljive živali“, v podobi in besedi, ki jih je izdala družba sv. Mohorja v Celovcu.

Vsi spisi se odlikujejo po jedrnatosti in lepem, čistem narodnem jeziku, zato so našli splošno priznanje med vsem

slovenskim svetom. Človek čita te mične spise, ki iz njih odseva čista, plemenita duša, rad po večkrat in se zabava ob njih.

Tudi znanstveni spisi se odlikujejo po temeljiti vsebini. Celo Nemci so se za več njegovih del zanimali.

Njegovim šolskim knjigam pa se je izrekla najlepša pohvala s tem, da se jih je potrdilo za šolo. Tako je dobil Erjavec odlično priznanje od domačinov in tujcev za svoje neumorno delovanje.

Skušajmo njegove vrline posnemati, kakor piše slovenski pesnik Simon Gregorčič:

„Priroda vsa, ki vrl jej bil glasnik,
Mu velikansk je, večni spomin!
A mi? Pomnik postavimo mu tak,
Da slednji skuša biti mu enak!“

Ljubljancem imenujejo njemu na čast cesto, ki vodi iz Gradišča proti Rožniku, Erjavčevo cesto.

Osnova:

1. Rojstvo in mladost.
2. Dijaška leta.
3. Erjavec — profesor.
4. Erjavčeva postava in njegov značaj.
5. Erjavec pisatelj — prirodoznanec in učenjak.

§ § §

XVII. Anton Martin Slomšek.

Učila: Slika Slomškova. — Slika njegove rojstne vasi in njegovega nagrobnega spomenika. — Slomškovi zbrani spisi („Knjižnica za mladino“, snopič 8., 10., 11.).

1. Slomškova mladost.

Anton Martin Slomšek se je rodil 26. novembra 1800 na Slomu pri Ponikvah na Štajerskem. Starši mu

niso bili imoviti, zato je hodil od 11. leta v zasilno šolo na Ponikvah h kaplanu Pražnikarju.

Slomšek je bil nenavadno nadarjen in bistroumen ter se je med vsemi učenci najbolj odlikoval. Celo na paši je pastirjem pridigoval, da so ga kar poslušali. Toda oče Marko ga je odločil za kmetijstvo, in res je moral do 13. leta kmetovati.

2. Dijak v Celju.

Ker je pa mati spoznala njegovo pridnost in bistroumnost, pregovorila je očeta in o Veliki noči leta 1844. je šel Slomšek v Celje se šolat. V začetku mu je šlo trdo. S pridnostjo in vztrajnostjo je pa tako napredoval, da je bil vseskozi odličnjak. Posebno mu je bil ob srcu mili materni jezik. Že kot dijak je zlagal pesmi. Njegovo obnašanje je bilo vedno lepo in neomadeževano.

V 16. letu je izgubil ljubljeno mater. Ko je v Celju dovršil šest gimnazijskih razredov, bi moral priti v Ljubljano v modroslovna letnika; toda podal se je rajši v Senj v Dalmacijo, kjer je dovršil bogoslovno pripravljalnico v enem letu. Tam se je naučil tudi hrvaškega jezika in postal izvrsten govornik.

3. Bogoslovec v Celovcu.

Leta 1821. se je odločil postati duhovnik, ravno to leto mu umrje tudi oče. V bogoslovju se je med vsemi tovariši odlikoval po svoji marljivosti in vsestranski vnetosti.

Ker je v slovenskem jeziku prekosil vse tovariše, ga semeniški ravnatelj prosi, da je poučeval sošolce v slovenščini. Tako je postal prvi učitelj slovenščine v celovškem bogoslovju.

Leta 1824. je bil posvečen v mašnika. To je bil zanj dan največjega veselja v vsem življenju. Novo mašo je pel v Olimju, kjer je služboval njegov prvi učitelj Pražnikar, ki mu je govoril tudi cerkveni govor.

Leta 1825. je dovršil Slomšek svoje bogoslovne nauke in odšel na službo.

4. Slomšek duhovnik.

Iz Celovca so ga poslali kot kaplana k sv. Lovrencu na Bizeljskem. Zaradi delavnosti je bil povsod priljubljen; posebno pa so radi poslušali njegove prelepe pridige. Med ljudstvom je bil splošno razširjen pregovor: „Gospod Anton govorijo, kakor da bi rožice sadili.“

Pa tudi v družbi med preprostim ljudstvom je bil poln veselja in nedolžne šale. Posebno je ljubil petje. Da bi odpravil slabe in grde pesmi, je sam — dober pevec — zlagal mične pesmi, n. pr.: „Zdravica Slovencev“, „Veseli hribček“.

Potem je bil prestavljen k Novi cerkvi blizu Celja. Tamkaj je zložil krasno „Večernico“: „Glejte, že solnce zahaja“ itd.

Leta 1829. je bil imenovan duhovnim voditeljem v Celovcu, kjer je bogoslovce pripravljajal za duhovski poklic. Posebno jim je polagal na srce skrb za šolo. V počitnicah je prepotoval mnogo dežel. Leta 1838. se je v Ljubljani seznanil s slavnim slovenskim pesnikom Prešernom in sklenil z njim prijateljstvo.

Pozneje je postal dekan in nadžupnik v Vuzenici na Štajerskem, kjer mu je bila posebno šola ob srcu. Tukaj je spisal mladini več primernih knjig. Kmalu je postal šolski nadzornik. Da bi ljudstvo pridobil za vsakdanji šolski pouk, je uvedel nedeljsko šolo.

Da bi učiteljem in učencem v takih šolah olajšal pouk in ga temeljito uravnal, je spisal svojo najlepšo knjigo „Blaže in Nežica v nedeljski šoli“.

Pozneje je Slomšek postal tudi kanonik in začel izdajati „Drobtinice“, list, ki ga je vsakdo rad čital.

Leta 1846. ga je cesar Ferdinand imenoval za celjskega opata.

Ker je takrat ravno umrl lavantinski škof, je bil Slomšek imenovan 30. maja 1846. leta lavantinskim škofom v Št. Andražu na Koroškem. Pozneje je svoj sedež prestavil v Maribor, kjer je deloval mnogo let v veselje in korist Slovencev. Ko so leta 1851. ustanovili družbo sv. Mohorja v Celovcu, je pristopil takoj k njej in ji daroval 1000 K.

Umrli je 24. septembra leta 1862. na žalost vseh Slovencev.

6. Slomškova osebnost in njegov značaj.

Slomšek je bil preslaven in odličen rodoljub slovenski. Bil je močne in trdne postave; toda vsled uboštvu v dijaških letih je jako shujšal, postal je bled in suh. Kot duhovnik je bil zelo prikupljiv, lepe in vsega spoštovanja vredne zunanosti. V noši je bil jako preprost. Tak je bil tudi v vsem življenju. Znal je sam sebe krotiti in je bil čim dalje blažjega srca. Delal je neutrudno dan in noč. Na skrivnem je delil neštevilne dobrote; za napade sovražnikov se ni brigal in delal, kar je bilo prav.

6. Slomškove zasluge za slovenski narod.

a) Kot pisatelj.

Slomšek spada med najboljše pisatelje in književnike, zakaj pisal je za vse Slovence, male in odrasle.

Kot pesnik je spisal mnogo najlepših pesmi za mladino, n. pr.: „Angel varuh“, „Kje sem doma“, „Dva potepena šolarja“. — Za odrasle: „Zvezde“, „Boštjan golfan“, „Hudo vreme“. — Lepe in narodu priljubljene so Slomškove zdravice. Ker je bil sam dober pevec, je nekatere pesmi tudi uglasbil n. pr.: „V dolinci prijetni je ljubi moj dom“. „Glejte, že solnce zahaja“.

b) Učitelj slovenskega naroda.

Neizmernih zaslug si je pridobil Slomšek za narodno šolstvo, ki je bilo takrat zelo zanemarjeno. Ustanavljal je, kjer je le mogel, ljudske šole. Bil je najboljši prijatelj šolski mladini in je spisal mnogo slovenskih učnih knjig. Najboljši knjigi sta „Blažek in Nežica“ in „Drobtinice“.

Bil je vse življenje navdušen Slovenec ter je vse svoje življenje posvetil svojemu narodu. Rekel je: „Kdor svoj materni jezik slovenski pozabi, malopridno svoj talent zakoplje. Materni jezik je najdražja dota.“

c) Iskren domoljub.

Noben junak v bojnem gromu, noben govornik v mnogobrojnem zborovanju in noben pisatelj ni plemenitejše izrazil svoje ljubezni do avstrijske vladarske hiše, kakor naš Slomšek. On je zložil več vojaških pesmi, ki naj užigajo pogum in ljubezen do cesarja, n. pr.: „Popotnica vojaška“.

7. Spomeniki.

Slomškov spomin je med Slovenci neminljiv. Zbudil je pri tisočernih rojaki ljubezen do slovenskega naroda in vplival mnogo na razvoj slovenskega slovstva.

V Mariboru so mu leta 1878. odkrili lep spomenik, Ljubljancani pa imenujejo njemu na čast neko ulico „Slomškova ulica“.

Osnova:

1. Slomškova mladost.
2. Dijak v Celju.
3. Bogoslovec v Celovcu.
4. Slomšek duhovnik.
5. Slomškova osebnost in njegov značaj.

6. Slomškove zasluge za slovenski narod:

- a) Kot pisatelj.
- b) Učitelj slovenskega naroda.
- c) Iskren domoljub.

7. Spomeniki.

2 2 2

XVIII. Sv. Ciril in Metod.

Učila: Slika sv. Cirila in Metoda. — Zemljevid Evrope. — Slike iz Matija Majarjeve knjige: „Tisočletnica Metodova“: Sedemletni Ciril. — Sv. Ciril uči Saracene in Kazarje. — Sv. Ciril v Chersonesu. — Sv. Metod in bolgarski knez Boris. — Prihod sv. Cirila in Metoda na Velehrad. — Sv. brata poučujeta slovansko mladino. — Prihod v Rim. — Sv. Metod v ječi. — i. t. d. (Izdala družba sv. Mohorja v Celovcu.)

1. Bivališče in vera starih Slovanov.

Stari Slovani so bili že pred tisoč leti naseljeni po naših deželah, kjer so še sedaj. Bili so to star, pošten, časten in številen narod, o katerem trdi zgodovina, da ga je bilo „kakor listja in trave“. Tudi dandanes so Slovani po številu največji narod v Evropi, saj jih je nad 122 milijonov. Slovani so vzhodni, severni in južni; vzhodnim prištevamo Veliko-, Malo- in Beloruse, severnim Čehe, Poljake, Slovake in Lužičane, južnim pa Slovence, Hrvate, Srbe in Bolgare.

Stari Slovani sicer še niso bili kristjani, toda njih vera ni bila malikovalska, kakor drugih narodov. Imeli so mnogo lepih nauk, navad in obredov.

Krščanska vera se je Slovanom oznanjevala že v času apostolov in se med njimi širila. V veliko nadlogo je bilo Slovanom, ker niso znali ne brati ne pisati, torej tudi niso poznali niti črk niti knjig. Druga nadloga je bila, ker se jim je nauk svete vere oznanjeval le v latinščini.

Tu jim dobri Bog pošlje brata sv. Cirila in Metoda, ki sta jim razlagala sveto resnico le v domačem jeziku in jim spisala tudi potrebne sv. knjige.

2. Mladost sv. Cirila in Metoda.

Rodila sta se v mestu Solunu iz slavnega rodu. Konstantin, pozneje Ciril imenovan (rojen leta 827.), je bil mlajši od Metoda. Izvrstne zmožnosti, ki ga je z njimi obdaril Bog, so se pri dečku začele kmalu razvijati. Oba sta se naučila raznih jezikov in sta znala čitati slovanščino. Mladi Ciril stopi v samostan in gre že 24 let star učiti Saracene krščanske vere. Ti mu dajo nekoč strupa piti, ki mu pa ni škodoval. Tudi Metod stopi v samostan. Oba sta tam pobožno živela, molila in se postila.

3. Ciril spreobrne Kazarje in Bolgare in izumi cirilico.

V tem času so Kazarji ob Azovskem morju prosili cesarja Mihaela, naj bi jim poslal ljudi, ki bi jih obranili Saracenov in Judov. Na cesarjevo željo se Ciril v spremstvu svojega brata poda med Kazarje, jim razlaga sv. vero, jih mnogo spreobrne in krsti.

Ko se vrneta, sklene Ciril preskrbeti Slovanom prikladna pismena znamenja.

Leta 863. izumi nova pismena, ki se po njem imenuje „Cirilica“ (sicer pa to pisavo danes imenujejo „Glagolica“).

Kmalu je prevedel bogoslužne knjige v Cirilico in brzo se je jela širiti božja služba v slovanskem jeziku.

Metod je medtem krstil bolgarskega kneza Borisa, s katerim se je pokristjanilo mnogo Bolgarov.

4. Ciril in Metod gresta na Moravsko.

V devetem stoletju so severnim Slovanom gospodarili trije mogočni knezi: Rastislav, Svetopolk in Kocelj. Ko

so ti slišali, da se južnim Slovanom oznanja sv. vera v domačem jeziku, in služba božja opravlja v slovanskem obredu, so bili takoj vneti za krščansko vero.

Zato pošlje Rastislav k cesarju Mihaelu poslanca s prošnjo, naj mu pošlje učiteljev oznanjat krščansko vero. Ta mu res pošlje brata Cirila in Metoda.

Na Moravskem ju sprejme knez Rastislav z veliko častjo. Ciril in Metod se lotita z vnemo lepega dela in poučujeta mladeniče in može v slovanskem jeziku. Vest o delovanju sv. bratov se je kmalu raznesla daleč naokrog.

5. Ciril in Metod gresta v Rim.

Temu blagemu delovanju pa so se našli protivniki. Očrnili so sv. brata v Rimu pri papežu tako, da ju pokliče k sebi na zagovor. Papež Hadrian II. jih prijazno sprejme, dopadala mu je tudi služba božja v slovanskem jeziku. Zato jima blagoslovi in potrdi slovanske obredne knjige, ki sta jih največ spisala šele na Moravskem. Papež je občudoval njiju veliko delo in je povišal Metoda v škofa.

6. Ciril umrje v Rimu.

Tudi Cirilu je namenil papež isto čast, toda ta je ni hotel sprejeti, čuteč, da se mu bliža smrt. Utrujen po tolikih potih hudo zboli. Brata Metoda spodbuja k nadaljnemu vnetemu delovanju, se obleče v meniško obleko in priča-kuje med iskreno molitvijo smrti. Kmalu potem, 50 dni po svojem posvečenju za škofa, je umrl 14. februarja 869. leta v Rimu, kjer so ga tudi pokopali.

7. Sv. Metod se povrne med Slované, je preganjan in zaprt. — Smrt Metodova.

Knez Kocelj prosi papeža, naj mu pošlje Metoda nazaj. Papež Hadrijan mu odgovori, da ga pošilja ne le njemu samemu, ampak tudi vsem Slovanom kot škofa in učitelja.

Metod se torej vrne in nadaljuje svoje delo še z večjo vnemo.

Nekateri nemški škofje ga začno zaraditega močno sovražiti in obrekovati. Višji solnograški škof skliče cerkveni zbor nemških škofov in duhovnikov. Tudi Metod gre tja, a tam ga pridrže tri in pol leta v zaporu.

Ko papež to zve, jih razdražen prekolne in jim ukaže Metoda takoj izpustiti. Papež Hadrijan II. je že leta 869. posvetil Metoda za nadškofa moravskega in panonskega.

Nemški škofje pa ga še nadalje obrekujejo pred svetom in očrniijo pred papežem in narodom, češ, da uči krivo vero.

Sv. Metod mora tretjič v Rim, kjer dokaže, da je nedolžen. Toda dnevi so mu bili šteti. Ko se povrne domov, umrje 6. aprila 885. leta. Pokopan je v Velehradu na Moravskem.

8. Zakaj čislamo sv. brata Cirila in Metoda.

Sv. Ciril in Metod nista ne le prižgala luč sv. vere med Slovani, ampak sta tudi položila temelj narodni omiki med njimi. Potovala sta med slovanskimi narodi, jih budila in učila ter blažila njih srca.

S svojimi novimi pismenkami sta pripomogla, da se je tudi med Slovani jela širiti omika in da so se Slovani seznanili s pisanjem in čitanjem knjig.

Zato čutimo veliko ljubezen do njiju in ju slavimo kot slovanska apostola.

Papež Lev XIII. ju je leta 1880. proglasil svetnikoma, kar je vse Slované močno razveselilo.

S cirilico piše še dandanes nad devetdeset milijonov Slovanov. To so Rusi, Bolgari in Srbi.

Med Slovenci se je pred nekaj leti ustanovila šolska družba, ki ima namen varovati slovensko deco potujčevanja.

To družbo smo imenovali na čast slovanskih apostolov sv. Cirila in Metoda „Družbo sv. Cirila in Metoda“.

Osnova.

1. Bivališče in vera starih Slovanov.
 2. Mladost sv. Cirila in Metoda.
 3. Ciril spreobrne Kazarje in Bolgare in izumi cirilico.
 4. Ciril in Metod gresta na Moravsko.
 5. Ciril in Metod gresta v Rim.
 6. Ciril umrje v Rimu.
 7. Metod se vrne med Slovine, je preganjan in zaprt.
- Smrt Metodova.
8. Zakaj čislamo sv. brata Cirila in Metoda.

XIX. Iznajdba smodnika.

Učila: Podoba srednjeveškega orožja. — Lehmann: Slika obleganja mesta v srednjem veku. — Podoba prvega strelnega orožja. — Smodnik, oglje, žveplo, solitar. — Slika Bertolda Schwarza. — Slika modernega orožja. — Lehmann: Kmetje in vojaki (Landsknechte) v 16. stoletju.

1. Vojevanje in orožje v srednjem veku.

Vojske v srednjem veku so bile sestavljene malodane iz samih vitezov. Le tisti je bil za rabo, ki se je vabil v orožju že od mladih nog. To pa so mogli storiti le velikaši, ki jih niso trle skrbi za vsakdanji kruh. Tudi je bilo orožje silno drago; oprava marsikaterega viteza je veljala več, kakor je veljala najlepša kmetija. Tedaj so hodili na vojsko le imenitniki, ki so zato pri kraljih in cesarjih imeli največ veljave.

Če so hoteli v srednjem veku oblegati mesta, so napravili okrog velike lesene stolpe, ki so jih še prevlekli s

kožami, da jih sovražnik ni zažgal. Iz njih so streljali na mesto s puščicami, metali z velikimi stroji kamenje in skušali razrušiti zidovje. Na prostem pa je tisti največ veljal, ki je bil močan in je imel trden oklep in dobro orožje ter znal spretno sukati sulico in meč.

2. Bertold Schwarz iznajde smodnik.

Vso veljavo viteštva je izpodkopal smodnik. Ni dognano, kdo in kdaj ga je iznašel. Najbrž so zanesli to iznajdbo in skrivnost med evropske narode Arabci, ki pa so jo brez dvoma dobili od Kitajcev, ki jim je bil smodnik znan že stoletja pred Kristusom.

Pripoveduje se, da se je slučajno posrečilo dobiti to zmes frančiškane Bertoldu Schwarzu, ki je živel okolo leta 1350. v Freiburgu na Badenskem. Delal je poizkuse, da bi spoznal svojstva in moči naravnih teles. Nekega dne je zmešal v možnarju zdrobljeno žveplo, solitar in oglje ter pokril to zmes s težkim kamenom. Po naključju pade v možnar iskra. Zmes se vname, strašen pok nastane, kamen pa odleti visoko v strop. Prestrašen stoji menih pred to čudno prikaznijo. Ponavlja poizkus, pa vedno z istim uspehom. To objavi in pokaže, kako bi se dal smodnik rabiti za razdiranje zidov in trdnjav.

3. Izdelovanje in raba strelnega orožja.

S smodnikom so v začetku razstreljevali le skale, kmalu pa tudi gradove roparskih vitezov. Začeli so izdelovati možnarje z luknjico na zadnjem koncu. Pred možnar ali celo vanj so devali v začetku manj težko kamenje.

Sčasom pa so začeli izdelovati težke in daljše, jako neokretne možnarje ter jih imenovali kanone ali topove, ki jih kar z mesta ni bilo premakniti. Tudi je minilo pol ure in še več, preden so tak top enkrat nabili in izprožili. Vrhutega se je težko merilo z njim. Ti topovi so grozovito za-

grmeli, a napravili le malo škode. Streljalo se je z velikimi kamenitimi krogli, pozneje z železnimi. V našem cesarstvu so prvič streljali s topovi proti koncu štirinajstega stoletja (l. 1376. v beneški vojni).

Pozneje so izumili tanjše železne cevi, da jih je posamezni vojak nosil na rami; imenovali so jih arkebuze, pozneje puške. Te pa so bile s početka tako težke, da je moral vojak s sabo nositi še rogovilasto palico, ki je nanjo pri streljanju naslonil puško.

Smodnik so zažigali v cevi s tlečimi cunjami, pozneje s kresilnim kamenjem ali flintom, ki je nanj udaril jeklen petelin, da se je ukresala iskra in užgala smodnik. Odtod še sedaj ime flinta.

Da so mogli puško rabiti tudi kot sulico, so natikali nanjo ostre, kratke dvorezne sulice, ki so jih po mestu Bayonn-u na Francoskem, kjer so jih iznašli, imenovali bajonete. Že sredi 17. stoletja so topove, puške in bajonete sploh rabili v vojnah.

4. Posledice iznajdbe smodnika.

Po iznajdbi smodnika, topov in pušk se je način bojevanja docela izpremenil. Dotlej so odločevali bitke vitezi konjeniki; pešci pa le s telesno močjo.

Za zidovjem so se lahko ubranili močnejšemu sovražniku. Odslej pa vitezom ni več koristila hrabrost, izurjenost in trden grad. Grad so lahko razrušile krogle, na prostem pa je za grmom čepeč lahko vsak pritlikavec s puško ubil najmočnejšega viteza.

Viteštvo je izgubilo vso veljavo.

Tedaj so jeli vitezi odlagati ščite in oklepe v orožnice in jih zamenjavali za puške ter se jeli seliti iz trdnih gradov v nižave.

Novo iznajdbo so izkoriščali tudi knezi in vladarji, ki so zdaj oboroževali lahko s puškami kmete in rokodelce ter jih jemali v službo kot vojake za plačilo. Takim najetim

vojakom so rekli „Landsknechte“. Pozneje so vladarji obdržali po več sto takih vojakov kar stalno v službi, da so jih imeli vsak hip pripravljene.

To je bil začetek stalnih vojsk, kakršne imamo dandanes.

Vpliv in ugled meščanskega stanu se je jel dvigati, slava vitezov je pa pojemala.

Osnova:

1. Vojevanje in orožje v srednjem veku.
2. Bertold Schwarz iznajde smodnik (okolo leta 1350.).
3. Izdelovanje in uporaba strelnega orožja: možnarji, kanoni, (arkebuze, flinte,) bajoneti.
4. Posledice iznajdbe smodnika:
 - a) moč viteštva pojema;
 - b) veljava meščanov in rokodelcev raste;
 - c) stalne vojske (začetek).

XX. Iznajdba papirja.

Učila: Pergament — papir. — Rokopis na pergament — papirju.
— Rokopis na starem cunjastem papirju. — Eschner: Izdelovanje papirja.
— (Tehnološka tabla). — Papir iz cunj, lesa, slame. — Zemljevid Evrope.

1. Pisanje v najstarejših časih. — Odkod ime?

V starem in tudi v srednjem veku ljudje še niso poznali takšnega papirja, kakor ga poznamo dandanes v obilici. — Najstarejši narodi so pisali s kovinskimi črtali na opeko, ki so jo žgali in tako ohranili trajno pisavo, ali pa na voščene plosče, pa tudi na kamen.

V Egiptu so živeli, kakor je znano že iz svetopisemskih zgodb, stari Egipčani. Ti so pisali na spodnjo kožo ali ličje bičja, ki so ga imenovali „papyrus“, odtod je dobil sedanji papir svoje ime. Ali ta egiptovski papir je bil sila

drag in ker tako bičje drugod ni raslo ter ga tudi v Egiptu niso imeli preveč, ga v drugih deželah ni bilo dobiti niti za težke novce.

2. Pisanje na koženico (pergamant).

Ljudje so bili primorani, pomagati si na drug način: začeli so tanke ovčje in kozje kože prav skrbno strojiti in poizkušali nanje pisati. Izprva ni šlo, ker se je barva razlila in razmazala na popolni gladini. — V tretjem stoletju pred Kristusom so začeli v mestu Pergamu izdelovati najboljše kože za pisavo. Po tem mestu so jih tudi imenovali pergament ali po naše koženica.

Ob Kristovem rojstvu in še dolgo potem so pisali po vseh rimskih deželah na pergament. Seveda nanj ni bilo lahko pisati, pisava je bila največkrat slaba; v teku več stoletij je pisava porumenela in postala nečitljiva. Vendar je ohranjenih še precej starih rokopisov na pergamentu.

Takih rokopisov niso mogli vezati, kakor papirnatih, ampak so jih zvijali v zavitke; včasih so jih tudi skranjevali v posebnih škatljah. Imenitne rokopise je videti v muzeju.

3. Izdelovanje bombažastega papirja.

Kakor so Kitajci poznali smodnik prej ko mi, tako so bili tudi glede papirja srečnejši. Že 150 let pred Kristom so znali iz surovega bombaža izdelovati tanek papir, ki so nanj prav dobro pisali. Ker pa Kitajci z zunanjim svetom niso hoteli občevati, je minilo mnogo let, preden so v Evropi zvedeli to novico. Ker pa je bil bombaž, ki raste le v vročih deželah, tačas pri nas silno redek in drag, se izdelovanje papirja ni moglo udomačiti.

4. Izdelovanje papirja iz cunj.

Okolu leta 1000 so začeli na Španskem izdelovati papir iz bombažastih cunj, med katere so mešali po malem tudi

platnene. Sadaj je bil papir že ceneji. Marsikdo si ga je že lahko kupil. Ljudje pa niso mirovali, dokler se jim ni posrečilo, izdelovati papir iz samih cunj. Zdaj šele je postal papir tako cen, da si ga je vsak lahko kupil. V novejšem času ga izdelujejo tudi iz smrekovega lesa in celo iz slame.

5. Cena papirja zvišala omiko.

Pergament je bil silno drag, zato so nanj pisali le bogataši, kralji in vladarji. Tudi menihi so se pečali s prepisovanjem starih virov na pergament. Odkar je postal ceneji, kupil si ga je lahko vsakdo ter se vadil nanj pisati. Dandanes pa je tako poceni, da ga lahko kupi vsakdo.

Z iznajdbo papirja je omika znatno napredovala. Ker so se ljudje vadili pisati, so si jeli dopisovati ter zapisovali svoje misli, dogodke in izkušnje ter jih dajali čitati drugim.

Osnova:

1. Pisanje v najstarejših časih. — Odkod ime papir?
2. Pisanje na koženico (pergament).
3. Izdelovanje bombažastega papirja.
4. Izdelovanje papirja iz cunj.
5. Cena papirja zvišala omiko.

XXI. Knjigotiskarstvo.

Učila: Star rokopis. — Slika začetne črke rokopisa. — Lesorez. — Bakrorez. — Posamezne vlite črke rokopisa. — Stavek litih črk. — Lita stereotip — plošča z matrico. — Litografičen kamen s pripravljeno podobo za kamenotisk. — Slika Ivana Gutenberga. — Becker — Geiger: Ivan Gutenberg kaže mogunškim meščanom prvo tiskano knjigo. — Slika ali razglednica Gutenbergovega spomenika v Moguncu. — Eschner: Knjigotiskarstvo (Tehnološka tabla).

1. Pisane knjige.

V starodavnih časih ljudje niso imeli tiskanih knjig, kakor so n. pr. naše čitanke. Takrat so morali vse knjige

prepisovati, kar je bilo silno zamudno. Posebno so menihi po samostanih prepisovali knjige. Zato pa so tudi lepopisje dognali na visoko stopnjo. Še dandanes se nahajajo po knjižnicah take pisane knjige, ki imajo začetne črke kaj lepo in umetno izdelane. Najstarejši taki rokopisi so pisani na koženico. Če je bila ta rdeča, so slikali nanjo začetno črko z zlato in srebrno barvo.

To prepisovanje je stalo mnogo časa in truda. Tudi pisati ni znal vsak. Ni čuda, da so bile take knjige silno redke in drage. Sv. pismo n. pr. je veljalo več tisoč kron. Zaraditega so knjige dobivali le po samostanih, pri bogataših in učenjakih. Draginja knjig pa je ovirala razširjevanje omike. Umevno je, da je bil pouk v šolah, ki pa jih je tedaj le malo bilo, silno pomankljiv.

2. Lesorezi in lesotisk.

Napočili pa so boljši časi, ko se je izumilo izdelovanje papirja iz platnenih cunj, zakaj ta papir je bil napram pergaментu jako poceni.

Še važnejši pa je bil izumek lesotiska. Že v 14. stoletju so začeli ljudje na gladke lesene deščice izrezovati raznovrstne svete podobe in kvarte, ki so jih pobarvali in potem pritiskali na pergament ali navaden papir. Pozneje so zlasti menihi po samostanih izrezovali s podobo vred tudi kako molitvico, ali celo desko samih črk in jih odtiskavali. Taki lesorezi so bili izpočetka prav slabi; težavno je bilo spoznati podobo.

Ako so hoteli natisniti celo knjigo, je trebalo toliko ploščic, kolikor strani je imela knjiga. Vse to, kar je bilo čitati na celi strani, so morali vrezati v eno tako deščico, ki so jo potem počrnili in pritiskali na papir.

Kako težavno, trudapolno in počasno je to bilo, ume lahko vsak, ki si misli le količkaj debelo knjigo. Vrh tega se je dalo s takimi ploščami natisniti le malo knjig, ker so se črke hitro obrabile, razkršile in razpokale.

Ljudje, ki so se s tem pečali, so se imenovali lesotiskarji ali pismotiskarji.

3. Ivan Gutenberg izume knjigotisk s posameznimi črkami.

V tem času je živel v Moguncu na Nemškem plemenitaš Ivan Gutenberg iz roda Gensfleisch (okolo l. 1440.). Ta mož, ki se je tudi pečal z lesotiskom, je pogosto premišljeval, ali bi se ne dale knjige s posameznimi črkami tiskati.

V ta namen je prirezal več ravnih, enako debelih in dolgih klinčkov, ki jim je na koncu vrezal pismenke (črke) ter jih potem vezal in zlagal v besede in vrste. Ko je hotel tiskati, je počrnil one vršičke s črkami in pritisnil na papir. Po odtisu je palice razvezal in porabil zopet za tisk novih knjig. Prvi poizkusi mu niso šli po želji, ker so črke bile lesene in so se kmalu okršile. — Zato jih je začel izrezovati iz svinca, pozneje pa iz cina. To je veljalo mnogo denarja, ki pa ga je Gutenbergu manjkalo.

Zato se je leta 1450. zvezal z bogatim zlatarjem Ivanom Fustom, ki mu je posodil denarja za ureditev prve tiskarne. Obema se je pridružil še župnik Schöffer, ki ni bil samo spreten lepopisec, ampak tudi prebrisane glave; ta je svetoval Gutenbergu črke vlivati iz zmesi mehke in trde kovine. Schöffer je izumel tudi dobro tiskovno črnilo in tako je ta občekoristna umetnost vedno bolj napredovala. Ko je Gutenberg svojo iznajdbo izpopolnil, se je lotil tiskanja sv. pisma. Delal je na skrivnem, da bi nihče ne raznesel njegove umetnosti. — Kako je svet strmel, ko sta Gutenberg in Fust leta 1455. povabila ugledne in bogate mogunške meščane v svojo delavnico ter strmečim možem kazala novo, prvikrat natisnjeno sv. pismo. (Glej sliko!) Ljudje so se kar trgali za nove knjige, toda skrivnosti tiska ni vedel nihče.

4. Gutenbergova žalostna usoda.

Vse je slavilo in občudovalo Gutenberga. A zaslužene slave se ni dolgo veselil, zakaj bogati Fust, ki je Gutenbergu posodil nekaj denarja, je postal skop in zelo nevoščljiv. Ker mu Gutenberg takoj ni mogel vrniti posojila, je sodišče vso tiskarno prisodilo skopemu Fustu, ki je potem s pomočjo Gutenbergovih pomočnikov dalje vodil tiskarno in v kratkem času še bolj obogatel.

Vrli Gutenberg pa je popolnoma obubožal. Šele čez več let je mogel napraviti svojo novo tiskarno. Skopega Fusta pa je zadela zaslužna kazen — umrl je vsled kuge.

Dve leti potem je umrl tudi Gutenberg reven in zapuščen od vseh. Šele čez mnogo let so zaslužnemu možu postavili v Moguncu lep spomenik.

5. Razširjenje knjigotiska.

Dokler sta živela Gutenberg in Fust, ni nihče vedel za skrivnost tiska. Ljudje so tedaj mislili, da je to čarovnija. Zgodilo pa se je, da je sovražnik napadel Mogunc, razdejal trdnjavo in obenem tudi obe tiskarni.

Pomočniki teh tiskaren, ki jih prej še iz njih niso pustili, so se zdaj razkropili po vsem svetu in tako raznesli skrivnost tiska. Kmalu so na Nemškem ustanovili več tiskaren. — V Ljubljani je ustanovil prvo tiskarno leta 1575. neki Janez Mandelc, doma iz Primorskega.

6. Pomen knjigotiska za izobrazbo.

Zdaj se je tiskarstvo jelo širiti po vsem svetu. Tiskanih knjig je bilo kmalu vse polno; bile so tudi cenejše od pisanih.

Lahko so jih zdaj kupovali meščani in kmetje. Tudi otroci so se učili čitanja; naobrazba se je vedno širila, in šole so se množile.

Ako se je poprej kje kaj zgodilo, se je zvedelo to šele čez mesece; zdaj pa to zvemo včasih že v par urah iz najbolj oddaljenih krajev. Mnogo dobrega se je razneslo po tiskanih knjigah in časnikih, pa tudi mnogo slabega in pohujšljivega.

S pomočjo tiskarstva se je človeku odprla pot do višje izobrazbe in blagostanja. Dandanes ne velja za izobraženega, kdor ne zna čitati. Varujte se slabih spisov, pazno pa čitajte koristne knjige!

O s n o v a.

1. Pisane knjige.
2. Lesorezi in lesotisk.
3. Ivan Gutenberg izumi knjigotisk s posameznimi črkami.
4. Gutenbergova žalostna usoda.
5. Razširjenje knjigotiska.
6. Pomen knjigotiska za izobrazbo.

2 2 2

XXII. Celjski grofje.

Učila: Slika Ulrika II. grofa celjskega. — Slika cesarja Friderika III. — Slika ali razglednica celjskega gradu in Celja. — Zemljevid Avstro-ogrske države.

1. Rod celjskih grofov. — Herman.

V soneškem gradu blizu Braslovč s v 14. stoletju živeli junaški in bogati plemenitaši. Razni zapravljivi plemenitaši na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem so jim zastavljali svoja posestva. Ker jih ti navadno niso mogli več rešiti, ostajala so nemškim gospodom, kakor so se sprva sami imenovali.

Iz gorenje Savinjske doline so širili svojo oblast dalje. Leta 1331. je dal cesar Ludovik soneškemu grofu Frideriku polovico celjskega gradu, kmalu potem tudi drugo

polovico, ter ga povzdignil l. 1336. med nemške kneze z grofovskim naslovom.

Ker je postalo Celje glavno mesto njihovega posestva, so se odslej zvali celjski grofje.

Zgodovina te stare in plemenite rodovine nam našteva mnogo dejanj in važnih dogodkov.

Poslavili so se na raznih bojiščih, v vojnah s Turki in postali naposled tako imenitni, da so si izbirali neveste v kraljevih rodbinah.

Grofica Barbara je postala celo soproga cesarja Sig-munda. Njen oče grof Herman, je bil vrhovni glavar (ban) Slavonski in grof v Zagorju. Pridobil je tudi mnogo posestev na Koroškem in Kranjskem ter postal najmogočnejši gospod na slovenski zemlji. Imenoval se je „grofa po božji milosti“ in dal kovati svoje novce.

2. Grof Friderik — Veronika.

Sin Hermanov je bil Friderik, ki se je poročil s preprosto Veroniko. Zakon z ženo tako nizkega rodu je ošabnega očeta tako razjaril, da je pričel preganjati sina in sinaho. Kmalu je dobil sina v pest, ter ga dal zapreti v celjski grad. Veronika se je skrbno skrivala, toda tudi njo je kmalu zalotil in jo dal zadušiti v kopeli na svojem gradu v Savinjski dolini.

Zaradi tolike okrutosti je nastalo med očetom in sinom, ki ga je bil po smrti Veronike sicer izpustil, hudo sovraštvo. Sin se je klatil mnogo časa po svetu, a naposled vendar zopet spraval z očetom.

Kakor ves rod, je bil tudi Friderik silovit mož.

3. Ulrik II., zadnji grof celjski.

Ker je hotel cesar Friderik III. ošabne celjske grofe zopet ukloniti pod svojo oblast, nastala je med njim in temi mogočnjaki dolgotrajna vojna, v kateri sta se grof Friderik in sin Ulrik II. uspešno bojevala proti cesarju.

Najela sta slavnega češkega vojskovodjo Jana Vitovca ter sta premagala Friderikovo vojsko in razdjala nekaj njegovih gradov.

Leta 1441. sta zaman oblegala Ljubljano in Novo mesto, pač pa sta osvojila Kranj.

Po končani vojni je cesar Friderik priznal celjskemu grofu neodvisnost in sklenil ž njim celo vzajemno dedinsko pogodbo.

Grof Ulrik II. je hotel postati kralj bosenski. Bil je varuh sinu cesarja Albrehta II., Vladislavu Posmrtniku, in je postal njegov prvi minister in svetovalec. Zaraditega so ga Ogri, zlasti pa Vladislav, sin slavnega Ivana Hunyadija, smrtno sovražili.

Ko je leta 1456. potoval kralj z Ulrikom II. v Belgrad, kjer je bil tudi Hunyadi, so Ulrika 9. novembra v gradu umorili in mu glavo odsekali.

Ulrik II. je bil zadnji celjski grof; z njim je izmrl močni rod celjski baš takrat, ko je dosegel vrhunec slave in moči. Ko so ga v Celju v minoritskeji cerkvi slovesno pokopali, ter je grbonosec v črni obleki zaklical: „Danes grof celjski in nikdar več!“ — zajokali so možje in žene, zakaj pretresla je vsakega nagla in kruta usoda mogočnega.

Bogato dedščino: sedemdeset velikih in nebroj manjših graščin, mnogo gotovine in petino Kranjske si je vsled dedinske pogodbe s pomočjo hrabrega Vitovca osvojil cesar Friderik.

Tako je postal zopet habsburški vladar gospod velikemu delu Slovencev.

O s n o v a :

1. Rod celjskih grofov. — Herman.
2. Grof Friderik in Veronika Deseniška.
3. Ulrik II. zadnji grof celjski († 9. nov. 1456).

XXIII. Turki pred Radgono.

Učila: Fotografična slika ali razglednica Radgone. — Ernest Železni pred Radgono (slika iz Hubad: Junaki I.) — Kollarz: Ernest Železni (slika).

1. Turki napadejo Radgono.

L. 1418. so Turki divjali po Ogrskem. Pridrli so tudi na Štajersko ter oblegli Radgono. A Radgončanje se krepko branijo in pošlejo do vojvode Ernesta Železnega v Gradec prošnjo za pomoč.

Ker je pa bila štajerska vojska premala, prosil je vojvoda pomoči iz sosednih dežel. Na Lipniškem polju je čakal pomočnikov.

Dne 4. oktobra pride Nikolaj Frangipan. Pripeljal je čez 1000 izurjenih kojnikov, ki jih je bil nabral na Kranjskem in Hrvaškem. Deželni glavar koroški pa je imel pod svojim poveljem 2000 pešcev in 700 konjikov. Ti se združijo s Štajerci in jo kmalu udarijo proti Radgoni.

Turški poveljnik Ahmed beg je medtem neprenehoma naskakoval trdnjavo. Noč in dan obleganci niso imeli miru.

Od treh strani so naskakovali neverniki, le ob Muri niso mogli do mesta. Rjové so drli proti zidovju, močne lestve so nosili seboj, prislanjali so jih na zidovje in po njih plezali kvišku.

A Radgončanje so hrabro odbijali napad za napadom. Celo žene, dekleta in otroci so valili kamenje na Turke in jih polivali z vrelo vodo. V prvem naskoku je padlo 3000 nevernikov. Naskakujejo v drugo, tretje, a ne polaste se mesta.

2. Ernest Železni hiti na pomoč.

Ernestova vojska se je, ko je bila popolnoma zbrana, pomikala naglo proti Radgoni. Da bi se odpočila, vstavila se je v Cmureku. Kmalu so spali vojaki, le straže so bdele

še na vseh straneh. Samo vojvoda Ernest ni mogel spati. Bilo je že polnoči; kar pripelje straža mladega vojaka pred vojvodo.

Čelada je pokrivalo blede, upadlo lice, in oklep mu je branil prsi. S tresočim glasom je pripovedoval o obupnih in hrabrih bojih junaške posadke, ki jo je pokosil skoro že turški meč. Le starci, dečki in žene so se še branili. Skoz sovražne trume je prodrlo nekoliko junakov, toda le njemu samemu se je posrečilo priti do vojvode.

„Ne odlašajte s pomočjo, gospod!“ zakliče junak in omahne nezavesten na tla. Čelada mu pade z glave in dolgi ženski lasje se mu vsujejo po ramah.

Prestrašen skoči Ernest na noge, sluga hoče pomagati ranjenemu vojniku. Odpre mu oklep. Ali, oj čudo, v oklepu najde mlado junakinjo, ki se je, smrtno ranjena, prerinila skoz sovražna krdela in srečno dospela do vojvode.

Ernest ni čakal več zore. Trobente glas pokliče takoj vso vojsko na noge. Molče se postavijo krdela v vrsto in odrinejo proti Radgoni.

3. Junaški boj in zmaga. — Kolnic.

Ob svitu jutranjega solnca zagledajo kristijani turške šatore in oblegano mesto.

Prestrašene javljajo sovražne straže Ahmed begu, da prihaja vojvoda Ernest s Štajerci, Korošci in Kranjci zvestim svojim Radgončanom na pomoč. Hitro se ustavi nasprotnikom. Vname se strašen boj. Kristijanom na čelu seka Ernest Turčine, ki padajo za njim kakor snopje za ženicami.

Kar ga obda divja truma mohamedanov; sovražno kopje zadene vojvodovega konja, vojvoda pade na tla. Veseli zavpijejo Turki in navale nanj, hoteč ga prebosti. A Bogomir Ravbar, kranjski junak, priskoči na pomoč, poseka Turke ter reši svojega gospodarja.

Tudi Korošci so med tem dobro delali. Junaški njih poveljnik Kolnic je napadel sovraga od strani in zagnal njegovo desno krilo v beg. Ahmed beg hiti svojim pomagat. Hrabri Kolnic je baš pojal dva turška poveljnika pred seboj. Na prvi mah se zvali eden s konja; ko pa mahne v drugo, leži na tleh preklan drugi nasprotnik.

Besen od jeze se zakadi Ahmed beg sam nad Kolnica, ki pa se ga ne vstraši, ampak mirno čaka nasprotnika. Turek udriha po vitezu, in v svoji jezi ne pazi dosti. Kolnic porabi priliko, tanek švist — in Ahmedov krivi meč odleti daleč proč. Divje zatuli mohamedan in skoči med svoje, ki mu hite pomagat. Prvemu iztrga meč iz rok in plane zopet nad Kolnica, ki mu je že huda pela. Le malo tovarišev je imel še okrog sebe; roka mu omahuje in kri mu curlja izpod oklepa. Ko pride Ahmed blizu njega, udari Kolnic z vso silo po njem; rani ga, ali meč se mu zdrobi na kosce. Srečno prestreže še s ščitom Turkov udarec. Pa kaj bi mogel brez orožja! V tem hipu prihiti Frangipan s Kranjci in Hrvati. Ko vihra pridirja na konju in zadene Ahmed bega s kopjem tako dobro, da ga strmoglavi s konja.

Milo začne ta prositi, naj bi ga pustil živega, a Frangipan mu porine kopje v hudobno srce.

Po smrti svojega poveljnika se spuste Turki v divji beg, kristjani pa za njimi.

Tudi Radgončanje planejo iz mesta in pritisnejo na Turka. Beguni niso znali kam se obrniti. Mnogo jih je poskakalo v Muro, ki je pordela od sovražnikove krvi.

Ta dan je padlo nad 19.000 mohamedanov, pa tudi kristijani so izgubili nad 2.000 hrabrih bojevnikov. Izmed živih pa je bil ranjen vsak tretji.

Tako je spodil Ernest Turke izpred Radgone. Da niso bile Radgončanke tako junaške, prišel bi bil prepozno.

Z velikim navdušenjem so prišli kristijani po boju v mesto. Vojvoda sam je pohvalil hrabre Radgončanke in jim odkazal del plena.

Osnova:

1. Turki napadejo Radgono.
2. Ernest Železni hiti na pomoč.
3. Junaški boj in zmaga. — Kolnic.

XXIV. Gosposvetsko polje.

Učila: Slika Albrehta II. Modrega in Otona Veselega (Kollarz.) — Fotografska slika vojvodskega kamena na Gosposvetskem polju (glej A. Kaspret: Zgodovina srednjega veka str. 66.) — Slika „Ustanavljanje koroških vojvod.“ (Kaspret: „Zgodovina srednjega veka“ str. 65).

1. Oton Veseli pridobi Koroško.

Po smrti Friderika Lepega sta mu sledila brata Albreht II. Modri in Oton Veseli, ki sta zopet razširila habsburško oblast čez velik del našega naroda, zakaj pridobila sta Koroško.

Leta 1335. je namreč cesar Ludovik II., ki je bil tačas zvest zaveznik Habsburžanov, slovesno podelil v Lincu Koroško Otonu Veselemu. Oton je šel potem na Koroško. V Št. Vidu, ki je bil tačas stolno mesto Koroške, so se mu poklonili koroški velikaši in mu prisegli zvestobo.

2. Vojvodski stol.

Na Gosposvetskem polju, ki leži na severovzhodni strani Celovca, se je dal Oton namesto hromega Albrehta umestiti po starem običaju na vojvodskem stolu.

Ta najslavnejši spomenik stare slovenske zgodovine stoji tik ceste. Na nje vzhodni strani je z visoko železno ograjo opasan in okolo inokolo z drevjem obsajen. Na obeh straneh kamenitega stola sta pripravljena sedeža, ob straneh s pokončnimi kameni, ki so služili rokam za naslonilo.

Sredi med obema sedežema stoji 2 m visoka in $1\frac{3}{10}$ m široka kamenita plošča, ki je služila na obeh straneh hrbtu za oslombo. Vojvodski stol so morali postaviti takrat, ko je prišlo v navado umeščanje koroških vojvod, okolo konca VII. stoletja.

3. Umeščanje vojvode.

Na vojvodskem stolu se je vršil torej znani pomembepolni starodavni običaj umeščanja deželnega kneza. Ta običaj se je vršil v slovenskem jeziku, v tistem jeziku tedaj, ki je v njem vse koroško plemstvo govorilo pred cesarjem.

Na kamnu je sedel preprost kmet. Z eno roko je držal marogastega bika, z drugo pa šarasto kobilo. Nedaleč od njega je stal v sivi suknji in kmetskih čevljih vojvoda s pastirsko palico v roki sredi deželnih plemičev in vitezov.

Ko se je približal vojvoda kmetu na kamnu, je ta vprašal: „Kdo se tam približuje?“

Vsi so odgovorili: „To je deželni knez.“

Kmet je vprašal dalje: „Ali bo pravičen sodnik? Ali je prosto rojen? Ali bo varuh prave vere?“

Vsi: „Je in bo!“ „Po kaki pravici,“ je nadaljeval kmet, „me more pregnati s sedeža?“

Vsi so odgovorili: „Dobiš šestdeset beličev, marogastega bika, kobilo in obleko, ki jo ima zdaj knez, in tvoja hiša bo prosta vsakega davka.“

Nato je kmet kneza rahlo udaril v lice ter ga opomnil naj bo pravičen sodnik. Stopil je potem s kamena in odgnal živinčeti. Knez pa je zavzel njegovo mesto, izdrl meč, mahnil z njim na vse štiri strani ter se zarotil, da bo vsem sodnik po dolžnosti in pravici.

Potem so šli v gosposvetsko cerkev k veliki maši in cerkvenemu opraviilu. Šele po cerkvenem opraviilu se je vojvoda preoblekel ter sedel k obedu.

Po obedu so se vrnili na Gosposvetsko polje. Vojvoda je zopet sedel na kameniti prestol. In tukaj pod milim nebom, pred obličjem mogočnega Triglava, ki od jugozahoda veličastno moli svojo glavo čez Karavanke: tukaj je sedel novi vojvoda na sedež, ki je proti solnčnem vzhodu obrnjen in začel soditi vsem, ki so se o čem pritožili, in deliti fevde svojim plemičem.

Zadnji vladar, ki je bil na ta način ustoličen, je Ernest Železni, l. 1414. Pozneje pa sta sprejela le še nadvojvoda Karel I. 1563 in njegov sin Ferdinand I. 1596. na vojvodskem stolu sedeč poklon deželni stanov in s prisego obljubila, deželne običaje spoštovati in nje pravice braniti.

Osnova:

1. Oton Veseli pridobi Koroško. 1335. l.
2. Vojvodski stol.
3. Umeščanje vojvod.

2 2 2

XXV. Junaški boj na Predelu.

Učila: Zemljevid Primorskega. — Fotografična slika ali razglednica spomenika Hermannu na Predelu. — Slika boja na Predelu („Slovan“ 1909, stran 180.) — Slika stotnika Hermanna (ibid.).

Leta 1809. poiskusi cesar Franc I. še enkrat svojo srečo in napove vojno Napoleonu. Opiral se je zlasti na narodne brambovce, ki so se takrat zbirali po vsem cesarstvu.

Nadvojvoda Ivan je v severni Italiji sicer 16. aprila premagal sovražnike, ali ker so bili Avstrijci ob istem času na Bavarskem premagani, se je moral tudi on umikati proti Soči. Za njim so drli Francozi proti notranjeavstrijskim deželam.

Dne 12. maja skliče vlada črno vojsko za Goriško skupno s Kranjskim. Da bi ta ložje ovirala sovražnikovo

prodiranje, zapove nadvojvoda Ivan, naj se postavijo male trdnjave na onih cestah, ki peljejo proti središču cesarstva.

V naglici so zgradili pri Naborjetu in na Predelu po navodilih stotnikov Hensla in Hermanna povsem preprosto dve kladari. Na podstavku iz kamenja brez malte so postavili dvojnato steno iz lesenih hlodov, do dva metra narazen, a prostor med njima so izpolnili z zemljo. V obe trdnjavi so postavili več topov in ju založili dobro z živežem.

V predelsko trdnjavico, ki jo je dal sezidati stotnik Hermann, so poslali eno stotnijo, t. j. 220 mož hrvaških graničarjev.

Glavna francoska vojska pod poveljstvom Serasovim se je obrnila iz Gorice za Sočo proti Koroškemu. Domača narodna straža se jim je sicer ustavljala, pa bila je preslaba.

Že 15. maja 1809 proti večeru dospe sovražnik do Predela in se utabori na Strmcu.

Drugo jutro začne napadati trdnjavico.

Od vseh strani je grmel nanjo silen strel, ali posadka je čvrsto odgovarjala; njeni topiči so pobijali Francoze, da so padali kakor snopje ob žetvi. Hrvaški junaki so bili vsi navdušeni in so sklenili braniti se do zadnjega.

Francozom se je mudilo proti Trbižu, ker jim je primanjkovalo že živeža. Kakor besni so rili prot trdnjavici in izkušali splezati po globokih jarkih na njeno gorenjo stran, toda vselej brez uspeha. To naskakovanje se je ponavljalo drugi in ravnotako tretji dan. Vsak dan so povpraševali Francozi Hrvate, se li hočejo podati, ali junaki so odgovorili vedno z odločnim ne, tudi, ko se jim je naznanilo, da je Naborjet po junaški borbi že padel in da je Trbiž v francoskih rokah.

Zadnjič, dne 18. maja proti večeru, se posreči Francozom, da priplezajo nad trdnjavico in jo zažgo s smolenimi venci. Veter je plamen hitro razpihal in požar se je razširil na vse strani.

Zaradi ognja in dima ni bilo več mogoče braniti se v kladari. Hermann jo vdere z ostanki posadke — kakor Nikolaj Zrinjski — iz trdnjave in skuša prodreti skozi sovražnika v goro.

Pa skoro vsi junaški branitelji so bili pobiti in posekani, le kakih šest je zbežalo po noči k svojim in oznanilo slavno smrt svojih tovarišev.

Tudi stotnik Hermann se je zgrudil pod neštetimi ranami in izdihnil.

Junaški boj malih hrvatsko-srbskih čet ob koroški meji je imel uspeh, da je bila francoska armada štiri dni zadržana, in so se glavne avstrijske čete lahko nemoteno umaknile proti Dunaju.

Na mestu lesene trdnjave so l. 1848. sezidali novo trdno zidano trdnjavo. V spomin na junaško smrt Hermannovih Hrvatov in Srbov je dobila utrdba ime: „Fort Hermann“. Cesar Ferdinand pa je dal na bojišču prepojenim s krvjo postaviti spomenik: ogromno, trioglato ploščo, pod njo umirajočega silnega leva, ki mu tiči v prsih odlomljen meč.

O s n o v a :

1. Umikanje avstrijske armade.
2. Zidanje trdnjav. — Stotnik Hermann.
3. Prihod sovražnika. — Junaški boj in smrt.
4. Spomenik.

XXVI. Goriški grofje.

U č i l a : Fotografična slika Gorice. — Fotografična slika Goriškega gradu. — Slika Gorice v XVIII. stoletju (Rutar: Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska II. del, str. 33.) — Nagrobni spomenik zadnjega goriškega grofa (ibid. str. 51.) — Slika najstarejšega grba goriškega mesta (ibid. str. 69.).

Velik del slovenskega naroda so vladali tudi grofje goriški. Prvi grofje goriški so bili samo oskrbniki oglejskih

patrijarhov, ki so bili pravi gospodarji na Goriškem. S časom pa so se v grofovini tako utrdili, da je postala njih dedna last, in začeli so se po njej tudi nazivati.

Najprej so si lastili ti grofje le mali solkanski okraj. Okolu l. 1030. pa je deželico priženil Markvard Eppenstein-ski, sin koroškega vojvode, ter si postavil „grad na Gorici“; po gradu se je nazivalo mesto, ki je polagoma nastalo okrog gradu.

Kakor drugod so se tudi na Goriškem hitro menjavale vladarske rodovine. Eppensteinoviči so prodali svoja posestva grofom turgavskim, ki so imeli glavno bivališče na Tirolskem.

Ti grofje so bili krepki in neumorni vladarji, ki sta jim bila lov in sijajne viteške igre najljubša zabava.

Bili so izprva vrli in umni gospodarji in zategadelj jako imoviti. Večkrat so oglejskim patrijarhom pomagali iz zadrege, ti pa so jim morali zastavljati marsikatero lepo posestvo, ki ga niso mogli nikdar več rešiti. Podložniki so jim dajali davek v pridelkih in živini.

Prvi goriški grof je bil Meinhard III. Podedoval je silno veliko ozemlja po svoji materi, po svoji ženi pa skoro celo Tirolsko.

Po njegovi smrti l. 1258. sta si njegova sinova Albert II. in Meinhard IV. razdelila dežele; prvi je dobil Goriško s posestvi na Furlanskem, zadnji Tirole. Ker je Meinhard pomagal Rudolfu Habsburškemu v boju proti češkemu kralju Otokarju II., mu je Rudolf v zahvalo podelil vojvodino Koroško z Gorenjskim.

Hči Meinhardovo, Elizabeto, je poročil Rudolfa Habsburškega sin Albreht I. Meinhardov sin in naslednik Henrik pa je bil lahkoživ zapravljivec, ki je vse očetovo imetje zapravljal, potem pa zastavljal podedovana posestva. Ko je leta 1335. zatisnil oči, sta Koroško in Gorenjsko zasedla brata Albreht II. Modri in Oton Veseli.

Goriški grofje, ki so izhajali iz Albertove vrste, pa so vladali dalje in srečneje. Albertov sin Henrik III. je bil

zelo podjeten gospodar, ki je čvrsto branil Istro pred Benečani. Oglejskemu patrijarhu je siloma ugrabil Tolmin ter mnogo posestev in dohodkov.

Potomci Henrika III. pa so si deželo večkrat med seboj razdelili. Živel so sijajno in potratno in vsled tega zabredli v dolgove. Primorani so bili, zastavljati posestva bogatejšim in mogočnejšim sosedom ter iskati varstva pred grabežljivimi Benečani.

Tako je nekdanja slava in oblast goriške grofovine hitro propadala. Zlasti so se naslanjali na mogočne Habsburžane, ki so jim pomagali v bojih proti slabejšim in silnim sosedom. V 15. veku so opustošili še Turki večkrat nesrečne dežele; tuintam so se vgnezdili tudi Benečani, ki so prihajali deželo branit proti Turkom, pa so jo sami posedli.

Da bi tako še več krajev ne izgubil, zamenjal je grof Lenard, ki je bil cesarju Maksimiljanu posodil denarja za vojno proti Ogrom, svoja furlanska posestva za druga na Nemškem ležeča.

Ko je Lenard 12. aprila 1500 umrl v Liencu na Tirolskem, je poslal cesar Maksimiljanu tri grofe s tristo jezdeci v Gorico.

V pričo cesarjevih poslancev so prisegli deželni stanovi zvestobo cesarju in slovenski župani so jim izročili svoje kraje. Cesar pa je potrdil deželi stare pravice in svoboščine.

Z veseljem je pozdravilo ljudstvo novo vlado, nadejaje se krepkejše obrambe pod mogočnimi perutmi avstrijskega orla.

O s n o v a :

1. Grofje Eppensteinski.
2. Grofje Turgavski.
3. Meinhard IV.
Albert II.
4. Henrik III.
5. Lenard † 1500.

XXVII. Trst se vda Habsburžanom.

Učila: Orožen-Hardt: Primorsko (zemljevid). — Načrt mesta Trst. — Fotografška slika Benetk. — Grb tržaškega mesta. — Slika tržaškega mesta iz XVII. stoletja (po Valvasorjevem bakrorezu. — Glej: Simon Rutar: Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra, str. 215).

1. Trst v davnih časih.

Ni dvoma, da je bila tržaška okolica naseljena že pred začetkom najtemnejših poročil, ki smo jih sprejeli iz sive starodavnosti. Kakor po sedanjih deželah, so stanovali ljudje tudi okolo Trsta najprej v votlinah, potem pa na gradiščih.

Prvi, ki je omenjal ime Trst (Tergeste), je bil grški zemljepisec Strabon. Ta pripoveduje, da je bil tu neobzidan kraj, ki so se v njem naselili ilirski Karni. Ko so Rimljani prodirali proti severu, so l. 178. pr. Kr. užugali Karne in se polastili vse dežele na vzhodni obali Jadranskega morja. Ko so Rimljani vso deželo pomirili, so ustanovili v Trstu svojo utrjeno vojaško naselbino na griču sv. Justa in po obronku doli proti morju.

Tam, kjer je sedanji grad, je stal rimski kapitol, glavno rimsko svetišče (tempel) pa na mestu sedanje stolne cerkve.

Rimljani so si prisvojili tudi vso zemljo okolo mesta in jo imenovali „Ager Tergestinus“. Na tem ozemlju so se popolnoma udomačili.

Vendar pa se mesto pod Rimljani in za preseljevanja narodov ni moglo posebno razvijati, ker so ga bojaželjni in roparski narodi večkrat siloma napadli.

2. Začetek krščanstva.

Kljub temu pa se je krščanstvo v Trstu že zgodaj razširilo in močno ukoreninilo. Seveda so Rimljani prve kristjane tudi tukaj preganjali.

Tako je umrl mučeniške smrti sv. Servul l. 283. Se bolj znana sta sv. Just in Sergij. Prvega so Rimljani utopili v morju, drugega pa so zaradi sv. vere l. 303. obglavili.

Na dan njegove smrti je baje padla iz neba njegova bradnica (helebarda) na glavni trg in meščani so jo potem sprejeli za znak svojega mesta, kakor se vidi na grbu še danes.

Kljub razglasitvi krščanske vere za državno po cesarju Konstantinu, najdemo šele pod vladjo vzhodnogotskega kralja Teodorika v Trstu prvega škofa Frugiferja. Pod razumno, modro in pravično vladjo tega kralja se je tržaško ozemlje s Trstom vred zopet pomirilo in povzdignilo.

3. Trst pod raznimi gospodarji.

Bizantinski vojskovodja Belizar je v vojni z Goti le te premagal, jim vzel vso Italijo in dežele na vzhodu Jadranskega morja. Tako se je polastil tudi Trsta.

Šele ko so germanski Franki l. 774. premagali in uničili longobardsko kraljestvo, so raztegnili svojo oblast tudi čez Trst in okolico.

Pripoveduje se, da je Karel Veliki celo osebno obiskal Trst, ki ga je pridružil l. 803. furlanski marki.

L. 948. pa je italijanski kralj Lotar II. podelil Trst z okolico tržaškemu škofu. Pod oblastjo škofov je ostalo mesto nad 300 let. Cesar je prepustil škofom vse pravice, ki jih je poprej sam izvrševal nad mestom in okolico. Zato so se tržaški škofje večkrat imenovali tudi grofje.

Leta 1208 je prišel Trst pod vladjo oglejskega patrijarha. Škofje so poskušali večkrat posvetno oblast nazaj dobiti, kovali lasten denar in si prisvajali naslov „tržaškega grofa“. — Ko so pa škofje izročili svojo oblast pozneje občini, je bilo v Trstu 13 plemiških rodbin, ki so prevzele vso oblast nad mestom in okolico.

4. Boji z Benečani.

Ker je bil Trst bližje avstrijskih dežel nego Benetke so skušali Tržačani vso notranjo trgovino iz avstrijskih dežel napeljati v svoje mesto. Vsled tega so se čutili bogati trgovci Benečani oškodovane v trgovini in so začeli Tržačane sovražiti ter jih z vojsko nadlegovati. Piše se, da je bilo šest takih vojen med Tržačani in Benečani. Zgodovinsko znano je, da so se le-ti Trsta večkrat polastili.

Prvi napad Benečanov na Trst, se je pripetil l. 1202. Beneški dož Dandolo je priplul z velikim brodovjem pred Trst in prisilil Tržačane, da so morali plačevati letni davek.

Drugikrat so oblegali Benečani Trst l. 1280. ter se ga hoteli popolnoma polastiti. Tržačanom pa sta pomagala goriški grof Albert in oglejski patrijarh in sta Benečane, ki so bili Trst že zasedli, po 3letnem obleganju prisilila, da so sklenili mir.

Vendar Benečani še niso opustili nakane, prisvojiti si Trst. Zato so l. 1350. vnovič prišli pred mesto, ga baje tudi vzeli in postavili nekega Marka Zenona županom.

To je Tržačane hudo razdražilo. Pripravljali so se skrivaj na odpor, a šele l. 1368. se jim je posrečilo pregnati benečansko posadko iz mesta.

Ker so razdraženi Tržačani pobili posadko neke beneške trgovske ladje, ki je bila priplula v tržaško luko in na glavnem trgu raztrgali in poteptali zastavo sv. Marka, so Benečani nadaljevali vojno do l. 1369. V svoji stiski so se Tržačani vdali avstrijskemu vojvodi Leopoldu III. Ta je bil prišel osebno v Trst, da obrani mesto pred Benečani.

Ti so se pogodili z avstrijskimi vojvodi, da se odreko svojih pravic do Trsta za 75.000 cekinov.

Ko so Benečani l. 1379. obkolili neko tržaško ladjo, ki se je polna blaga vračala od furlanske obali, so tržaški mornarji hrabro odbili napad in ubili nekaj benečanskih mornarjev.

Ker so se bali maščevanja, so se Tržičani obrnili za pomoč do oglejskega patrijarha Markvarda, ki se je baš takrat srečno bojeval proti Benečanom. Ta je prišel s svojimi zavezniki Genovežani pred mesto in pregnal beneško posadko.

Tržičani so sedaj izročili mestne ključne in zastavo sv. Justa patrijarhu, ki jim je obljubil spoštovati njih pravice in skrbeti za njih varnost. Patrijarhova oblast v Trstu je kmalu izginila, ker so po smrti patrijarha Markvarda nastali prepiri za njegovo stolico.

To priliko so naglo izrabili Benečani in že 1. 1381. prijadrali z 38 galejami v tržaško luko. Oblegali so mesto enajst mesecev.

Lakota je prisilila Tržičane, da so se vdali Benečanom. Pozneje so s pomočjo Genovčanov in s patrijarhovim posredovanjem sklenili z Benečani mir (3. avgusta 1381), pa so morali dajati letni davek v vinu in olju.

5. Trst se vda Habsburžanom.

Kljub skoro ugodno sklenjenemu miru se Tržičani niso nikdar čutili varne pred grabežljivimi Benečani. Zato so iskali močnejšega zavetja pri avstrijskih vojvodih, ki so bili razširili svojo oblast že blizu do tržaškega ozemlja.

L. 1382. pošljejo tri svoje zaupnike k avstrijskemu vojvodi Leopoldu III. v Gradec in mu izroče za stalno in nepreklicljivo Trst z okolico v oblast.

Dne 30. septembra so napisali o tej prostovoljni predaji listino, ki so v njej navedeni razlogi, zakaj se mesto podaja, potem pravice in dolžnosti novega vladarja in nazadnje pravice in dolžnosti njegovih podložnikov.

Novi gospodar Trsta se zavezuje, vedno in proti vsakomur braniti in varovati svoje novo posestvo in ga nikoli ne oddati, temveč ohraniti med avstrijskimi deželami.

Trst naj se vlada po mestnem pravilniku, ki se ga ima tudi od vojvode postavljen glavar držati. Za takega

postavi vojvoda najsposobnejšega ; ta bo vladal dotlej, dokler bode vojvoda ž njim zadovoljen. Vladar sme pobirati carino in mitnino od blaga, ki prihaja ali po morju, ali po suhem v Trst, razven ako je namenjeno za izključno porabo meščanov. Mesto se je moralo tudi zavezati vojvodi poslati vsako leto 100 čebrov vina najboljše vrste, t. j. „ribole“ (rebule).

Tržačani so izročili vojvodi tudi svoja dva utrjena gradova Mohov in Mohovljan, in njih poveljnika sta morala priseči zvestobo vojvodinemu poglavarju.

Pa tudi predaja Avstriji ni prinesla Trstu zaželenega miru. V mestu samem sta nastali dve stranki, avstrijska in benečanska, ki sta se vedno prepirali in skušali druga drugi škodovati s pomočjo svojih poveljnikov.

Benečani so v poznejših stoletjih še večkrat napadli in celo osvojili Trst. Zlasti so uporabljali vsako nepriliko avstrijskih vladarjev, ki so bili zapleteni v pogoste boje s Turki in drugimi sovražniki.

Pod vlado cesarja Karola VI., zlasti pa njegove slavne hčere Marije Terezije se je Trst nenavadno povzdignil. Danes je poleg Dunaja največje in najbogatejše trgovsko mesto v Avstriji.

Osnova:

1. Trst v davnih časih.
2. Začetek krščanstva.
3. Trst pod raznimi gospodarji.
4. Boji z Benečani.
5. Trst se vda Habsburžanom.

2 2 2

XXVIII. Cesar in država.

(Osnovni nauki ustavoznanstva.)

I. Občina.

Kraj, kjer bivamo, je naše bivališče; to je vas, trg ali mesto. V bivališču je mnogo rodbin, včasih več sto. Vsaka rodbina ima svojega hišnega glavarja. Rodbine stanujejo sicer vsaka v svojem stanovanju ali celo v svoji hiši, vendar pa so v mnogih zadevah vezane druga na drugo.

Rodbine, ki pomagajo druga drugi, imajo skupne pravice, pa tudi dolžnosti. Zato se vse rodbine ene ali mnogih vasi, trga ali mesta združijo v celoto, ki ji pravimo občina ali srenja.

Mnogo je dela za občinsko korist. Zato volijo občani izmed sebe nekaj izkušenih, delavnih mož, ki se v imenu vseh občanov posvetujejo in opravljajo važne občinske zadeve.

Ti možje skupaj so občinski svet ali občinski odbor, ki se zbira po potrebi na posvetovanje v občinski seji.

Občinski odborniki pa tudi nimajo časa vsak dan se shajati na posvetovanje. Zato si volijo med seboj najveljavnejšega in najsposobnejšega moža, ki mu pridenejo še dva ali tri svetovalce — starešine. Ta mož je župan.

Župan in njegovi svetovalci tvorijo občinsko predstojništvo ali županstvo, ki ima upravljati vse občinske zadeve.

Županstvo je prva gosposka v občini; vsak občan ji je dolžan spoštovanja in pokorščine.

Mnogo je skrbeti za občinsko korist: treba je zidati ali popravljati šolo, cerkev, mostove; urediti, posipati in snažiti občinske ceste in pota, skrbeti je za občinske reveže, za bolnišnico, za požarnovarnostne priprave i. dr.

Ker ima županstvo mnogo pisarniškega opravila in opravičnih potov, si najme večkrat občinskega uradnika

ali tajnika in občinskega slugo, včasih celo enega ali več občinskih stražnikov, ki imajo skrbeti za javni mir in red.

Za tako oskrbovanje je treba mnogo truda in novcev. Zato morajo občani po svojem premoženju plačevati občinske doklade ali občinski davek.

Vsak občan, ki plača določeni davčni znesek, je opravičen pri občinskih volitvah voliti občinske odbornike.

Včasih tvori šele več manjših vasi skupaj občino. Za šolstvo v občini skrbi krajni šolski svet, ki v njega pošiljajo jedna ali več občin svoje zastopnike. Ti izvolijo izmed sebe predsednika krajnega šolskega sveta.

Ponovitev po vprašanjih.

O s n o v a: I. Občina:

- a) Občinski odbor (odborniki ali svetovalci — župan — županstvo.)
- b) Opravila in oskrbovanje: šole, cerkve, potov, cest, mostov, bolnišnice, revežev, požarne brambe.
- c) Pokritje stroškov: občinske doklade (davek) — darila — volila — delo.
- č) Občinske volitve — opravičenci.
- d) Krajni šolski svet — predsednik.

II. Okraj.

Občina je občini sosed. Več občin skupaj združenih je okraj, ki je že obsežen in šteje mnogo tisoč prebivalcev.

Celemu okraju vlada višja gosposka, ki ji pravimo okrajno glavarstvo. Temu na čelu stoji okrajni glavar.

Pri okrajnem glavarstvu dobivajo župani navodila in ukaze za svoje občine. Tam se obravnavajo tudi pritožbe posameznih občanov proti županstvu in sploh vse, kar zadeva javni red in mir v občinah. Tu nabirajo vojake, pazijo na izvrševanje obrti in skrbe vobče za izpolnjevanje zakonov.

Za taka mnogobrojna opravila ima okrajni glavar prideljenih več uradnikov, ki mu pomagajo.

Okrajni glavar je tudi predsednik okrajnemu šolskemu svetu, ki skrbi za šolstvo celega okraja.

V vsakem okraju je okrajno sodišče, ki razsoja strankam tožbe, poravnava prepire, kaznuje prestopke zakonov in zaslišuje hudodelce. Sodišču na čelu stoji okrajni sodnik, ki mu je prideljenih več uradnikov.

Prebivalci celega okraja plačujejo občinske, okrajne in druge doklade ali davke v davkariji.

Zelo obsežen okraj je razdeljen v dva ali več sodnih okrajev.

Okrajni cestni odbor skrbi za vzdrževanje okrajnih cest.

Okrajne gosposke imajo pridevek „cesarski-kraljevi“. (c. kr.).

Ponovitev po vprašanjih.

Osnova: II. Okraj:

1. Gosposke (uradi):

- a) C. kr. okrajno glavarstvo (c. kr. okrajni glavar).
- b) C. kr. okrajno sodišče (c. kr. okrajni sodnik).
- c) C. kr. okrajni šolski svet.
- č) C. kr. davkarija (c. kr. davkar).
- d) Okrajni cestni odbor.

2. Delokrog:

- a) Nadzorovanje občin — šol — cest — obrti — javnega reda in miru — nabiranje (novačenje) vojakov.
- b) Pobiranje davkov (občinskih, okrajnih i. d.)
- c) Razsojevanje tožb, kaznovanje prestopkov, zasliševanje hudodelcev.

III. Dežela.

Okraj se dotika okraja. Več okrajev v celoto združenih je dežela ali kronovina.

Dežela, v kateri smo bili rojeni, je naša domovina. Kranjcem je domovina Kranjsko. Tu je tekla naša zibelka, tukaj smo trgali prve cvetice in lovili prve metulje. V materini deželi smo doživeli najslajše veselje. Vsak griček nas spominja mladih dni, vsak studenec zlatih mladostnih let. Zato iskreno ljubimo našo prekrasno domovino.

Domovina, mili kraj!
Kjer visoke so gore,
Kjer zelene so planine,
Mile trate in doline,
Cerkve bele, kjer stoje.
Domovina, mili kraj!

Dežela kranjska je razdeljena v 12 okrajev: kamniški, kranjski, radovljiški, ljubljanski, logaški, postojnski, litijski, krški, novomeški, črnomeljski, kočevski okraj in mesto Ljubljana zase kot okraj.

(Učitelj pokaži obris vojvodine kranjske z (raznobarveno) razdelitvijo v okraje.)

Najvišja oblast v deželi je cesarsko namestništvo ali deželno predsedništvo, ki mu načeluje cesarski namestnik ali deželni predsednik. Ta vlada v cesarjevem imenu celi deželi in skrbi za vse občne deželne koristi in zadeve.

Za šole cele dežele skrbi deželni šolski svet, ki mu predseduje deželni predsednik.

Pravosodstvo cele dežele oskrbuje deželno sodišče, za davčne zadeve pa skrbi deželna davčna oblast ali finančno ravnateljstvo.

Vse te gosposke nosijo pridevek „cesarski kraljevi“ in imajo za izvrševanje svojih poslov prideljenih mnogo uradnikov.

Ponovitev po vprašanjih.

Osnova: III. Dežela:

- a) C. kr. deželna vlada (c. kr. predsednik [sedaj: Božidar pl. Schwarz]).

- b) C. kr. deželno sodišče.
- c) C. kr. finančno ravateljstvo.
- č) C. kr. deželni šolski svet.

IV. Država.

Vse dežele so združene v državo, ki jo vlada Nj. cesarsko in kraljevo apostolsko Veličanstvo, presvetli cesar avstrijski: Franc Jožef I., vsled dedinske pravice, določene po pragmatični sankciji, ki jo je izdal cesar Karel VI. dne 19. aprila 1713. leta.

Cesar vlada po svetu svojih ministrov, ki podpisujejo cesarske ukaze in naredbe in so zanje odgovorni. Vladar deli z ljudskimi zastopi zakonodajno oblast, sam ima pa izvrševalno oblast. Vsak zakon postane veljaven šele s cesarjevo potrditvijo ali sankcijo, ki jo pa cesar tudi lahko odreče.

Cesar je vrhovni vojni gospodar in ima neomejeno pravico napovedati vojno, sklepati mir in pogodbe z tujimi državami, oddajati državne službe in podeljevati plemstvo in odlikovanja (deliti rede).

V cesarjevem imenu se objavljajo sodne razsodbe; on ima tudi pravico obsojene pomilostiti.

Ker pa cesar ne more sam vsega pregledati in upravljati cele države, mu pomagajo v tem c. kr. uradniki, ki dobivajo pravico, čast in oblast od cesarja samega.

Prvi cesarjevi svetovalci so ministri; v vsaki deželi pa ima svoje namestnike ali deželne predsednike.

Vsaka dežela ima svoje okraje z glavarji in podrejenimi različnimi uradniki, ki v cesarjevem imenu vladajo, uradujejo in skrbijo za občno korist, srečo in blaginjo vseh podložnikov brez razlike narodnosti in vere.

Naša država je razdeljena na dva enakopravna dela: na avstrijske in ogrske dežele.

Katere dežele spadajo k Avstriji? — Katere k Ogrskemu? — Naš cesar je obenem kralj ogrski. On je samovladar ali

monarh; zato se naša država imenuje tudi Avstro-ogrska monarhija.

Vsaka državna polovica ima svojo posebno vlado in svoje zakone.

Te — državne — zakone sklepajo državni poslanci, ki jih voli vsaka dežela določeno število za se in ki se posvetujejo v državnem zboru na Dunaju.

Vseh državnih poslancev je sedaj 516.

Kranjska pošilja v državni zbor 12 državnih poslancev.

Avstrijski državni zbor se deli v zbornico poslancev in gosposko zbornico.

Člene gosposke zbornice, ki se posvetujejo o zakonih, sklenjenih v poslanski zbornici, imenuje cesar. Členstvo za to zbornico je dosmrtno, poslanci poslanske zbornice pa se volijo vsakih 6 let.

Tudi ogrske dežele imajo svoje poslance, ki jih je sedaj 453; shajajo in posvetujejo se v Budapešti.

Ogrski državni zbor se deli na zbornico zastopnikov in zbornico velikašev (magnatov).

Za izvrševanje zakonov in cesarskih naredb skrbe ministri, ki jih je sedaj 9, i. s.: 1. Minister za notranje reči. 2. Minister za nauk in bogočastje. 3. Minister za denarstvo ali finance. 4. Minister za trgovino. 5. Minister za pravosodje. 6. Minister za železnice in promet. 7. Minister za poljedelstvo. 8. Minister za deželno brambo. 9. Minister za javna dela.

Včasih imenuje cesar tudi ministre „brez portfelja“, kakršnega imajo sedaj Nemci, Čehi in Poljaki.

Ministrom načeluje ministerski predsednik.

Ogrsko ministerstvo šteje 9 ministrov.

Presvetli cesar razglaša, v družbi z zastopniki vseh narodov državne zakone, ki veljajo potem za posamezni državni polovici.

Skupne državne zadeve, kakor so vnanje zadeve (razmere z drugimi državami), vojaške zadeve in vojna mornarica (skupna vojna moč) in občne denarstvene reči

obravnavata takozvani delegaciji, t. j. 120 poslancev (delegatov), ki jih volita avstrijski in ogrski državni zbor vsak polovico i. s. obe poslanski zbornici po 40 (skupaj 80), gosposki zbornici po 20 (skupaj 40).

Delegaciji skliče cesar vsako leto redno; zborujeta pa enkrat na Dunaju, drugič v Budapešti.

Za upravo državnih skupnih zadev imamo skupno državno ministrstvo, ki je odgovorno delegacijama in ima svoj sedež na Dunaju.

Skupno ministrstvo upravlja zunanje reči, vojaštvo (armado in mornarico) in državno denarstvo ter ima 3 ministre: 1. Ministra vnanjih zadev. 2. Državnovojnega ministra in 3. Ministra državnih financ.

Poleg državnih poslancev volijo prebivalci vsake avstrijske dežele svoje deželne poslance. Ti se shajajo na cesarjev poziv vsako leto v deželnem glavnem mestu (pri nas v Ljubljani) in se posvetujejo o vseh domače dežele se tičočih zadevah. Ti poslanci tvorijo deželni zbor. Na čelu tega stoji deželni glavar, ki ga imenuje presvetli cesar. Kranjski deželni zbor šteje 48 poslancev.

Deželni zbor sklepa deželne postavbe, ki postanejo pravomočne, ko jih cesar potrdi.

Kar je za vso državo ministrstvo, to je za posamezne dežele deželni odbor, ki ima izvrševati sklepe deželnega zbora.

Da more cesar s pomočjo ministrov, uradnikov in ljudskih zastopnikov (državnega zbora) vladati širno in mogočno državo, potrebuje mnogo denarja. Koliko stane vsako leto vojaštvo in orožje! Koliko stanejo različne šole! Koliko treba za napravljanje in vzdrževanje cest, železnic, mostov, pošte in brzojavov! Pa tudi uradniki in vojaštvo mora dobivati svojo plačo.

Za vse te ogromne plače in izdatke treba denarja, ki ga plačuje vsak državljan kot državni davek po svojih dohodkih in svojem premoženju. Država prodaja tudi sol in

tobak, a tudi pošta, železnice in brzojav dajo državi mnogo dohodkov.

Dolžnost je vsakega zvestega državljana, da vestno izpolnuje vse deželne in državne zakone in plačuje po svojih zmožnostih državne in deželne davke po geslu našega presvetlega vladarja „Z združenimi močmi“.

Vse za dom in za cesarja,
kri, življenje naj velja!

Osnova: IV. Država:

Ime: Avstro-ogrška monarhija.

Vladar: Franc Jožef I., cesar avstrijski, kralj ogrski itd.

A) Avstrijske dežele:

Avstrijski državni zbor:

- a) poslanska zbornica.
(516 posl.)
- b) gosposka zbornica.

B) Ogrske dežele:

Ogrski državni zbor:

- a) zbornica zastopnikov (453 posl.)
- b) zbornica velikašev.

Uprava:

- 1. Ministri (ministerski predsednik).
- 2. Cesarski namestnik (deželni predsednik).
- 3. Okrajni glavar.

- 1. Ministri (ministerski predsednik).
- 2. Veliki župan (župan).
- 3. Podžupan (županijski sodnik.)

Skupne zadeve:

Delegaciji:

60 delegatov

in

60 delegatov

Skupno državno ministerstvo.

(3 ministri).

Vsaka dežela:

- a) deželni zbor (deželni poslanci),
- b) deželni odbor (deželni glavar).

Pokritje stroškov:

- a) državni davki,
- b) monopol soli in tobaka,
- c) dohodki pošt, železnic in brzojavov,
- d) carina.

2 2 2

C. Učni poizkus.

□ □ □

Andrej grof Turjaški.

Razporedba:

1. Priprava: Pove se učencem nekoliko več o Turkih, kakor so že slišali v 3. in 4. razredu.

Napoved smotra.

2. Podavanje: Andrej grof Turjaški.

3. Poglobljenje in utrjevanje.

1. O Turkih ste že slišali marsikaj. Pripoveduj, kaj si si zapomnil o njih! (Pripovedovanje snovi vzete v 3. in 4. razredu.)

No, ker vidim, da vas zanima še kaj zvedeti o Turkih, povem vam še nekaj več o njih.

Turki so bili doma iz Srednje Azije¹. V polovici 13. stoletja je del teh silovitežev pribežal pred Mongoli² v Malo Azijo. Tu so se stalno naselili in širili svoje kraljestvo. Na vse strani so divjali in nabili še Srbe. Bolgari, Srbi in drugi slovanski narodi so se tedaj združili proti skupnemu sovražniku. Na Kosovem polju leta 1389. pa

¹ Kraji se kažejo na zemljevidu.

² Mongoli ali Tatari so bili pastirji, ki niso imeli stalnih bivališč, ampak so hodili, razdeljeni na več rodov, s svojimi glavarji od kraja do kraja, iskat paše za svojo živino. Njihov najvišji glavar se je imenoval Čingiskan, t. j. glavar vseh glavarjev.

jih je sultan Bajezid I., imenovan „blisk“, odločno premagal. Ta je prvi pojil slovensko zemljo s turško in slovensko krvjo. Ko je padla Bolgarska in Srbija, so Turki imeli svobodno pot na Hrvaško in Ogrsko. Dne 29. majnika 1453. je sultan Mohamed II. zavzel Carigrad, sedanje glavno mesto turškega cesarstva.

Bogate in lepe zemlje slovenske se jim je hotelo, zato so pogosto divjali po slovenskih pokrajinah. Ampak niso vedno imeli bojne sreče, zakaj bili so med Slovenci hrabri junaki, ki so jim zaježili pot ter jim često zagrenili veselje po ropu in uboju v naših lepih deželah.

O takem junaku, ki je delal Turkom toliko preglavice, vam hočem danes pripovedovati. To je Andrej Turjaški (pokaže se slika).

2. a) Andrej Turjaški je bil rojen leta 1557. na Turjaku. (Pokaži, kje leži Turjak! Tu vam pokažem sliko Turjaškega gradu.)

Oče mu je bil Vuk Engelbert Turjaški, mati pa Ana iz glasovite rodovine Lambergov itd. (Glej stran 60!)

Kdaj je bil rojen Andrej Turjaški? Imenuj njegovega očeta! Kako je bilo ime materi? Iz čegave rodovine je bila? Česa so se v tistih časih največ učili? Koliko je bil star Andrej, ko je zapustil dom? Kam je šel? Čemu?

Kako bi naslovili ta odstavek?

Pišem: 1. Rojstvo in mladost.

b) Treba je bilo v tistih časih učiti se vojaških vednosti. Andrej Turjaški tega ni zamujal. Šele 21 let star se je že 1578. leta bojeval na Hrvaškem. (Pokaži Hrvaško!)

Pri neki priliki je z 12 konjiki napadel 500 Turkov tako urno in odločno, da so prestrašeni bežali, itd. (Glej stran 60!)

Kje se je prvič bojeval? Koliko je bil star? Ali je že tu pokazal junaštvo? Kako? Kaj je Karlovec? (Trdnjava.) Kako to označimo? Kdaj je bil Andrej Turjaški imenovan zapovednikom te trdnjave? Koliko je bil star? Kaj mislite,

zakaj so mu dali to častno mesto? Ali so Turki Andreja poznali? Kako to veš? (Ker niso več hodilo mimo Karlovca, kjer je Andrej zapovedal.) Kje so skušali raje priti v slovenske pokrajine? Določi to mesto po legi! Kje je Andrej Turjaški svoje junaštvo najprej pokazal? (Na meji.) Kako so takrat mejo imenovali? Zakaj so bili tam vedno boji? Kako boš naslovil ta odstavek?

Pišem: 2. Boj na granici.

c) Naravno je, da so se Turki bali moža, ki jim je s peščico 12 konjikov tako grdo posvetil. Bali so se ga pa ga tudi sovražili.

V Bosni je vladal takrat turški poveljnik Hasan paša, krvoločen mož, ki je bil prej menih, se je poturčil in postal najhujši sovražnik kristjanov, itd. (Glej stran 60!)

Pripoveduj o Hasanu paši in o njegovih uspehih proti Sisku!

Kdo je bil takrat turški poveljnik v Bosni? Kaj je Bosna? Čegava je Bosna danes? Kaj je bil Hasan prej? Kaj je potem storil? Katero trdnjavo je hotel vzeti? Zakaj? Kdaj je pripeljal močno vojsko predenj? Kakšna posadka je bila takrat v Sisku? Kdo je poveljeval? Kaj je kanonik? Kako to, da so se takrat celo duhovniki bojevali? Naslovi ta odstavek!

3. Hasan paša hoče vzeti Sisek.

č) Težko je bilo stališče Mateja Fintiča in Blaža Gjuraka. Imela sta le malo mož. Pričakovati pa je bilo hudega obleganja, itd. (glej stran 60.)

Zbirala se je torej krščanska vojska proti Turkom. Kaj bi se bilo lahko zgodilo, če bi bil padel Sisek? (Turkom bi bila prosta pot v naše dežele.) Kaj so storili na Slovenskem? (Poslali so v Sisek pomoč.) Koga? Kdo je pritisnil za Adamom Ravbarjem? Komu je Andrej Turjaški poveljeval? Kdo je še pomagal krščanski vojski? Koliko mož je štela naša vojska? Kako so se Turki pripravljali na obleganje?

Popiši, kako so se Turki pripravljali na napad Siska in kako so ga napadali!

Kaj smo čuli v tem odstavku? Kaj še?

Naslovi: 4. Krščanska vojska se zbira. — Slovenci pritisnejo na pomoč. — Andrej Turjaški. — Adam Ravbar. —

d) Andrej Turjaški je spoznal, da je najbolje napasti sovražnika takoj. Zato se že na sv. Ahaca dan, dne 22. rožnika 1593., zjutraj odpravijo: hrvaški ban grof Erdödy, general Rupert Eggenberg in naš Andrej Turjaški v treh krdelih proti Sisku itd. (Glej stran 61—62!)

Pripoveduj, kako se je bila bitka pri Sisku, kdo je odločil zmago in kaj so zmagovalci uplenili!

Kdaj se je vnel boj? Kdo poseže odločilno v boj? Kaj še ukaže Turjačan? Kaj pa Turki? Kje je zmaga? Kaj je s Hasan pašo? Čegava je Kolpa? Koliko mož so izgubili Turki? Koliko se jih je rešilo? Kako je s kristjani? Kakšen je plen? Kaj so uplenili? Kaj nas spominja te zmage? O čem smo torej slišali?

Naslovi ta odstavek!

5. Boj in zmaga sv. Ahaca dan. — Plen.

e) Za to zmago je imel Andrej Turjaški s kranjskimi junaki največ zaslug itd. (Glej stran 63!)

Pripoveduj, kako so Andreja Turjaškega odlikovali! Kdo je imel za to zmago največ zaslug? Kje so ga slovesno sprejeli? Kdo je odlikoval Andreja Turjaškega? S čim? Kdo še? Kako? Kaj so dali deželni stanovi kranjski narediti? Iz česa je ta slika? Kako je izvršena? Kdo jo je napravil? Kje se hrani? Naslovi ta odstavek!

6. Odlikovanje.

Pripoveduj o Andreju Turjaškem in zmagi pri Sisku po osnovi! A! B!

Kdo zna pripovedovati brez osnove? Pripoveduj! C!

3. Poglavljenje.

Česa so se v časih Andreja Turjaškega najbolj učili? Ali je bilo to potrebno? Zakaj? Kje in kako so se učili sukati orožje? Čemu so potovali? Kako je bilo z vojsko tačas? Kdo je bil najhujši sovražnik kristjanov? Zakaj? Kako so se Slovenci branili Turkom? Kako so se ubranili Turkov? S čim so naznanjali prihod Turkov? Kakšen cilj so zasledovali tačas kristjani? Kdo je Slovincem poveljeval? Katere junaške voditelje poznate? Kateri je bil najslavnejši poveljnik? S katero zmago so se Slovenci najbolj poslavlili? Kaj bi se bilo zgodilo, ako bi bili Turki Sisek vzeli? Kako se je ohranil spomin na to slavno zmago? Kje še čitamo o hrabrih činih naših pradedov? Kaj še čitamo v narodni pesmi „Ravbar„?

Uporaba: *a)* Popišite bitko pri Sisku! *b)* Popišite junaka Andreja Turjaškega in njegov značaj! *c)* Primerjajte junaka Andreja in Herbarta Turjaškega! *č)* Napišite, kake vtise vam je vzbujala pridvižna slika bitke pri Sisku, ki ste jo videli v deželnem muzeju!

A. Rapè.

Č. Učni poizkus.

Priprava zgodovinskega učiva za pismeno uporabo.

Turki drugič oblegajo Dunaj.

Zadnja zgodovinska ura je bila kaj zanimiva. O čem smo čuli? (O Turkih pred Dunajem.) Pripoveduj, kar si si zapomnil!

Uporabili bomo danes to kot spisno nalogo.

Kdo je vladal v onem času v Nemčiji? (Cesar Leopold I.)

Kdaj je bilo to? (Pred 200 leti.)

Kdo je bil vzrok te vojne? (Ogri.) Zakaj? (Bili so nasprotniki Leopolda I.)

Če hočemo popisati obleganje Dunaja, kaj moramo omeniti najprej? (**1. Povod vojni.**) Napiši to na tablo!

Ali je bila turška vojska velika? (Da! Štela je 250.000 mož.) Kdo je vodil Turke? (Veliki vezir Kara Mustafa.) Ali je imela dunajska posadka tudi toliko vojakov? (Ne!) Komu je izročil Leopold I. poveljništvo? (Grofu Starhembergu.) Kdo je prišel Dunaju na pomoč? (Meščani, dijaki.) — O čem smo sedaj govorili? (O posadki.) Napiši na tablo:

2. Posadka.

Katerega meseca se je pričela vojna? (12. julija.) Kako so se Dunajčanje bojevali? (Hrabro.) Koliko časa je to tra-

jalo? (2 meseca.) Kaj se je potem zgodilo? (Dunajčanje niso vztrajali, predmeščani so pribežali v mesto.) Kaj je nastalo vsled pomnoženja prebivalstva? (Lakota.) Ali so bili Dunajčanje v stiski? Kaj se je potem zgodilo? (Iz zvonika sv. Štefana so spuščali rakete, oznanjujoč okolici, da je stiska prikipela do vrhunca.)

Kaj se je zgodilo 12. septembra na Leopoldovem griču? (Prišla je pomoč.) Kdo je prišel na pomoč? (Ivan Sobieski.) Kdo je bil to? (Poljski kralj.) Koliko vojakov je štela ta četa? (25.000.) Kdo je še prišel ž njim? (Vojvoda Karel Lotarinški.) Kaj imamo sedaj povedati? (Da se je bližala pomoč.) Napiši!

3. Pomoč.

Kakšna je bila ta pomoč? (Izdatna.) Zakaj je bila izdatna? (Ker so bili Turki tepeni.) Da! Vnel se je krvav boj in Dunaj je bil rešen. Kakšna je bila zmaga? (Sijajna.) Kaj so dobili Dunajčanje od Turkov? (Neizmeren plen.) O čem smo govorili sedaj? (O plenu.) Piši!

4. Plen.

Te točke hočemo sedaj pismeno razvijati. Zvezke na klop! V sredi napišite: „Šolska vaja“ in potem vse te točke, ki so na tabli. (Učenci pišejo, eden narekuje.)

Odložite peresa! Kako se glasi prva točka?

Povod vojne.

Kaj je bilo povod vojni? Povej v lepem stavku! Pišemo (Eden lahko na tablo): Nezadovoljni Ogrji so izvabili Turke l. 1683. na vojno zoper Leopolda I.)

Kdo je vodil Turško vojsko, in koliko vojakov je bilo? Pišemo:

Na čelu 250.000 mož je lomastil Kara Mustafa proti Dunaja, ki je bilo v njem primerno le malo vojakov. Kdo je vodil dunajsko posadko?

Grof Starhemberg je vodil dunajsko posadko.

Ali so bili Dunajčani srčni?

Dunajčanje so srčno odbijali turške čete. Slednjič se je skrčilo število brambovcev.

Kaj so imeli še prestajati?

Tlačila jih je lakota in bolezen.

Ali je bil položaj Dunaja prijeten?

Dunaj je bil v stiski in bedi.

Kako so to Dunajčanje naznanjali? Piši!

Iz zvonika sv. Štefana so spuščali rakete oznanjujoč okolici, da je stiska prikipela do vrhunca.

Česa so pričakovali? (Pomoči.) Kdo je prišel in kdaj? Piši!

Dne 12. septembra prihiti poljski kralj Ivan Sobieski s 25.000 možmi na pomoč. Ž njim je prišel tudi vojvoda Karel Lotarinški.

Kakšna je bila ta pomoč? Piši!

Pomoč je bila izdatna. Vnel se je krvav boj in Dunaj je bil rešen. Zmaga je bila sijajna.

Kaj so dobili Dunajčanje od Turkov?

Dunajčanje so dobili neizmeren plen.

Obrazec.

1. Povod vojni.
2. Posadka.
3. Pomoč.
4. Plen.

Izvršitev v zvezkih.

Turki drugič oblegajo Dunaj.

Nezadovoljni Ogri so izvabili Turke leta 1683. na vojno zoper Leopolda I.

Na čelu 250.000 mož je lomastil Kara Mustafa proti Dunaju, ki je bilo v njem primerno le malo vojakov. Grof Starhemberg je vodil dunajsko posadko. Dunajčanje so srčno

odbijali turške čete. Slednjič se je skrčilo število brambovcev. Tlačila jih je lakota in bolezen. Dunaj je bil v stiski in bedi. Iz zvonika sv. Štefana so spuščali rakete, naznajujoč okolici, da je sila prikipela do vrhunca.

Dne 12. septembra prihiti poljski kralj Ivan Sobieski s 25.000 možmi na pomoč. Ž njimi je prišel tudi vojvoda Karel Lotarinški. Pomoč je bila izdatna. Vnel se je krvav boj in Dunaj je bil rešen. Zmaga je bila sijajna. Zmagovalci so dobili neizmeren plen.

A. Rapè.

D. Zaznamek učil za zgodovinski pouk na višji stopnji ljudske šole.

1. *Becker-Geiger*: Zgodovinske slike; posamezni listi po 4 K; velikost 33×45 cm.

a) Rudolf Habsburški ob trupu Otakarjevem 1278.

b) Ivan Sobieski in Karel Lotarinški hitita Dunaju na pomoč 1683.

c) Ivan Gutenberg kaže mogunškim meščanom prvo tiskano knjigo. 1455.

č) Gellert in Laudon.

2. *Vaclav Brožik*: „Tu felix Austria nube“, velikost 65×38 cm, cena 5 K.

4. *Kollarz*: Avstrijski vladarji; 53 slik, črne 5 K, v barvotisku 10 K.

5. *Langl I.*: Zgodovinske slike; v barvotisku, velikost 55×75 cm; cena na lepenki nalepljene slike 3-60 K:

a) Grad Habsburg.

b) Cerkev sv. Štefana na Dunaju.

6. *Lehmann A.*: Kulturno-zgodovinske slike; velikost 66×88 cm; cena slike 3 K:

a) Viteški grad v 13. stoletju.

b) Turnir (Viteška bojna igra).

- c) Mestno obleganje v srednjem veku.
- č) Kmetje in vojaki („Landsknechte“) v 16. stoletju.
- d) Mostiščarska vas.
- e) Rimski vojaki.

7. *Lohmeyer I.*: Stenske slike za zgodovinski pouk; velikost 72×98 cm; cena slike 4 K:

- a) Rimski tabor.
- b) Prizor iz križarske vojne.
- c) Oton Veliki v bitki na Liškem polju. 955.

8. *Meinhold*: Zgodovinske slike; velikost 42×54 cm; cena slike K 1·20:

- a) Gutenberg.
- b) Obleganje Dunaja. 1683.
- c) Princ Evgen pred Belgradom.
- č) Jožef II. in Friderik II. Veliki.

9. *Mayerhofer*: Slike slavnih Avstrijcev; velikost 32×44 cm; cena slike 50 h:

- a) Henrik Jasomirgott.
- b) Rudolf Habsburški.
- c) Maksimilijan I.
- č) Princ Evgen.
- d) Laudon.
- e) Nadvojvoda Karel.
- f) Radecky.
- g) Tegetthoff.

10. *Gerasch-Rusch*: Stenske table za avstrijsko zgodovino; v barvotisku, velikost 66×88 cm; cena slike K 3·60.

- a) Leopold VI. Slavni pred Damietto.
- b) Smrt Friderika II. Bojevitega. 1246.
- c) Podelitev avstrijskih dežel Habsburžanom 1283.

c) Rudolf IV. Ustanovnik obišče stavbo cerkve sv. Štefana.

d) Sestanek Maksimilijana I. s češkim in poljskim kraljem zaradi ženitve njiju otrok.

e) Prizor iz obleganja Dunaja. 1683.

11. *Metzner A.*: Avstrijski vladarji. Tableau z 29. slikami, cena K 1·20.

12. *Delaroche*: Napoleon I. Slika, velikost 41×30 cm; cena 3 K.

13. *Eschner M.*: Tehnologične stenske table, barvotisk, velikost 66×126 cm; slika K 2·50:

a) Izdelovanje papirja.

b) Knjigotiskarstvo.

Vse navedene slike se dobivajo pri tvrdki A. Pichlers Witwe & Sohn na Dunaju, V., Margaretenplatz 2.

Majhne kipe Fr. Erjavca, A. M. Slomška in V. Vodnika prodaja trgovec Jernej Bahovec v Ljubljani.

Uspešno služi tudi F. Umlauf tov zemljevid „Zur Geschichte der österreichisch - ungarischen Monarchie“, merilo 1:1,500.000; velikost 134×108 cm; cena 14 K.

Pri spisovanju teh slik so mi služili sledеči viri:

1. *J. Dimnik*: Avstrijski junaki.
2. *F. Hubad*: Junaki I, II.
3. *J. Apih*: Zgodovinska učna snov („Realna knjižnica Slov. Šol. Matice“).
4. *J. Kersnik*: Zgodovina avstrijsko-ogrske monarhije.
5. *Iv. Vrhovec*: Zgodovinske povesti za meščanske šole (I, II, III).
6. *Fr. Levec*: Erjavčevi zbrani spisi II. (Slov. Matica).
7. *M. Majar-Ziljski*: Tisočletnica Metodova.
8. *Dr. A. Medved*: A. Martin Slomšek (Družba sv. Mohorja).
9. *Simon Rutar*: Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska.
10. *Simon Rutar*: Samosvoje mesto Trst.
11. *A. Dimitz*: Kurzgefaßte Geschichte Krains.
12. *Kollarz*: Die Regenten Österreichs.

Popravki:

Stran	2, 10.	vrsta,	mesto	„Lavdon“ — „Laudon“.
„	2, 34.	„	„	„Pravicoljubja“ — „pravicoljubja“.
„	25, 18.	„	„	„se je“ — „si je“.
„	28, 2.	„	„	„do potokov“ — „do potoka“.
„	31, 14.	„	manjka za	„Švicarji“ beseda „sokola“.
„	38, 22.	„	mesto	„tndi“ — „tudi“.
„	41, 17.	„	„	1870. l. — 1780. l.
„	45, 15.	„	„	„s čemur“ — „s čimur“.
„	67, 20.	„	„	„vjamem“ — „vjamem“.
„	68, 22.	„	„	„krišku“ — „kvišku“.
„	72, 2.	„	„	„Francosko“ — „francosko“.
„	79, 10.	„	„	„ustreli“ — „ustrelili“.
„	90, 13.	„	„	„spomin“ — „spomenik“.
„	90, 11.	„	„	„pesnih“ — „pesnik“.
„	91, 10.	„	„	1844 — 1814.
„	91, 13.	„	„	„posebmo“ — „posebno“.
„	117, 24.	„	„	„prot“ — „proti“.
„	122, 1.	„	„	„Se“ — „Še“.
„	123, 1,	„	manjka za besedo	„Benétke“ — vejica.
„	136, 10.	„	„	„ga“ — vejica.

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000517856

